

**T. C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**AŞÇI İBRAHİM DEDE’NİN HÂTİRATI ÇERÇEVESİNDE
ERZİNCANLI ŞEYH FEHMİ EFENDİ**

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Emine BADEM**

**Danışman
Prof. Dr. Halil BALTACI**

Mayıs 2024, ERZİNCAN

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

“Aşçı İbrahim Dede’nin Hâtıratı Çerçevesinde Erzincanlı Şeyh Fehmi Efendi”
Yüksek Lisans tezim tarafımda incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim. Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

Emine BADEM

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Ana Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Program Adı : Tezli Yüksek Lisans
Tez Başlığı : Aşçı İbrahim Dede'nin Hâtıratı Çerçevesinde
Erzincanlı Şeyh Fehmi Efendi

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça dahil) toplam 116 sayfalık kısmına ilişkin 03/05/2024 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: %11' dir.

Filtrelemeye alıntılar dâhil edilmiştir. Filtrelemede yedi (7) kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 03/05/2024

Danışman: Prof. Dr. Halil BALTACI

Öğrenci: Emine BADEM

KILAVUZA UYGUNLUK

“Aşçı İbrahim Dede’nin Hâtıratı Çerçevesinde Erzincanlı Şeyh Fehmi Efendi”
başlıklı Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım
Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Emine BADEM

Danışman

Prof. Dr. Halil BALTACI

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Prof. Dr. Halil BALTACI danışmanlığında **Emine BADEM** tarafından hazırlanan “**Aşçı İbrahim Dede’nin Hâtıratı Çerçevesinde Erzincanlı Şeyh Fehmi Efendi**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir

03/05/2024

JÜRİ:

Danışman : **Prof. Dr. Halil BALTACI**
Üye : **Doç. Dr. Osman Nuri KARADAYI**
Üye : **Doç. Dr. Murat VANLI**

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun /.../2024 tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

.../.../2024

Prof. Dr. Necdet TOZLU

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Tasavvuf, İslam kültür ve medeniyetinin temel unsurlarından biridir. Gerçekte İslam'ın ahlâkî boyutunu konu edinen ve İslam ahlâkının esasları üzerine yoğunlaşan tasavvufun diğer taraftan varlık ve bilgi konularına dair konulara da yer verdiği görülmektedir. Bu bağlamda tasavvuf; Allah, insan ve âlem ilişkilerinin ele alındığı bir disiplindir. Tasavvufî düşüncenin ve tasavvuf kültürünün nesilden nesile aktarılmasında tarikatlar önemli rol oynamıştır.

Tasavvuf tarihinde manevî hayatın devamını sağlayan tarikatlardan etkili ve yaygın olanlardan birisi de Muhammed Bahaüddîn Nakşibend'e nisbet edilen Nakşibendîlik'tir. Bu tarikatın Anadolu'da yaygınlaşması daha çok Mevlânâ Hâlidî Bağdâdî vâsıtasıyla olmuş, bu Nakşibendî kolu kendisine nisbetle Hâlidîyye olarak adlandırılmıştır. Anadolu'da hızla yayılan Nakşî-Hâlidî kolun Erzincan'daki temsilcisi daha çok Terzi Baba olarak tanınan Mehmed Vehbî veya Hayyât Vehbî'dir. Hâlid-i Bağdâdî'nin halîfelerinden Abdullah Mekkî tarafından kendisine hilâfet verilen Hayyât Vehbî, bu şekilde Hâlidîyye'nin bölgede ilk tohumunu atmıştır. Erzincan'da bu kolun devamı konusunda öne çıkan isimlerden birisi de Terzi Baba'nın önemli halîfelerinden aynı zamanda bir müderris olan Hoca Mustafa Fehmî Erzincânî'dir.

Erzincan'ın tasavvuf dünyası için önemli sûfilerden birisi olan Hoca Fehmî Efendi; ilmi, irfânı ve kahramanlığı ile gönüllere taht kurmuş, yaşadığı dönemde toplum içerisinde saygı duyulan ve siyasi ilişkileri güçlü olan bir şahsiyettir. Böylesi önemli bir şahsiyetin bilinmesi ve tanınması yakın tasavvuf tarihimiz açısından önemlidir. “*Aşçı İbrahim Dede'nin Hâtıratı Çerçevesinde Erzincanlı Şeyh Fehmî Efendi*” adlı çalışmamız giriş; Şeyh Fehmî Efendi'nin hayatı, şahsiyeti ve bazı seyr u sülûk uygulamalarına dair bilgilerin verildiği bir bölümden oluşmaktadır.

Bu çalışmanın oluşmasında maddî ve manevî yardımlarını esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Halil BALTACI'ya ve metni okuyup gerekli tavsiyelerde bulunan Doç. Dr. Murat VANLI ve Doç. Dr. Osman Nuri KARADAYI'ya, süreç içerisinde desteklerini esirgemeyen eşim Gökhan BADEM'e teşekkürü bir borç bilirim.

Emine BADEM, Erzincan, 2024

AŞÇI İBRAHİM DEDE’NİN HÂTİRATI ÇERÇEVESİNDE ERZİNCANLI ŞEYH FEHMÎ EFENDİ

Emine BADEM

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Mayıs 2024

Danışman: Prof. Dr. Halil BALTACI

ÖZET

XIX. yüzyıl Anadolu’sunda tasavvufî hayatın canlı olduğu beldelerden birisi de Erzincan’dır. Nakşibendiyye’nin Hâlidîyye kolunun etkili olduğu bu zaman diliminde, Hâlidî Bâğdâdî’nin halîfelerinden Abdullah Mekkî’nin Erzincan’a gelerek Mehmet Hayyât Vehbî’yi halife tayin etmesiyle tarikat, yöre halkının büyük teveccühüne mazhar olmuştur. Mehmet Hayyât Vehbî, namı diğer Terzi baba halk arasında hüsn-i kabul görmüş Erzincan’da Nakşî-Hâlidî kolunun kurucusu kabul edilmiştir. Terzi Baba’nın vefatından sonra onun yerine irşad görevini üstlenen halîfelerinden Şeyh Mustafa Fehmî Efendi’nin Hâlidîyye esaslarının uygulanması ve tarikatın devamlılığına katkı sağladığı görülmektedir. Fehmî Efendi’nin önemli başka bir özelliği ise Kurtuluş Savaşı sürecinde vatan savunmasına katkılarıyla bilinen Şeyh Ahmed Fevzi Efendi’nin babası olmasıdır. Erzincan’ın dinî ve tasavvufî tarihi için önemli simalardan birisi olan Fehmî Efendi hakkında şu ana kadar müstakil akademik bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmanın amacı Fehmî Efendi’nin hayatı ve tasavvufî uygulamaları hakkında bilgi vermek, çeşitli çalışmalarda dağınık hâlde bulunan birtakım bilgileri değerlendirmeye tâbi tutarak sistemli bir hâlde yeniden ifade etmektir. Fehmî Efendi hakkında en kapsamlı bilgiler, uzun yıllar birlikte yaşayıp hayatının önemli bir dönemine şahitlik ettiği Aşçı Dede’nin naklettiği haberlerde bulunmaktadır. Bu çalışmanın da temel kaynağı olan *Risâle-i Tercüme-i Ahvâl-i Aşçı İbrahim Dede-i Nakşî Mevlevî* adlı bir hâtıratı Fehmî Efendi hakkında bizlere doyurucu bilgiler vermektedir. Fehmî Efendi’nin hayatı, mücadelesi ve tasavvufî kişiliğinin bilinmesi sadece Erzincan için değil yakın dönem Anadolu tasavvuf tarihi için de bir boşluğu dolduracak niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Nakşibendiyye, Hâlidîyye, Mustafa Fehmî Efendi, Aşçı Dede.

ERZİNCANLI SHEIKH FEHMÎ EFENDİ IN THE FRAMEWORK OF THE MEMORIES OF COOK İBRAHİM DEDE

Emine BADEM

Erzincan Binali Yıldırım University
Graduate School of Social Sciences

Master Thesis, May 2024

Supervisor: Prof. Dr. Halil BALTACI

ABSTRACT

Erzincan is one of the towns where Sufi life was alive in 19th century Anatolia. In this period when the Khalidiyya branch of the Naqshbandiyya was influential, the sect gained great favor from the local people when Abdullah Mekki, one of the caliphs of Khalid-i Baghdadi, came to Erzincan and appointed Mehmet Hayyât Vehbî as the caliph. Mehmet Hayyât Vehbî, also known as Terzi Baba, was well accepted among the people and was also accepted as the founder of the Nakşî-Hâlidî branch in Erzincan. It is seen that Sheikh Mustafa Fehmî Efendi, one of Terzi Baba's caliphs who took over the role of guidance in his place after his death, contributed to the implementation of the principles of Khalidiyya and the continuity of the sect. Another important feature of Fehmî Efendi is that he is the father of Sheikh Ahmed Fevzi Efendi, who is known for his contributions to the defense of the homeland during the War of Independence. So far, no independent academic study has been conducted on Fehmî Efendi, one of the important figures in the religious and Sufi history of Erzincan. The aim of this study is to provide information about Fehmî Efendi's life and mystical personality, and to systematically re-express some of the information scattered in various studies by evaluating it. The most comprehensive information about Fehmî Efendi is found in the news reported by Aşçı Dede, with whom he lived for many years and witnessed an important period of his life. A memoir called *Risâle-i Tercüme-i Ahvâl-i Aşçı İbrahim Dede-i Nakşî Mevlevî*, which is also the main source of this study, gives us satisfactory information about Fehmî Efendi. As a person, it can be seen that Fehmî Efendi is knowing his life, struggle and Sufi personality will fill a gap not only for Erzincan but also for the recent Anatolian Sufi history.

Key Words: Sufism, Naksibendiyye, Hâlidîyye, Mustafa Fehmî Efendi, Asci Dede

İÇİNDEKİLER

AŞÇI İBRAHİM DEDE’NİN HÂTİRATI ÇERÇEVESİNDE ERZİNCANLI ŞEYH FEHMÎ EFENDİ

BİLİMSSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI.....	ii
KILAVUZA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI	iv
ÖN SÖZ.....	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ	x
GİRİŞ	2

BİRİNCİ BÖLÜM

MUSTAFA FEHMÎ ERZİNCANÎ’NİN HAYATI, ŞAHSİYETİ ve SEYR U SÜLÛK UYGULAMALARI

1.1. Mustafa Fehmi Erzincanî’nin Hayatı.....	11
1.1.1. İsim, Mahlas ve Lakapları.....	11
1.1.2. Doğumu, Çocukluğu ve Tahsili.....	14
1.1.3. Ailesi.....	15
1.1.4. Tasavvufa İntisabı.....	17
1.1.5. Terzi Baba Dergâhı.....	25
1.1.6. Hac Yolculukları.....	31
1.1.7. Vatan Savunması ve Katıldığı Savaşlar	33
1.1.8. Vefatı.....	38
1.1.9. Fehmî Efendi’nin Halîfeleri	41
1.1.9.1. Şeyh Mehmed Sıtkı Efendi	41
1.1.9.2. Şeyh Ahmed Fevzi Efendi (Baysoy)	44
1.1.9.3. Aşçı İbrahim Dede	47
1.2. Mustafa Fehmi Erzincanî’nin Şahsiyeti	51

1.2.1. Şemâili	51
1.2.2. Giyim-Kuşamı	52
1.2.3. Ahlâkî Vasıfları	53
1.2.4. Dini ve Tasavvufî Özellikleri	56
1.2.5. Fehmî Efendi'ye Atfedilen Kerametler ve Hakkında Anlatılan Menkıbeler ...	60
1.3. Mustafa Fehmi Erzincanî'nin Seyr u Sülûk Uygulamaları	63
1.3.1. Mürid- Mürşid	63
1.3.2. Zikir/ Vird	65
1.3.3. Hâtm-i Hâcegân	68
1.3.4. Râbîta/ Teveccüh	72
1.3.5. Murâkabe	80
SONUÇ	83
KAYNAKÇA	85
EKLER	91
ÖZGEÇMİŞ	106

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
bkz.	: Bakınız
b.	: Baskı
c.	: Cilt
cc.	: Cellecelaluhu
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed.	: Editör
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
H.	: Hazretleri
ks.	: Kaddesallâhu Teâlâ Sırrahul Aziz
M.	: Miladi
v.	: Varak
s.	: Sayfa
(s.a.v)	: Sallallahu Aleyhi Vesellem
sy.	: Sayı
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	: Ve benzeri
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

Çalışmamızın amacı Erzincan'da Nakşbendî Tarikatı'nın Hâlidîyye kolunun genişlemesine katkı sağlayan Şeyh Mustafa Fehmî Efendi'nin hayatı, kişiliği, halîfeleri ve seyr u sülûke dair uygulamaları hakkında bilgi vermektir.

Anadolu tasavvuf tarihi yazımında taşrada kalan küçük şehirlerde faaliyet gösteren mutasavvıfların çok defa yeterince tanınmadığı görülmektedir. Bu isimlerden birisi olan Mustafa Fehmî Erzincanî hakkında da tespit edebildiğimiz kadarıyla müstakil akademik bir çalışma yapılmamıştır. Bununla birlikte Erzincanlı sûfîler hakkında yapılan çeşitli çalışmalarda kendisi hakkında bazı bilgiler verilmiştir. Fakat bu çalışmalarda konu bütünlüğü yönüyle bazı eksikliklerin bulunduğu söylenebilir. Biz bu çalışmamızda Mustafa Fehmî Efendi'nin hayatı ve tasavvuf anlayışını müstakil olarak ele almak sûretiyle hem diğer çalışmalardaki eksiklikleri tamamlamaya hem de konuya daha geniş bir perspektiften bakmaya çalıştık. Bu şekilde Erzincan'da tasavvuf kültürünün önemli sîmalarından olan Terzi Baba'nın halifesi Mustafa Fehmî Efendi'nin tanınması ve onun ahlâkî erdemlerinin sonraki nesillere aktarılmasını amaçladık. Bu çalışma esnasında daha sonra geniş bir şekilde hakkında bilgi vereceğimiz Aşçı İbrahim Dede'ye ait hâtıratın başvuru kaynağımız olduğunu hatırlatmak gerekir. Üç ciltlik eserin neredeyse tamamı Mustafa Fehmî Efendi'ye ayrılmış olması, başka kaynaklarda bulunmayan Fehmî Efendi'nin biyografisine dair önemli bilgiler yanında dönemin şehir yapısı, dinî ve sosyal olaylar, bizzat tanıştığı tasavvufî kişiliklere dair anekdotlar eseri daha da özel kılmaktadır. Ancak bu eser içinde dağınık hâlde bulunan bilgileri toparlamak ve sistematik bir şekilde okura sunmak adeta gizli hazineyi gün yüzüne çıkarmak anlamına gelmektedir. Bu çalışmanın tasavvuf araştırmalarına katkı sunması ve başka çalışmalara referans olması ümit edilmektedir.

Kaynakların değerlendirilmesi; Erzincan bulunduğu coğrafi konum itibariyle geçmişten günümüze pek çok büyük deprem yaşamış, bu depremler esnasında tarihi birçok yapı zarar görmüş ve eserlerin çoğu yıkıntılar arasında kaybolmuştur. Ulaştığımız bilgilere göre Mustafa Fehmî Erzincanî kendisinden sonra matbu bir eser bırakmamıştır. Onu anlamak ve anlatabilmek için muhibbi olan Aşçı İbrahim Dede'nin *Risâle-i Tercüme-i Ahvâl-i Aşçı İbrahim Dede-i Nakşî Mevlevî* adlı eseri bizim için temel kaynak olmuştur. Adı geçen eser ışığında yaptığımız *Aşçı İbrahim Dede'nin Hâtıratı Çerçevesinde*

Erzincanlı Şeyh Fehmî Efendi adlı çalışmamız genel olarak Aşçı İbrahim Dede'nin hâtıratı çerçevesinde çalışılmıştır. Fakat Fehmî Efendi'yi daha iyi tanıyabilmek, tasavvufî düşüncesini ve seyr u sülûge dair uygulamalarını daha iyi aktarabilmek amacıyla bu hâtırat ile sınırlı kalınmamış, hakkında bilgi bulunduğu düşünülen bütün kaynaklara ulaşılmaya çalışılmıştır. Kullandığımız temel kaynaklar hakkında genel bir bilgilendirme yapmanın gerekli olduğunu düşünmekteyiz.

Risâle-i Tercüme-i Ahvâl-i Aşçı İbrahim Dede-i Nakşî Mevlevî; Son dönem Osmanlı tasavvuf tarihi açısından önemli bir eser olan bu mecmua, kimi zaman tasavvufî bilgiler vererek bir tasavvuf kitabına kimi zaman da Aşçı İbrahim Dede'nin geniş bir coğrafyayı içine alan memuriyet hayatına dair anlattıklarıyla seyahatnâme özelliğine bürünen, kendi tarzı dışına çıkan bir eserdir. Aşçı İbrahim Dede, gittiği her yerde kendine has üslûbuyla bulunduğu yerin önemli kişiliklerini, devrin insanlarını, bulunduğu toplumun gelenek ve göreneklerini bize hâtıratında aktarmaktadır. Çalışmamız açısından bu eserin en önemli özelliği Erzincan şehrinin XIX. yüzyıldaki tarihi, dini ve sosyal yapısına dair yeterli malumatın bulunmasıdır. Daha önce ifade ettiğimiz gibi eserin büyük bölümü, tanıştıktan sonra büyük bir aşkla sevip bağlandığı ve hizmetini gördüğü Fehmî Efendi'ye dair hâtıralardan oluşmaktadır. Aşçı Dede'nin hâtıratı ayrıca yaşadığı yerlerdeki mutasavvıflarla-toplum, sûfîlerle-askerî bürokrasi ilişkisine dair bilgiler vermesi açısından değerlidir. Bu eserde Fehmî Efendi kadar Aşçı Dede'nin kendi hayatı, gönül dünyası ve tasavvufî tecrübelerine dair bilgiler de buluruz. Eserinde Erzincan'a gelmeden önceki hayatına dair bilgiler olduğu gibi Erzincan sonrası Şam'da bulunduğu dönem ve nihayetinde Edirne'deki yaşamı hakkında bilgi vermiş, bir çeşit otobiyografi özelliği de kazanmıştır.¹

Aşçı İbrahim Dede, bizzat tanık olup yaşadığı veya kendisine aktarılan bilgileri derlemek sûretiyle oluşturduğu hâtıralarına dair bu eserin kaleme alma serüvenini şöyle izah etmektedir: “İşte sebab-i manevîsi bu idi, sonra bu zaman-ı saâdetten ara yerden sekiz on sene mürur ederek Şam-ı şerif'e geldiğimde gönlüme geldi ki pek büyük zevat-ı kirâm hazerâtına yetişip pek çok fevkalade kelâm-ı hakikat ve tarikat istimaıyla neş'e-yab-ı aşk u muhabbet oldum. Ancak ihvân-ı bâ-sefâya bir hizmet olmak üzere böyle

¹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları, Çok Yönlü Bir Sûfinin Gözüyle Son Dönem Osmanlı Hayatı*, Haz. Mustafa Koç- Eyüp Tanrıverdi, (Kitabevi: İstanbul, 2006), s. 1301.

sergüzeştim olan ahval ile hazerâtı ehlullâhın kelimelerini ve ahval ve etvar-ı ulıyalarını bildirmek için *Risâle-i Ahval-i Aşçı İbrahim Dede* namıyla bir risale kaleme alınması gönlüme gelmiş ve o veçhile bu risaleyi bed' ü mübaşeret olunmuştur.”² Hâtıratın başka bir bölümünde ise eserin yazılış amacını “Fehmî Efendi’den işittiğim bazı müjde ve tebşirâtı beyan etmektir.”³ şeklinde ifade etmiştir.

Aşçı İbrahim Dede’nin hâtıratı ne zaman yazmaya başladığı net olarak bilinmemekle birlikte Şam’da bulunduğu zaman diliminde eserini yazmaya başladığı söylenebilir. Zira eserin birinci cildinin son sayfasına baktığımızda: “Bugün bin üç yüz iki senesi Şa’bân-ı şerîfin yirmi dokuzu (13 Haziran 1885) imiş. Yarın ramazân-ı şerîf diyorlar. Artık bir sene-i kâmile bu risâle ile meşgul olduk.” ifadelerinden eseri 1884 yılında yazmaya başladığı anlaşılmaktadır. Aşçı İbrahim Dede eseri önce kendi el yazısı ile telif etmiş ve bizzat cilt hâline getirmiştir.⁴ Bir süre sonra eseri yazarken kullandığı mürekkebin dağılması ve zamanla okunamayacak duruma gelmesi sebebiyle eseri tebyiz ettirmek, esere almayı unuttuğu veya telif sonrası zuhur eden olayları esere dâhil etmek için bazı eklemeler yapmak istemiştir. Kendisi yaşlı olduğu için bu görevi İkinci Ordu Dördüncü Levazım Şubesinde sivil olarak memurluk yapan Mustafa Efendi’ye teklif etmiştir. Aşçı İbrahim Dede, eserin temize çekilmesi için kaliteli bir mürekkep ve kâğıt temin etmiş, 1885 yılında yazımı nihâyete eren risâlenin ilk cildi Mülâzım Mustafa Efendi tarafın 1899-1900 yılları arasında, bir yıl içerisinde istinsah edilmiştir. 1885-1900 yılları arasında yazılan ikinci cildin istinsahı ise 1900 yılında dört ay içerisinde tamamlanmıştır. Eserin üçüncü cildinin istinsahı ve ciltlerin derkenârları Haşim Efendi tarafından 1901 yılının Nisan-Mayıs ayı içerisinde yapılmıştır.

Aşçı İbrahim Dede, eserinin birinci cildine hamdele ve salvele ile başlangıç yapmaktadır. Eserde Hz. Peygamber ve aşka dair değerlendirmelerde bulunmuş, Mevlânâ’nın *Mesnevi*’sinden birçok beyit, Muhyiddîn İbnü’l-Arabî’nin en önemli eserlerinden *Fütûhâtü’l-Mekkiyye* ve *Fusûsu’l-Hikem*’inden alıntılar yapmıştır.⁵ Aşçı İbrahim Dede Eserinin bu cildinde kendi doğumu ve akrabalarıyla ilgili geniş malumat vermiş; çocukluk dönemini, eniştesi Beşir Efendi’nin konağında geçirmiş olduğu yılları,

² Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. XLIX.

³ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 21.

⁴ Aşçı İbrahim Dede Hâtıralarının orijinal metni için bkz. Ek-11.

⁵ Halil Baltacı, “Erzincan’da Nakşî-Hâlidî Gelenek”, Uluslararası Bahâeddin Nakşibend ve Nakşibendilik Sempozyumu, İstanbul, Türkiye, 2-4 Aralık 2016, s. 50.

Süleymaniye Mekteb-i Rüştîyesi sonrası memuriyete başladığı yıllarını ve tasavvufla tanışmasından bahsetmiştir. Askeriyede rûznâmçeci olarak görev alan Aşçı İbrahim önce Erzurum'a oradan ordunun nakli sebebiyle Erzincan'a geçmiş ve Erzincan'a yapmış olduğu yolculuğu, içsel olarak yaşadığı yoğun duyguları anlatmıştır. Erzincan'ı görüp çok seven, onu "zâhiren küçük olsada bâtinen bir şehri muazzama" şeklinde tarif eden Aşçı Dede'nin buradaki mutasavvıflar hakkında bilgi aldığı, şehre yerleşmesinden kısa bir süre sonra orada "hâk-i pâ-y-ı hazret-i cânânı buldum, şem'-i hâkikat-i Hazreti Fehmî'den kandilimi uyandırdım, sermâye-i ezel ü ebed olan aşkımı şulelendirdim"⁶ diyerek varlık sebebi olarak gördüğü ve Gavs-ı Azam olarak adlandırdığı Mustafa Fehmî Efendi ile tanışmasından bahsetmektedir. Eserin devamında tanışıp bağlandığı Fehmî Efendi'nin yanında geçirmiş olduğu süreç içinde şahit olduğu olayları aktarmıştır. Fehmî Efendi'ye duyduğu muhabbetin yoğunluğu ile kendisini Erzincanlı olarak görmüş, memleketi sorulduğunda Erzincanlı olduğu cevabını vermiştir. Eserin bu cildinde ayrıca kendi ailevi ilişkilerini, eşlerini, çocuklarını, Şam'a olan yolculuklarını ayrı başlıklar halinde vermiştir.

İkinci cildinin baş kısmında Ramazan ayı ve oruç hakkında bilgiler verdikten sonra Mustafa Fehmî Efendi'nin vefatı sırasında yaşananlar aktarılmıştır. Aşçı İbrahim Dede hâtıralarını zikrederken yer yer zamanda geri dönüşler yaparak eserinin büyük bir kısmında Mustafa Fehmî Efendi ile ilgili birinci ciltte anlattığı olayları ayrıntılarıyla yeniden ifade etmiştir. Şam'daki hayatı ve orada yaşadığı süreçte temas ettiği kişiler hakkında bilgiler veren Aşçı Dede, Mevlevîlik ile olan ilişkisinin ezelden beri süre geldiğini belirtmiş ve gönül bağını dillendirerek övgü dolu sözlerle Mevlevilikten bahsetmiştir. Eserin geneline bakıldığında Mevlânâ, Mesnevî beyitleri ve Mevlevî kültürüne dair önemli bilgi ve değerlendirmelerin bulunduğunu hatırlatmamız gerekir.

Aşçı İbrahim Dede kendi eserini veciz bir şekilde tanıtırken dile getirdiği: "Attar dükkânı, yanında pek aşağı kalır; yaştan kurudan, aşktan meşkten, zâhir ü bâtın her ne ki istersin mevcuttur Aşçı İbrahim Dede'nin kitabında."⁷ sözleri tam manası ile gerçeği yansıtmakta, o yüzyılda yaşanan sosyal, siyasi, ekonomik vs. çeşitli konuları ihtiva etmektedir. Kitabının üçüncü ve son cildi de önceki cillere benzer özelliktedir. Yeri

⁶ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 80.

⁷ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 1289.

geldiğinde Sultân-ı Ulemâ Billâh olarak nitelediği Fehmî Efendi ve geçmişte vakit geçirdiği meşâyih hakkındaki hâtıralarına yer veren Aşçı Dede, bu ciltte vefatına yakın bir zamanda döndüğü İstanbul ve Edirne'deki ahvâlinde bahseden Aşçı Dede bu ciltte bazı tasavvufî kavramlara da açıklık getirmiştir. Eserini kitab-ı müeccel başlığı altında kendisinin bir tercüme-i hâlini zikrederek sonlandırmıştır. Yer yer yine Mustafa Fehmî Efendi ve geçmişte vakit geçirdiği meşâyih hakkında kısa bilgiler içermektedir.

Eser üzerine ilk kez Almanya'da “*Die Memoiren des türkischen Derwischs Aşçı İbrahim Dede İbrâhîm*” adıyla Marie Luise Bremer tarafından bir doktora çalışması yapılmıştır (1959).⁸ Ülkemizde ise 2017 yılında Zeynep İrem Çeven “*Hatıralar Işığında Tasavvufî Terbiye (Aşçı İbrahim Dede örneği)*” adlı yüksek lisans çalışması, 2019 yılında Müzeyyen Şentürk tarafından “*19. Yüzyılda Edirne'de Tasavvufî Hayat (Aşçı İbrahim Dede'nin hatıraları ışığında)*” adlı yüksek lisans çalışmaları yapılmıştır.

Reşat Ekrem Koçu ile Mehmed Ali Akbaş tarafından da 1960 yılında, hâtıratın özetini ihtiva eden “*Geçen Asrı Aydınlatan Kıymetli Vesikalardan Bir Eser: Hâtıralar*” adlı bir kitap hazırlanmıştır.⁹ Risâle ile ilgili Nihat Azamat'ın 1991 yılında “*Aşçı Dede Mecmuası*” adıyla yazdığı bir ansiklopedi maddesi bulunmaktadır.

Aşçı İbrahim Dede'nin bu kıymetli eseri üzerine Halil Baltacı'nın 2015 yılında Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisinde yayınlanan “*Aşçı İbrahim Dede Hâtıratı Çerçevesinde XIX. Yüzyıl Erzincan'ında Dinî ve Tasavvufî Hayat*”¹⁰ başlıklı bir makale ve 2019 yılında yapılan bir sempozyumda “*Erzincan'ın XIX. Asır Dinî-Tasavvufî Tarihine Dâir Bir Kaynak: Risâle-i Tercüme-i Ahvâl-i Aşçı Dede-i Nakşî-Mevlî*”¹¹ adlı bir bildirisi bulunmaktadır.

Şevkistân; çalışmamız esnasında müracaat ettiğimiz ikinci temel kaynak *Şevkistân* adlı eserdir. Eserde, Nakşbendiyye'nin Erzincan'da yaşamış önemli temsilcileri olan Hayyât Vehbî (ö. 1264/1848), Mustafa Fehmî Erzincanî (ö. 1298/1880), Muhammed Sâmi Erzincanî (ö. 1330/1912) ve diğer önemli sûfilere dair bilgiler bulunmakta, bu isimlerin sohbetlerine yer verilmektedir. Münip Yıldırğan'ın özel koleksiyonuna ait olan

⁸ Nihat Azamat, “Aşçı İbrâhîm Dede Mecmûası”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara, 1991), s. 546, 547.

⁹ Azamat, “Aşçı İbrâhîm Dede Mecmûası”, s.546, 547.

¹⁰ Halil Baltacı, “Erzincan'da Nakşî-Hâlidî Gelenek”, *Uluslararası Bahâeddin Nakşibend ve Nakşibendilik Sempozyumu*, İstanbul, Türkiye, 2-4 Aralık 2016

¹¹ Uluslararası Erzincan Sempozyumu, Erzincan, Türkiye, 28 Eylül-01 Ekim 2016, s.865-873.

bu eser tek nüshadır. Eser Erzurum Yazma Eserler Kütüphanesi'nde 38874 numarası ile kayıtlıdır. Eserin müellifi konusunda ihtilaf vardır.

Eser günümüze kadar; “Mahmud Ziyaüddin” ve “Mehmed Tâhir el-Hâlidî el-Nakşbendî”¹² isimlerine atfedilmiştir.¹³ Fakat bu konuda bilgisine başvurduğumuz Erzincanlı araştırmacı Enver Şahin, eserin Adnan Tortûmî 'ye ait olduğunu iddia etmektedir. Eserin farklı sayfalarında bulunan “Mahmud Ziyaüddin” mührünün temellük maksatlı olduğunu ve bu şahsın eseri satın alıp ona sahip olduğu için mühür bastığını, eserin ona nispet edilemeyeceğini ifade etmektedir.¹⁴ Şahin, eserin Adnan Tortimî'ye ait olduğunu söylerken şu hususlara dayandırmaktadır; “Müşarun ileyh Hacı Fehmî Efendi hazretlerini görmek şerefine na'il olamadım Maskat-ı re'sim olan Tortum'dan henüz Erzincan'a gelmezden evvel, Hicaz'a azimet buyurmuşlar idi.”¹⁵ ifadelerini kullanırken doğum yeri olarak Tortum yazmış olması ve Mustafa Hilmî Efendi'den yazı dersi aldığını söylemesi ve bu bilgilerin *Pir-i Sami'nin Sohbetleri* adlı eserde Adnan Tortûmî'nin kendisi ile ilgili vermiş olduğu bilgilerle birebir örtüştüğü için yazarın Adnan Tortûmî olduğunu kabul etmektedir.¹⁶

Orhan Aktepe, *Şevkistân*'ın Terzi Baba hakkında bilgi veren en eski kaynak olduğunu ve eserin Terzi Baba'nın müridlerinden, Tortumlu bir şahsa ait olduğunu ifade etmektedir.¹⁷ Bu ifade Şahin'in iddialarını destekler niteliktedir. Biz de bu eserin Adnan Tortûmî'ye ait olduğunu düşünmekteyiz.

Çalışmamızda zikredilen kaynaklardan başka farklı eserlere de müracaat edilmiştir. Bunları listeleyecek olursak: Mehmet Arif Bey'in yazımını 1903 yıllarında tamamladığı *Başımıza Gelenler*¹⁸ isimli hâtıratı, Orhan Aktepe tarafından Terzi Baba'nın *Miftah-ı Kenz*'inin üzerine yazılan *Terzi Baba Hayatı ve Miftah-ı Kenz*¹⁹ adlı kitabı, Numan Aydoğan Ünal'ın *Şeyh Gazi Hoca Mustafa Fehmî Erzincânî*²⁰ adlı eserinden,

¹² Erzincanlı Şeyh Muhammed Sâmî Hazretleri'nin talebelerinden, halifelerinden biridir.

¹³ Ömer Aslan, “Erzincan'da Tasavvuf Kültürü ve Nakşbendilik” (Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), s. 3.

¹⁴ Enver Şahin, *Şevkistân*, (Ankara: Terzi Baba Derneği, 2023), 33. /Mührün bulunduğu sayfalar: *Şevkistân*, Erzurum Yazma Eserler Kütüphanesi, 38874 numaralı yazma, 1, 32, 74, 123, 170, 209.

¹⁵ Tortûmî, *Şevkistân*, varak. 130.

¹⁶ Şahin, *Şevkistân*, s. 32.

¹⁷ Orhan Aktepe, *Terzi Baba Hayatı ve Miftah'ı-Kenz*, (Erzincan: Muştu Yayınları, 1979), s.1.

¹⁸ Mehmet Ârif Bey, *Başımıza Gelenler* (İstanbul: Tercüman Gazetesi/ Binbir Temel Eser).

¹⁹ Orhan Aktepe, *Terzi Baba Hayatı ve Miftah'ı-Kenz*, (Erzincan: Muştu Yayınları, 1979).

²⁰ Numan Aydoğan Ünal, *Gazi Şeyh Hoca Mustafa Fehmî Erzincânî* (İstanbul: İhlâs Gazetecilik, 2008).

Rıfki Kaymaz ile Halil İbrahim Özdemir'e ait *Erzincanlılar Ansiklopedisi*'nden²¹ yararlanılmıştır. Bunlara ilave olarak ve Vehbî Yurt 'un *Terzi Baba ve Erzincan*²² adlı eserlerinden istifade edilmiş, Şaban Er'e ait olan *Erzincanlı Terzi Baba Külliyyâtı*²³ çoğu bilgiyi bir araya toplamasından dolayı çalışma boyunca faydalanılan kaynaklardan biri olmuştur. Ahmed Fevzi Baysoy üzerine müstakil bir çalışma yapan Kadir Aşçı'nın çalışması, Mustafa Fehmî Efendi'nin soyunun tespiti ve torunlarına ulaşılması konusunda yardımcı kaynak olarak kullanılmıştır.²⁴

Çalışmamızda bahsi geçen vesikalar Başbakanlık Osmanlı Arşivinden alınmış, bunların nüshaları ekler kısmında verilmiştir. Mustafa Fehmî Efendi ile yakından ilişkisi olan kişilerin mezar taşları fotoğraflanmaya çalışılmış, taranan eserlerde önemli olduğunu düşündüğümüz fotoğraf ve belgeler ek olarak sunulmuştur.

Fehmî Efendi'nin Yaşadığı Dönemde Erzincan'da Tasavvufî Durum;

Erzincan, Anadolu'da dinî ve tasavvufî açıdan önemli sayılan şehirlerden birisidir. Şehir, tarihi süreç içerisinde Anadolu'nun fethedilmesiyle beraber Kübrevîlik, Halvetîlik, Mevlevîlik, Kâdirîlik ve Nakşbendîlik gibi büyük tarikatlara ev sahipliği yapmıştır. Ortaya çıkan bu tarikatlara bağlı önemli şahsiyetler yetiştiren şehir, özellikle 19. yy.dan itibaren Anadolu'da hızla yayılan Nakşbendiyye Tarikatı'nın Hâlidîyye kolunun etkisi altına girmiştir.

Hâlidîyyenin kurucusu kabul edilen Hâlidî Bağdâdî kendi tarikatının yayılmasına çaba göstermiş ve çeşitli bölgelere halîfeler göndermiştir. Erzincan'da faaliyet gösteren Hâlidîlik, Terzi Baba Dergâhı ve Kırtıloğlu Tekkesi olmak üzere iki kola ayrılmıştır. Şehre ilk defa Hâlidî Bağdâdî'nin halîfelerinden Abdullah Mekkî'nin terzilikle meşgul olan ve halk arasında Terzi Baba olarak bilinen Mehmed Hayyât Vehbî'yi halîfe olarak ilan etmesiyle gelen bu Nakşî kolu daha sonra Terzi Baba'nın halîfelerinden Mustafa Fehmî Efendi ile devam etmiş, Fehmî Efendi'nin oğlu Şeyh Ahmed Fevzi Efendi (ö.1924) ile son bulmuştur. Terzi Baba'nın diğer halîfeleri arasında Leblebici Baba (ö. 1294/1877), Abdussamed Efendi, Hacı Muhammed Abdulbâkî Baba (ö. 1309/1892), Bayburtlu İrşâdî

²¹ Rıfki Kaymaz Halil İbrahim Özdemir, "Erzincanlılar Ansiklopedisi" (Erzincan: Doğu Yayınları, 2010).

²² Vehbi Yurt, *Terzi Baba ve Erzincan (İki Küre)* (İstanbul: Birun Kültür Sanat Yayıncılık, 2011).

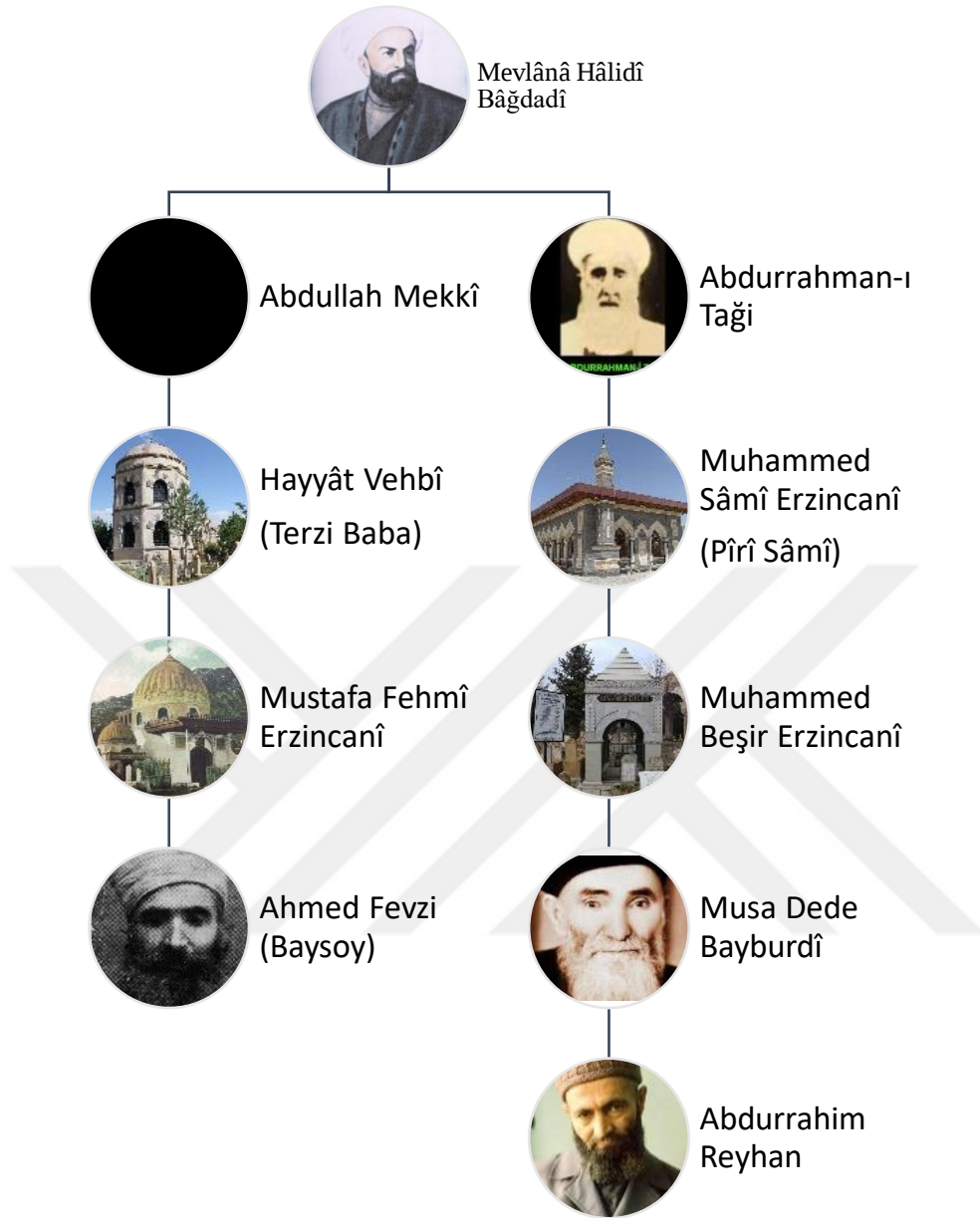
²³ Şaban Er, *Erzincanlı Terzi Baba Külliyyatı*, (İstanbul: Kutupyıldızı Yayınları, 2018).

²⁴ Kadir Aşçı, *Şeyh Hacı Fevzi Efendi* (İstanbul: Kutupyıldızı Yayınları, 2018).

Baba (ö. 1294/1877) ve Muhammed Şâkir Kemâhî (ö. 1312/1896) gibi isimler bulunmaktadır.

Şehirde varlığını gösteren Hâlidîyye'nin ikinci kolu olarak kabul edilen Kırtıloğlu Tekkesi ise Muhammed Sâmi Erzincanî (ö. 1330/1912) ve halifeleri vasıtasıyla irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Bu silsile Seyyid Sıbğatullah Arvâsî'nin (ö. 1287/1870) halîfesi olan Abdurrahman-ı Tâğî'den (ö. 1304/1886) Pîr-i Sâmi olarak meşhur olan Muhammed Sâmi Erzincanî'ye ulaşmış, bu kol Şeyh Muhammed Beşir (ö. 1932), Musa Dede Bayburdî (ö. 1973) ve Abdurrahim Reyhan (ö. 1998) gibi isimlerle bugüne kadar varlığını sürdürmüştür.

Erzincan'da tasavvufî hayatı genel olarak bu iki tekkede şekillendirmiş olsa da bunların dışında Hâlidîlik üzere irşad yapan farklı şahsiyetler olmuştur. Bunlar arasında: Muhammed Sâdık Efendi (ö. 1209/1794), Mustafa Fevzi b. Nu'mân Erzincanî (1343/1924), Mehmed Sâlih Efendi, Ali Efendi (ö. 1923), Küçük Ali Efendi (ö. 1966), Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî'nin (ö. 1893) halîfesi: Hacı Hasan Erzincanî, Şeyh İbrahim Erzincanî, Muhammed Nayır Erzincanî gibi isimler vardır.

Tablo 1.1: Hâlidîliğin Erzurum'daki Kolları

BİRİNCİ BÖLÜM

MUSTAFA FEHMÎ ERZİNCANÎ'NİN HAYATI, ŞAHSİYETİ ve SEYR U SÜLÛK UYGULAMALARI

1.1. Mustafa Fehmî Erzincanî'nin Hayatı

Mustafa Fehmî Efendi, evliyalar şehri olan Erzincan'ın meşhur velisi Hayyât Vehbî Efendi'nin halîfelerinden biridir.²⁵ Bu sebeple hem Erzincan Terzi Baba Dergâhı'nın önemli bir mutasavvıfı hem de Nakşî-Halîdî geleneğinin önemli bir temsilcisidir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Mustafa Fehmî Efendi yazılı eser bırakmamıştır. Dolayısıyla Fehmî Efendi ile ilgili mâlumâtı genel olarak Aşçı İbrâhim Dede'nin hâtıratından öğrenmekteyiz. Eser, Aşçı İbrahim Dede'nin kendi ifadesi ile Mustafa Fehmî Efendi'nin övülmüş ahlâkı, insanlara manevî olarak rehberlik edecek vasıfları, fiziksel özellikleri, genel olarak mizacı, devlet adamları ile olan ilişkileri, askeri alanda orduya desteği ve tasavvufî yaşantısı hakkında detaylı bilgiler vermektedir.²⁶ Bizler de burada verilen bilgiler ışığında Mustafa Fehmî Efendi'nin hayatını anlatmaya çalışacağız.

1.1.1. İsim, Mahlas ve Lakapları

Mustafa Fehmî Efendi'nin tam adı Aşçı İbrahim Dede'nin hâtıratında, '*Silsile-i Tarikat-ı Aliyye-i Hâlidîyye'de Sultân-ı Ulemâ-billâh Mustafa Fehmî el-Erzincânî*' olarak geçmektedir.²⁷ Fehmî Efendi, Gazi, Şeyh, Seyyid, Hacı, Erzincanî gibi unvanlarını zaman içerisinde almış ve hâtıratın genelinde bu isimler kullanılmıştır.

²⁵ Tortûmî, *Şevkistân*, s. 125.

²⁶ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 81.

²⁷ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 333.

Taramış olduğumuz kaynaklarda Mustafa Fehmî Efendi'nin ismi konusunda bir ihtilaf görülmediği farklı bir ekleme yapılmadığını söyleyebiliriz.²⁸

Aşçı İbrahim Dede Hâtıratında yukarıdaki unvanlara ek olarak Fehmî Efendi için; “*Hazret-i Şeyhü'l-a'zâm, Sultân-ı Ulemâbillâh, İmamı'l-Mürşidin, Gavsı'l Vâsılîn, Cenâb-ı Mürşid-i Ekrem, Mürşid-i Âzâm, Hazret-i Gavs-ı A'zâm, Hazret-i Şeyh-i Ekber, Hazret-i Şeyh-i A'zâm, Cenâb-ı Mürşid-i A'zâm*” isimlerini de kullanmıştır.²⁹ Bu hitaplar Aşçı İbrahim Dede'ye mahsus olup Fehmî Efendi'nin onun nezdinde ne kadar kıymetli ve farklı bir yerde olduğunu ifade etmek için kullanmıştır. Yine hâtıratının bir bölümünde Fehmî Efendi'nin vasıflarını ve şemailini tarif ederken; “*Âric-i me'âric-i makâmât-ı kudsiyye, sâ'id-i mesâ'id-i kerâmât-ı ünsiyye, gavvâs-ı bihârı Kur'âniyye, hallâl-i rumûz-ı dekâ-yık-ı Furkâniyye, vâris-i mevâris-i hazret-i nebeviyye, muhyî-i sünen-i Cenâb-ı Mustafaviyye, şems-i meşârıku'l-meâlî, tâc-ı meşârıku'l-e'âlî, mahzen-i esrâr-ı hakikat, matla'-ı envâr-ı ma'rifet, hayrî'l-halefî'l-izâm, fahrî's-selefilkirâm, kutb-ı dâ'ire-i dîn, gavs-ı merâtib-i yakîn, a'ref-i urefâu'l-vâsılîn, es-sultân Ulemâ-billâh Hazretü's-Seyyid Mustafa Fehmî el-Erzincânî*”³⁰ şeklinde hitap etmiş “*vâris-i mevâris-i hazret-i nebeviyye, muhyî-i sünen-i Cenâb-ı Mustafaviyye*” kısmındaki ifadelerden dolayı ‘seyyid’ lakabı kullanıldığı görülmektedir.³¹ Sonuç itibariyle Aşçı İbrahim Dede, Fehmî Efendi'yi mazhar-ı tâmm-ı Hazreti Muhammedî olarak görmektedir.³²

²⁸ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 333; Tortûmî, *Şevkistân*, s. 125; Ünal, *Gazi Şeyh Hoca Mustafa Fehmî Erzincânî*, s. 9; İbrahim Sarı, *Güneydoğu Evliyalari* (Noktaekitap, 2017), s. 193; Özdemir, *Erzincanlılar Ansiklopedisi*, s.355; Yunus Nadi Akın, *Geçmişten Cumhuriyete Unutulmayan Erzincanlılar* (Erzincan: Özsoy Ofset), s. 77; Ünal Tuysun, *Erzincan'nın Manevî Mimarları* (İstanbul: Kervan Yayınları, 2004), s. 83; Kadir Aşçı, *Şeyh Hacı Fevzi Efendi*, (İstanbul: Kutup yıldızı, 2018) 20; Mehmet Ârif Bey, *Başımıza Gelenler*, (İstanbul: Tercüman Gazetesi),s. 332; M. Fahrettin Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*,(Ankara, 1993), s.222; Aktepe, *Terzi Baba Hayatı ve Miftah'ı-Kenz*, s. 3; Er, *Erzincanlı Terzi Baba Külliyyatı*, s. 103.

²⁹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s.19.21.127.384.385.386.388.389.

³⁰ “*Kudsî makamlara çıkanların büyüğü, Allah'ın zâtî sıfatlarının tecelli nurlarına kavuşanların sultanı, Allah'ın kelam-ı kadîminin nihayetsiz marifetler ummânının gavvâsi, dalgıcı; Furkan-ı Azîm'in dakik remzlerinin ve sırlarının mahremi Muhammedî Aleyhisselam Nûru'nun vârislerinden Allah'ın Rasûlî, Muhammed Aleyhisselam'ın sünnet-i seniyyesini ihya eden ve bidatlerin kökünü kazıyan, kalbi Allah'ı Teâlâ'nın fiillerinin, sıfatlarının ve zatının tecelli nurlarına mazhar; İlahî hakikatlerin sırlarının hazinesi, kendisinden önceki kâmil ve mükemmel mürşidlerin hayırlı halefî ve halîfesi, kendisinden sonraki kâmil ve mükemmel mürşidlerin iftiharî, dîn dairesinin kutbu, Allah-u Teâlâ'nın zatının nurlarının tecellilerinin mazharı, yakınlık makamlarının sahibi, Allah-u Teâlâ'nın muhabbetine rızasına kavuşanların ve kavuşturanların sultanı, tevhid ilminin esrarının mahremi Erzincanlı Seyyid Mustafa Fehmî Sultan Hazretleri.*”

³¹ Er, *Erzincanlı Terzi Baba Külliyyatı*, s. 105.

³² Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 887.

Aşçı Dede'nin Fehmî Efendi için kullandığı mahlaslardan bir tanesi de “sultan”dır. Şeyhini sultan olarak vasıflandırma sebebini açıklarken nefsin yükselişi, mertebelerden geçmek suretiyle irşad makamına ulaşmasına da vurgu yapmaktadır. Şöyle ki; ona göre tasavvufî marifetleri öğrenme yoluna giren müridlere yolun başlangıcında “ağa” şeklinde hitap edilir. Dolayısıyla sâlik nefsinde olan ağalığı ruhuna teslim edip ruh, ağa ve hâkim konumda olur nefsi ise mahkûm ve ruha tabi olursa bu salike “ağa” tabir olunur. Daha sonra bu sâlik irşad makamına erişip mürşidi kâmil olur ise artık ağa değil “bey” olarak tabir olunur. Bu irşad makamından sonra kendisine gavsîyet ve kutbiyet gibi manevî rütbeler ihsan olunursa “paşa” olur. Bu kimseye makâm-ı verâset ihsan olunursa “sultan” olur, sultan ise her asırda yalnız bir tane olur. Onun ismi ise “Ulemâ Billâh” tabir olunur.³³

Veraset makamına sahip olan Ulemâ Billâh'ın her asırda bir kişi olduğunu ifade ettikten sonra yaşadığı asırdaki Ulemâ Billâh'ı Mustafa Fehmî Efendi'nin temsil ettiğini söyleyen Aşçı Dede, hâtıratında şu olayı zikretmektedir: Bir gün Mustafa Fehmî Efendi ve Aşçı İbrahim Dede baş başa otururlarken Dede, Efendiye tarikat büyüklerinin gavs ve kutbiyet makamlarına ulaşmasından sorar ve izahat ister. Fehmî Efendi ise: “*Evet, buyurduğunuz kutub ve gavs, bunlar evliyâlık rütbelerinden birer rütbenin isimleridir. Fakat her asırda Halîfe-i Rasûlulah mevcut olup o bir tanedir, iki olmaz, onun ismine Ulemâ-i Billâh denir. İşte o zât her asırda büyük tarikatların birisinden zuhur eder. Allahû a'lem, bu asırda Nakşbendî tarikatındandır; oradan zuhur etmiştir.*”³⁴ buyurur. Bu cevaba karşılık Aşçı Dede, Fehmî Efendi'ye bu yüzyılın Ulemâ Billâh'ının kendisi olduğunu ifade ettiğinde ona itiraz etmediğini belirterek eserinde Ulemâ Billâh derken Fehmî Efendi'yi kastettiğini kesin bir dille ifade eder.

Fehmî Efendi 1877-1878 Osmanlı-Rus harbine katılmış ve sonrasında “gazi” unvanını almıştır.³⁵ Üç defa gerçekleştirdiği Hac ziyaretinden dolayı “hacı” lakabını almış, bunlara ek olarak bazı yerlerde ismi Hoca Fehmî Efendi olarak da geçmektedir. Vehbî Hayyât'ın kendisine “Fehmî Efendi Hoca” şeklinde hitap ettiği de görülmektedir.³⁶

³³ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 19.

³⁴ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 427.

³⁵ Ârif Bey, *Başımıza Gelenler*, s. 332; Kızıoğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, s. 222; Ünal, *Gazi Şeyh Hoca Mustafa Fehmî Erzincânî*, s. 9.

³⁶ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 1429.

1.1.2. Doğumu, Çocukluğu ve Tahsili

Erzincan'ın manevî mimarlarından biri olan Mustafa Fehmî Efendi'nin doğum tarihi hâtıratında, 1231/1815 olarak verilmektedir.³⁷ Aşçı Dede, bu tarihe ulaşırken Mustafa Fehmî Efendi'nin babası Hacı Ahmed Efendi Hazretleri'nin 1233-1817 senesinde vefat etmiş olduğunu ve Fehmî Efendinin o sırada iki yaşında yetim kaldığı bilgisine dayanarak hesaplamıştır. Ünal Tuygun eserinde 1800lü yıllar diyerek ortama bir tarih vermiş, Yunus Nadi Akın 1805-1810 tarihleri arasını işaret etmiştir.³⁸ Kadir Aşçı ise doğum tarihinin 1813 olduğunu söylemiştir.³⁹ Aşçı İbrahim Dede, 67 yaşında vefat eden Mustafa Fehmî Efendi'nin mezar taşında doğum tarihinin 1231/1815, ölüm tarihinin ise 1298/1880 yazdığını ifade eder.⁴⁰

Fehmî Efendi'nin Erzincan'da doğduğu ve memleketinin burası olduğu bilinmektedir. Bu sebeple Erzincanî nisbesiyle tanınmıştır. Araştırmalar Erzincan-İşıkpınar'a bağlı Vaskirt kasabasından olduğu düşünülmektedir. Çünkü Aşçı İbrahim Dede de hâtıratında Fehmî Efendi'nin sık sık Vaskirt'e gittiğini, orada ikamet ettiği bir yazlığı olduğunu ve annesinin burada yaşadığını söylemektedir.⁴¹ İlk eğitimini Vaskirt Cami imamı İbrahim Efendi'den alması bu düşüncüyü desteklemektedir.

Fehmî Efendi temel eğitimini Vaskirt'te aldıktan sonra tahsili için Tokat'a gitmiş ve meşhur Tokatlı Bozzâde Hoca'dan ders almıştır. Arapça ve Farsçayı iyi bildiği söylenmektedir.⁴² Aşçı Dede eserinde Fehmî Efendi'nin Terzi Baba gibi sadece vehbî bir ilme sahip olmadığını aksine zâhirî ve bâtinî ilimlerde ulemânın onun yanında aciz kalacak derecede iyi olduğunu vurgulamakta ve âdeta Meşreb-i Muhammediyye'nin kendisinde müşahede edildiğini söylemektedir.⁴³

³⁷ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s.333.

³⁸ Tuygun, *Erzincan'ın Manevî Mimarları*, 83; Akın, *Geçmişten Cumhuriyete Unutulmayan Erzincanlılar*, s. 52.

³⁹ Aşçı, *Şeyh Hacı Fevzi Efendi*, s. 20.

⁴⁰ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 577. (Bu sayfada Fehmî Efendi'nin mezar taşı resmedilmiştir.)

⁴¹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 362.

⁴² Ünal, *Gazi Şeyh Hoca Mustafa Fehmî Erzincanî*, s. 9.

⁴³ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 355.

Tokat'ta eğitim gördüğü sırada kısa süre memleketine izne gelen Fehmî Efendi, Terzi Baba'ya intisap etmiş ve artık Erzincan'a dönmüştür. Burada Terzi Baba'nın yanında mânevî eğitimini tamamlayarak onun önemli halîfelerinden birisi olmuştur.⁴⁴

1.1.3. Ailesi

Mustafa Fehmî Efendi'nin ailesi Erzincan'ın seçkin ve hürmet gösterilen ailelerinden olduğu anlaşılmaktadır. Aşçı İbrahim Dede hâtıratında, Fehmî Efendi'nin âlim ve müftünün çok olduğu bir aileden geldiğini aktarmaktadır.⁴⁵ Fahrettin Kırzioğlu, Fehmî Efendi'nin, Hocazâde sülalesine mensup olduğunu söylemektedir.⁴⁶ Bu bilgiyi kaynak olarak alan Kadir Aşçı, Ahmed Fevzi Efendi ile ilgili yaptığı çalışmasında Hocazâde sülalesinin Vaskirt/Rumsaray-Mecidiye köyünde köklü bir aile olduklarını ifade etmektedir.⁴⁷

Mustafa Fehmî Efendi'nin babası Hacı Ahmed Efendi olup 1233/1817-18 senesinde Fehmî Efendi iki yaşında iken vefat etmiştir.⁴⁸ Annesinin ismi bilinmemekle birlikte, Aşçı İbrahim Dede annesinin ihtiyarlığında dahi ibadetlerine düşkün bir hanım olduğunu, hatta onun bir 'velîye' olduğundan şüphe etmediğini ifade etmiştir. Annesinin Vaskirt'te yaşadığını ve Mustafa Fehmî Efendi'nin annesini sık sık ziyaret ettiğini zikretmektedir.⁴⁹ Annesi, Mustafa Fehmî Efendi ilk hac yolculuğu için Hicaz'a gittiği sırada Erzincan'da 1277/1861 yılında vefat etmiştir.⁵⁰

Fehmî Efendi'nin eşi Ümmügülsüm Hanım'ın hayatı hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmamakta, Fehmî Efendi'nin vefatıyla oğlu Ahmed Fevzi'nin yanında kaldığı ve eşinden dört sene sonra 1302/1884 tarihinde vefat ettiği anlaşılmaktadır. Derviş Paşa⁵¹,

⁴⁴ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 343.

⁴⁵ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 343.

⁴⁶ Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, s. 222.

⁴⁷ Aşçı, *Şeyh Hacı Fevzi Efendi*, s. 38.

⁴⁸ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 578.

⁴⁹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 383.

⁵⁰ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 429.

⁵¹ Fehmî Efendi'nin muhiblerinden dönemin ordu komutanı olan Derviş İbrahim Paşa; 1817 Lofça doğumlu olup Osmanlı asker ve devlet adamıdır. Osmanlı ordusu için önemli bir isim olan Derviş Paşa, çeşitli kademelerde görev yapmıştır. Binbaşı rütbesinden, Müşir rütbesine terfi etmiş, başarılarından dolayı Osmaniye Nişanı ile taltif edilmiştir. Yanya Valisi olarak görev yaparken 4. Ordu Komutanı olarak atanmış sonrasında 5. Ordu komutanlığı, Diyarbakır Valiliği, Halep Valiliği, Bosna Valiliği, 3. Ordu Komutanlığı, Manastır Valiliği, Hassa Ordusu Komutanlığı, Bahriye Nazırlığı, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, Selanik Valiliği, Yaver-i Ekrem ve Sultan'ın Kıdemli Müşaviri gibi önemli görevlerde bulunmuştur. 1896 yılında Rumeli-yi Şahane Fevkalade Kumandanı olarak görev yaparken vefat etmiş ve Sultan II. Mahmud Türbesi hazîresine defnedilmiştir. 4. Ordu Komutanı göreviyle geldiği Erzincan'da Fehmî Efendi ile tanışmış ve manevî olarak ona bağlanmıştır. Fehmî Efendi'nin eşi

Mustafa Fehmî Efendi'ye hürmetinin göstergesi olarak vefatından sonra Ümmügülsüm Hanım'ı yanına, İstanbul'a davet ederek onunla bir süre bizzat ilgilenmiştir.⁵² 1302/1884 yılında vefat eden Gülsüm Hanım hakkında ulaştığımız bilgiler bunlarla sınırlıdır.⁵³

Ümmügülsüm Hanım'dan dört çocuğu olduğu tespit edilen Mustafa Fehmî Efendi'nin ilk oğlu İbrâhim Hâlet Efendi'nin (ö. 1289/1872) çocuk yaşta vefat ettiği tahmin edilmekte olup onun hakkında Terzi Baba mezarlığında bulunan kabir taşından başka bilgiye ulaşılamamıştır. Aynı şekilde kızı Hatice Hanım (ö. 1287/1870) ile ilgili elimizdeki tek bilgi mezkûr mezarlıkta bulunan mezar taşıdır.⁵⁴ Fehmî Efendi'nin kızı Hatice Hanım'ın Beyzâde Tahir Efendi ile evli olduğu bu zâtın Fehmî Efendi'nin daima hizmetinde bulunduğu bir zât olduğu nakledilmektedir.⁵⁵ Mustafa Fehmî Efendi'nin soyu oğulları Mehmed Sıdkı Efendi (ö. 1328/1911) ve Ahmed Fevzi Efendi (ö. 1342/1924) ile devam etmiştir. Allah, oğulları ve torunları sayesinde Şeyh'in bereketini sonraki nesillere de taşımasına yardım etmiştir. Mustafa Fehmî Efendi'nin oğulları aynı zamanda halîfeleri olup kendisinden sonra Terzi Baba Dergâhının temsilcileri arasında yer almaktadırlar. Hayatları hakkında bilgi ayrıntılı olarak halîfeleri başlığı altında verilecektir.

Soyadı Kanunu ile Fehmî Efendi'nin oğullarından Mehmed Sıdkı Efendi'nin soyundan gelenler "Fırat", Ahmed Fevzi Efendi'nin soyundan gelenler ise "Baysoy" soyadını almışlardır. Günümüze yakın zamanda vefat edenler ve hâlen hayatta olan torunları hakkında da elimizde bazı bilgiler bulunmaktadır. Torunları arasında Milletvekili Hocaâde İbrahim Abdülhak Fırat Bey (ö. 1953), eski Amerika Texas Üniversitesi İşletme Bölüm Dekanı Prof. Dr. Fuat A. Fırat, Erzincan Milletvekili Fehmî Baysoy (ö. 1984), Piyade Albay Mehmet Vehbi, eski İstanbul Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Fehmî Fırat (ö. 1980) gibi önemli şahsiyetler bulunmaktadır. Hayatta olan torunlarından bir kısmı yurtdışında yaşamakta bir kısmı ise İzmir'de ikamet etmektedir.⁵⁶

Ümmügülsüm Hanım ile yakından alakadar olmasının sebebi Fehmî Efendi'ye olan hürmet ve sevgisinden kaynaklanmaktadır. "Derviş İbrahim Paşa", (12.04.2024), https://tr.wikipedia.org/wiki/Dervi%C5%9F_%C4%B0brahim_Pa%C5%9Fa

⁵² Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. XLI.

⁵³ Şahîdesi için bkz. Ek-3.

⁵⁴ İbrâhim Hâlet Efendi ve Hadice Hanım'ın şahîdeleri için bkz. Ek-3.

⁵⁵ İncelediğimiz bazı eserler damadı olarak kabul etmekte, bazıları ise yanında hizmetini gören bir yardımcı olarak kabul etmektedir. Hâtıratıta "*Ulemâ Billâh Efendimizin taallukt-ı âliyyelerinden damadı müşşidânelemi Beyzade Tahir Efendi*" şeklinde geçmektedir. Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hâtıraları*, s. 375, 392, 398 403, 422, 423, 428.

⁵⁶ Mustafa Fehmî Efendi'nin soyundan gelen aile üyeleri ile ilgili soyağacını görmek için bkz. Ek-9.

1.1.4. Tasavvufa İntisabı

Şimdiye kadar hayatı hakkında bilgi vermeye çalıştığımız Fehmî Efendi'nin tarihe mal olması ve Erzincan tarihinde yer edinmesinin en önemli sebebi hiç şüphesiz onun tasavvufi olan ilişkisidir. Aşağıda ayrıntılı şekilde açıklayacağımız üzere Fehmî Efendi'nin tarihte iz bırakıp günümüze kadar bilinmesi önce Terzi Baba'ya bağlanarak tasavvuf yoluna girmesi sonrasında ise manevî mirasının günümüze taşınmasında en önemli role sahip olan Aşçı İbrahim Dede'yle tanışmasıdır.

Aşçı Dede'ye göre Abdullah Mekkî'den hilafet alan ancak şehrin ulemâsının itirazlarına sebep olan Terzi Baba'ya olan olumsuz tavrın değişmesinde Fehmî Efendi'nin kendisine intisap etmesi büyük önem arz etmektedir. Terzi Baba kendisine ihsan buyrulan gavsiyet makamını gizlememiş, bu sebeple hânesi gelip gidenlerle dolup taşmıştır. Terzi Baba'nın böyle yüce bir makâma erişmesini tuhaf karşılayan Erzincan ulemâsı buna onun halîfe olmasını engellemek için dönemin kadı nâibinin huzuruna mahkemeye dahi çıkmışlardır. Bu durum Fehmî Efendi'nin babasının ve ecdadının genelde ilim geleneğine bağlı saygı duyulan kişiler olmasından dolayı ona da sorulmuş, o ise ümmî bir adamın bir anda mürşid olabileceğini söyleyerek düşündükleri bu durum karşısında “ve hüve alâ kulli şey'in kadîrun. Cenâb-ı Hak, Kâdir'dir ki değil insana, bir hacere ve ağaca tecelli edip insan gibi makâm-ı irşâda yetiştirir. Cenâb-ı Hakk'ın lütfunun nihayeti yoktur. Eğerçi sahîhen kendilerine böyle bir lutf u ihsân-ı ilâhiyye olmuş ise buna niçin haset edelim. Cümleten teşekkür ederiz ki bu ihsân memleketimiz ahalisinden bir zata oldu.” diyerek ulemâya karşı hikmetli bir duruş sergilemiştir.⁵⁷

Terzi Baba'yı bizzat ziyaret ederek durumu öğrenmek isteyen Fehmî Efendi onu görür görmez hikmetini anlayıp, tereddütsüz bir şekilde düşünmeden Terzi Baba'ya intisap etmiştir. Gece gündüz Terzi Baba'nın huzurundan ayrılmayarak ne emir buyurdu ise onu yerine getirmiştir. Şehrin ileri gelenlerinden kabul edilen Fehmî Efendi'nin intisabı ile, Hâlidîlik ilân olunmuş, itirazlarda bulunan Erzincan ulemâsının sesi kesilmiştir. Kemah ve diğer kazalardan gelen birçok kişi Fehmî Efendi sayesinde Terzi Baba'ya intisap etmiştir.⁵⁸ Terzi Baba'ya intisabından sonra Fehmî Efendi'nin tarikat silsilesi hâtıratıta şu şekilde zikredilmiştir.

⁵⁷ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 343.

⁵⁸ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 343.

- Pîr-i tarîkat Hazret-i Şah Nakşebend-i Üveys-i Buhârî (ö. 791/1389)
- Mevlâna Yakûb-ı Çerhî-i Huzzârî (ö. 851/1447)
- Mevlâna Hâce Nâsiruddin Ubeydullâh-ı Taşkendî-i Semerkandî (ö. 895/1489)
- Mevlâna Muhammed-i Zâhid (ö. 936/1529)
- Mevlâna Dervîş (ö. 970/1562)
- Mevlâna Hâcegî-i Semerkandî (ö. 1010/1602)
- Mevlâna Şeyh Muhammed-i Semmâsî (ö. 755/1354)⁵⁹
- İmam Rabbânî Müceddid-i elf-i sâni Şeyh Ahmed Fârûkî bin Abdolvâhid-i Sirhindî (ö. 1034/1624)
- Şeyh Muhammed-i Ma'sûm-ı Urve-i vuskâ Sâhib-i Mektûbât (ö. 1079/1668)
- Şeyh Seyfeddin Arif (ö. 1095/1685)
- Şeyh Seyyid Muhammed Nuri-i Bedâvunî (ö. 1135/1723)
- Şeyh Şemseddin Han-ı Cânân (ö. 1195/1781)
- Şeyh Abdullah Dihlevî (ö. 1240/1824)
- Hazret-i Ziyâeddin-i zü'l-cenâheyn Mevlâna Hâlid (ö. 1242/1826)
- Hazret-i Pîr Mehmed Vehbî Hayyât Erzincanî (ö. 1264/1848)
- Sultân-ı Ulemâ Billâh Mustafa Fehmî Erzincanî (ö. 1298/1880)⁶⁰

Fehmî Efendi'nin Hâlidîlik yolunda tanınan bir isim olmasını sağlayan, Hazreti Pîr olarak tanımladığı Hayyât Vehbî Hazretlerini bu kısımda kısaca tanıtmak yerinde olacaktır.

⁵⁹ Bu isim silsilede verilen tarih örüntüsü ile uyuşmamakta silsile-i sâdâta bakıldığında bu sırada Hâce Muhammed Bâkîbillâh'ın (ö. 1012/1603) yer aldığı görülmektedir.

⁶⁰ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 332, 333. Aşçı Dede'nin vermiş olduğu bu silsile de Abdullah Mekkî zikredilmemiş olup Hayyât Vehbî'nin silsilesi doğrudan Hâlidî Bâgdâdî'ye nispet edilmiştir. Fakat Tabibzâde Mehmed Şükrü'ye ait, *Silsilenâme-i Sûfiyye* adlı esere baktığımızda ve Aşçı Dede'nin hâtıratı bizlere bahsettiği üzere Hayyât Vehbî halîfeliği Abdullah Mekkî'den almıştır. Tabibzâde Mehmed Şükrü, *Silsilenâme-i Sûfiyye*, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdai Efendi, no. 1098, s. 78. Kitapta yer alan Fehmî Efendi'nin tarikat silsilesi için bkz. Ek-10

Hayyât Vehbî (Terzi Baba)

Nakşibendiyye'nin önemli isimlerinden biri olan ve Erzincan halkının gönlüne taht kuran Terzi Baba'nın gerçek adı, Aşçı İbrahim Dede'nin hâtıratında Hazreti Pîr Mehmed Vehbî Hayyât olarak geçmektedir.⁶¹ Aşçı İbrahim Dede hâtıratı boyunca Terzi Baba ve Pîr Mehmet Hayyât Vehbî isimlerini kullanmıştır. Erzincan tarihi için önemli bir kaynak sayılan *Şevkistân* adlı eserde; “*Hazret-i gavs-ı a'zam Mehmedü'l-Vehbî Hayyâtü'l-Üveysî kuddise sirruhu Erzincânîyü'l-asldır. Hâne-i şerifleri Erzincan'ın Câmi-i Kebîri ile Kurşunlu Câmi-i Şerifi arasında kâin Benderli mahallesindedir. Sanatları terziliktir. Dükkân-i şerifleri Kasaplar çarşısı başında olup mescide bitişik olmuştur. Hazret-i Şeyh Terzi Baba ve Hayyât Vehbî denmekle meşhurdur.*”⁶² bilgileri yer almaktadır. Terzi Baba Hazretleri'nin halîfelerinden Erzincanlı Leblebici Baba *Tuhfetü'l Uşşâk* adlı eserinde hocasının zamanın Gavs-ı A'zam'ı olduğunu bildirmiş ve şu ifadeleri kullanmıştır:

Arşın direğidir, Gavsı A'zam'ı

Destinde içirdi Âb-ı Zemzem'i

Asırda gönderdi İmâm A'zâm'ı

*Çâr Mezheb, ehl-i îmân ağladı!*⁶³

Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ* adlı eserinde, Terzi Baba'nın adının “Hayyât Vehbî” olduğunu ve terzilik ile meşgul olduğu için Terzi Baba adıyla şöhet bulduğunu ifade etmektedir.⁶⁴ Aynı şekilde Bursalı Mehmed Tahir Bey, *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde Terzi Baba ve Hayyât Vehbî isimlerini zikretmiştir.⁶⁵ Terzi Baba'nın ismi, Osmanlı Arşivleri'nde Şeyh Mehmed Vehbî Hayyât Tekkesi Meşihat ve Tevliyeti (1285)⁶⁶ adlı belgede bu şekli ile ve Terzi Baba Dergâhına vakfedilmiş bir arazinin tahsis belgesinde⁶⁷ ise “Erzincanî Şeyh Hayyât Mehmed Vehbî Hazretleri'nin

⁶¹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 339.

⁶² Tortûmî, *Şevkistân*, s. 86.

⁶³ Leblebici Baba, *Tuhfetü'l Uşşâk* (Ankara Milli Kütüphane Yazma Eserler no: 4148) s. 74-75.

⁶⁴ Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, Haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz (İstanbul: Kitapevi, 2015), s. 330.

⁶⁵ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, sadeleştiren A. Fikri Yavuz, İsmail Özen (Meral Yayınları, 1972), s. 212.

⁶⁶ Enver Şahin, *Evkaf Berat Fonu Örneğinde Erzincan Vakıfları* (Ankara: Semih Ofset, 2021), s. 312. BOA.EV.MTK.01984.00241/1984, bkz. Ek-13.

⁶⁷ BOA, İ.DH., no. 936/74111/1. bkz. Ek-14.

Dergâhı” şeklinde geçmektedir. Taramış olduğumuz belgelerden anladığımız kadarıyla Muhammed ve Mehmet isimlerinin Arapça yazılışlarının benzerlik göstermesinden dolayı ismin Latinceye çevrilmesinde farklılıklar ortaya çıkmıştır.

Terzi Baba, terzilik mesleği ile uğraştığı için halk arasında Terzi Baba olarak meşhur olmuştur. “Terzi” kavramının Arapça karşılığı olan “Hayyât” ismi de fazlaca kullanılmaktadır. Terzi Baba’nın boyunun uzun olması sebebiyle “Uzun Terzi Ağa”, ümmi olmasına rağmen ilm-i bâtına ve marifetullahıya vehben erişmesinden dolayı “Vehbî” lakabı da kullanılmaktadır.⁶⁸ Aşçı Dede “Vehbî” lakabının kullanılmasındaki hikmetin, gavsiyet ve fenâ-fillâh makamına erişmesi sebebiyle olduğunu ifade eder. Onun terzi olması sebebiyle değil dervişlerin ve cümle turûk-i alîyye salikânının ve bütün ahâli ve mahlukatın zâhiren parça parça olmuş kalplerini dikmesine yorar ve lakabın manevî yorumunu yapar.⁶⁹ Terzi Baba, lakabının Hayyât Vehbî olduğunu kendisine nispet edilen *Miftâh-ı Kenz* adlı eserde beyan etmektedir.⁷⁰

Hayyât Vehbî net olmamakla beraber 1194/1779 tarihinde Erzincan’da doğmuştur.⁷¹ Hüseyin Vassâf, hicrî 1190 veya 1195 tarihlerini verirken, *Şevkistan*’da 1264 yılında vefat ettiği ve tahminen atmış ile yetmiş sene arasında yaşadığı ifade edilmiş, Hüseyin Vassâf’ın verdiği bilgiyi desteklemektedir. Hayyât Vehbî’nin doğum tarihi hakkında farklı rivayetler olup eserlerde miladi 1776, 1781, 1789 gibi farklı rakamlar zikredilmiştir. Bazı kaynaklarda Erzurumlu⁷² olduğu söylene de Orhan Aktepe bunun açık bir hata olduğunu sonraki araştırmacıların bu hatalı bilginin bulunduğu eserleri kaynak aldığı için aynı yanlışlıkların tekrarladıklarını söylemiştir. Aşçı İbrahim Dede’nin *Risâle-i Tercüme-i Ahvâl-i Aşçı İbrahim Dede-i Nakşî Mevlevî*⁷³ adlı eseri ve *Şevkistân*⁷⁴ Hayyât Vehbî Efendi’nin Erzincanlı olduğunu ifade eden, onun yaşadığı döneme en yakın, yazılı en eski iki

⁶⁸ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 343.

⁶⁹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 1737.

⁷⁰ Ne söyler, dinle ol Hayyât Vehbî

Değildir işlerinin biri kesbî. Er, *Erzincanlı Terzi Baba Külliyyatı*, s. 200.

⁷¹ Orhan Aktepe, *Terzi Baba Hayatı ve Miftah-ı Kenz*, Erzincan Ticaret Matbaacılık (Erzincan: Muştu Yayınları, 1979), s. 1; Vehbî Yurt, *Terzi Baba Hayyât Vehbî El-Erzincânî Hayatı ve Eserleri*, Eramat Matbaacılık (Erzincan, 1995), s. 9; Ahmed Dumlu, *Erzincan’da İz Bırakanlar* (Erzincan, 1999), s.146.

⁷² Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, (Meral Yayınevi, 1972), s. 212; Yurt, *Terzi Baba Hayyât Vehbî El-Erzincânî Hayatı ve Eserleri*, s.9; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c.2, s. 331.

⁷³ Aşçı İbrahim Dede bahsedilen Erzurumlu Terzi Babanın, zamanında Erzincanlı Terzi Hayyât Vehbî’nin yanında çıraklık ettiği ve Kadiriyye tarikatına mensup olduğunu, kendisinin bizzat Erzurum’a gittiğinde ziyaret ettiğini anlatmaktadır. Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı İbrahim Dede’nin Hatıralar* s.456.

⁷⁴ Tortûmî, *Şevkistân*, varak. 86.

kaynaktır. XIX. Yüzyılda Erzincan'ın, Erzurum ilinin kazası olması sebebiyle nüfus kaydında Erzurum yazıldığı ve bu sebeple böyle bir hatanın yapıldığı iddia edilmiştir.⁷⁵ Erzurumlu olarak kaydedilmesinin bir başka sebebi de daha evvel Hayyât Vehbî Efendi'den ders alan Terzi Baba lakaplı Erzurumlu olan başka bir kişiyle karıştırılmasıdır.⁷⁶ Hayyât Vehbî Efendi'nin Erzincan merkeze bağlı Sarıgöl Köyü'nden olup evinin ise Câmî-i Kebir ile Kurşunlu Câmî arasında olduğu *Şevkistan*'da kaydedilmiştir.⁷⁷

Babasının adı Fâzılzâde Abdurrahman Efendi olduğu rivayet edilmiştir.⁷⁸ Terzi Baba'nın üç kardeşe sahip olduğu, birisinin Refahiye'de diğerinin Tercan'da ikamet etmiş olduğu ifade edilmektedir.⁷⁹ Üçüncü kardeşinin ise Terzi Baba'ya saygısızlık yapması sebebiyle Terzi Baba'nın nazar ve saadetinden mahrum kaldığı, kendisinin Antakya'ya gittiği daha sonra yeniden memleketine dönerek Erzincan'a yakın bir yerde ikamet ettiği anlatılmaktadır.

Evliliği hakkında fazla bilgiye ulaşamadığımız Terzi Baba'nın eşinin isminin Güllü olduğunu ve 1284/1867 yılında vefat ettiğini Terzi Baba mezarlığında bulunan mezarının şâhidesinden öğrenmekteyiz. Yine kızlarının isimleri şâhidelerine göre Zeynebiyye Sâbire Hânımefendi, Meysûne Hânımefendi ve Edebiyye Hânımefendi'dir. Battâl Hocaâde Hacı Hafız Rüşdi Efendi ve Abdussamed Efendi, Terzi Baba'nın halîfeleri olup aynı zamanda damatlarıdır.⁸⁰

Hayyât Vehbî Efendi'nin, evin geçimini sağlamak amacıyla anne ve babasının isteği üzerine terzilik zanaatına erken yaşta başladığı rivayet edilmektedir. Bu sebeple tahsil hayatının uzun olmadığı düşünülmektedir. Aşçı İbrahim Dede eserinde Terzi Baba'nın çocukluğundan beri ibadete düşkün, takva sahibi bir şahıs olup halk arasında böyle tanındığını aktarmaktadır.⁸¹ Kendisinin Nakşbendiyye'nin Hâlidîyye kolundan önce Şirvanlızâde⁸² yahut Şiranlızade⁸³ adlı bir Kâdirî şeyhine intisap ettiği

⁷⁵ Dumlu, *Erzincan'da İz Bırakanlar*, s. 147.

⁷⁶ Nurettin Albayrak, "Terzi Baba", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2021), s. 521.

⁷⁷ Tortûmî, *Şevkistân*, varak.86.

⁷⁸ Aktepe, *Terzi Baba Hayatı ve Miftah'ı-Kenz*, s. 2.

⁷⁹ Bu kardeşlerden biri Hafız Abdülkerim Feyzi Efendi'dir. Kardeşi Hayyât Vehbî'nin iltifatına mazhar olmuştur. Kabri abisi Hayyât Vehbî'nin hemen yanında bulunan sandukadadır.

⁸⁰ Er, *Erzincanlı Terzi Baba Külliyyatı*, (İstanbul: Kutup Yıldızı, 2018), s. 27.

⁸¹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 339.

⁸² Albayrak, "Terzi Baba", s. 521.

⁸³ Tortûmî, *Şevkistân*, varak. 104.

anlaşılmaktadır. Kırk yaşında ise Nakşbendî tarikatına intisap ederek Abdullah Mekkî'nin halîfesi olmuştur. Aşçı İbrahim Dede hatıratında, Mustafa Fehmî Efendi'nin mübarek hocası Terzi Baba'nın Nakşbendî tarikatına intisabını detaylı bir şekilde anlatmaktadır. Burada kısaca özetlenmeye çalışılacaktır.

Mevlânâ Hâlidî Bâğdâdî'nin (ö. 1242/1827) halîfelerinden Abdullah Mekkî'yi irşad için Anadolu'ya göndermiştir. Önce Erzurum'a daha sonra Erzincan'a giden Abdullah Mekkî, Erzurum'da Münzevi Osman Efendi'ye (ö. 1285/1869) hilâfet vermiştir. Erzincan'a doğru gelirken yolda yaptığı bir râbîta esnasında burada büyük bir feyz ve tecelli olduğunu, Cenâb-ı Hakk'ın bu hilâfetin bir terzi çırağına ihsan olunmasını buyurduğunu ifade etmiştir. Terzi Baba ile Câmi-i Kebir'in bir odasında sır dolu karşılaşma ve tanışmaları üzerine Abdullah Mekkî tarikat, hilâfet vereceği kişinin Terzi Baba olduğunu anlayarak ona: "Oğlum, Mevlânâ Hâlidî Bâğdâdî Hazretleri bizi buralara gönderdi ve bir emanet tevdi buyurdu ki, ehline vereyim. O emanete seni müstahak ve layık gördüm. Kabul edersen, onu sana teslim edeceğim"⁸⁴ sözleri ile hilafet tevdi buyurmuştur. Hilafet hırkasını giyen, daima zikir ile meşgul olan Terzi Baba, Abdullah Efendi'nin Hicaz'a dönmesinden sonra kendisine verilen bu ilahi sırrı gizlememiş ve ona ihsan buyrulan gavsîyyet iktizasınca hanesini her kesimden insana açmıştır. Terzi Baba'nın kısa zamanda şöhretinin her tarafa yayıldığı, kendisinden faydalanmak için gelenlerin sayısında artış olduğu anlaşılmaktadır. Erzincan ulemâsından bazı kimseler, Terzi Baba'nın manevî hâlini ve müridlerinin giderek çoğalmasını kıskanmış, ümmî olmasını bahane ederek bu halleri inkâr etmeye, halk arasında dedikodu yapmaya başlamışlardır. Bu durumu şehrin ileri gelenlerinden Mustafa Fehmî Efendi'ye de arz etmişlerdir. Daha önce bahsi geçtiği üzere Fehmî Efendi'nin kendisine inandığı, intisap etme konusunda tereddüt göstermediği anlaşılmaktadır.

Terzi Baba'nın icazet almasıyla halîfeliği artık herkes tarafından kabul edilmiş, kendisine bağlananların sayısı gün geçtikçe artmıştır. Hâtıratı, Terzi Baba'nın damadı olarak bahsedilen ve halîfesi olan Battâl Hocazâde Hâfız Efendi, Erzincan ulemâsı arasında Terzi Baba'ya ilk intisap edenler arasında yer almıştır. Hacı Hâfız ve Fehmî

⁸⁴ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 340, 341, 342.

Efendi gibi ulemânın önde gelenlerinin Terzi Baba'ya intisap etmesi halkın nazarında Nakşbendî-Hâlidî koluna olan ilgiyi daha da artırmıştır.⁸⁵

Terzi Baba'nın Nakşbendî tarikatına intisabı kırk yaşında olduğu kabul edilirse, vefatına kadar yaklaşık yirmi iki yıl boyunca bu tarikat içinde şeyhlik yapmıştır. Bu süre içerisinde yetiştirdiği halîfeler sayesinde tesiri çevre illere de yayılmıştır. Etkisi vefatından sonra da devam etmiş, etkilediği ve ona intisap eden önemli şahsiyetler olmuştur. Terzi Baba ile ilgili yapılan çalışmalara baktığımızda Terzi Baba'nın bilinen halîfelerinin;

1. Erzincanlı Battâl Hocaşâde Hafız Muhammed Rüşdî
2. Erzincanlı Hacı Seyyid Hacı Mustafa Fehmî
3. Erzincanlı Leblebici Süleyman Baba
4. Abdussamed Efendi
5. Erzincanlı Hacı Muhammed Abdülbâki Baba
6. Kadı Şakir Efendi
7. Sünnî Efendi
8. Bayburtlu Seyyid İrşâdî Baba olduğu ifade edilmektedir.⁸⁶

*Osmanlı Müellifleri*⁸⁷, *Şevkistan ve Aşçı İbrahim Dede'nin Hâtıraları*⁸⁸ gibi temel kaynak eserlerde Terzi Baba'nın 1264/1848 yılında Erzincan'da meydana gelen kolera salgınında vefat ettiği konusunda ittifak vardır. Mezarı kendi adına yapılan tekkededir. Tekke Mustafa Fehmî Efendi'nin marifetiyle, Erzincan Defterdârı Mecit Efendi'nin öncülüğü ile inşa edilmiştir. Tekkenin 1920'li yıllara ait bir görüntüsü *Sefîne-i Evliyâ*'da⁸⁹ verilmiş ve üzerine "Erzincan'da medfûndur. Kabr-i şerîfinin üzerine hususi bir türbe yapılmıştır. Ziyâret mahallidir."⁹⁰ notu düşülmüştür. Bugün burası şehir mezarlığı olarak kullanılmakta, Terzi Baba Mezarlığı olarak adlandırılmaktadır. Türbe mezarlığın ortasında olup birkaç defa tamir görmüştür. Son olarak bilinmeyen bir sebeple çıkan

⁸⁵ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 342.

⁸⁶ Enver Şahin, bu isimleri "*Şevkistân*" adlı eserin yanı sıra "*Aşçı Halil İbrahim'in Risâle-i Terceme-i Ahvâl-i Aşçı İbrahim Dede-i Nakşî Mevlevî, Sefîne-i Evliyâ, Silsilenâme-i Aliyye-i Sôfiyye, Tuhfetü'l Uşşak*" adlı eserlerden topladığını ifade etmektedir. Şahin, *Şevkistân*, s. 16.

⁸⁷ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, s. 121.

⁸⁸ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 343.

⁸⁹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 2, s. 333. bkz. EK-1.

⁹⁰ Er, *Erzincanlı Terzi Baba Külliyyatı*, s. 68.

yangın sonucu tahrip olmuş 1976 senesinde Erzincan Belediyesi tarafından tamir edilmiştir. Mezarı sandukasının içinde yer almaktadır.⁹¹ Terzi Baba'nın erkek çocuğu olmadığı, Zeynebiyye Sâbire Hânım, Meysûne Hânım ve Edebiyye Hânım⁹² isimlerinde kızlarının bulunduğu, bugün neslinden kimsenin kalmadığı ifade edilmektedir.⁹³

Terzi Baba'nın dinî-tasavvufî konuları ele aldığı Türkçe *Kenzü'l-Fütûh* adlı bir eseri bulunmaktadır.⁹⁴ 1286/1869 yılında basılan nüshasından eserin aslının mensur olduğu daha sonra Battâl Hocaîde Rüşdü Efendi tarafından nazma çevrilip *Miftah-ı Kenz* ismi verildiği anlaşılmaktadır.⁹⁵ 1214 beyitten meydana gelen eserin sonunda Rüşdü Efendi'ye ait yirmi altı beyitlik bir münâcât ve “*Medhiyye-i Hayyât*” başlığıyla yirmi dört beyitlik bir manzume yer almaktadır. Eser çeşitli tarihlerde *Miftâhu'l Kenz*, *Kenzü'l Miftâh*, *Hidâyetnâme*, *Miftâhu'Kenzi Li'l- Ârif*, *Kenzü'l Fütûh* isimleri ile istinsâh edilmiş ve matbaada çoğaltılmıştır. İlk defa 1275 (1859) yılında basıldığı düşünülen *Miftâh-ı Kenz*'in⁹⁶ yazma nüshalardan biri İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir. Eser üzerine akademik bir kitap yazılmamış olup bununla birlikte Ahmed Çelik ve Orhan Aktepe'nin birlikte yayımladığı “*Miftahu'l-Kenz Bağlamında Terzi Baba'nın İtikadî Görüşleri ve Yöntemi*”⁹⁷ adlı bir makale ve Nuran Çetin'e ait “*Terzi Baba'nın 'Kenzü'l-Miftâh' Adlı Eserinde Bazı Tasavvufî Kavramlara Yaklaşımı*”⁹⁸ adlı başka bir makale bulunmaktadır.

⁹¹ Aktepe, *Terzi Baba Hayatı ve Miftah'ı-Kenz*, s. 6. bkz. EK-2

⁹² Er, *Erzincanlı Terzi Baba Külliyyatı* s. 25.

⁹³ Tortûmî, *Şevkistan*, varak. 100.

⁹⁴ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 618.

⁹⁵ *Kenzü'l-Fütûh*'un tanzîm edilmesinin sebebini Hâfız Rüşdü Efendi Risâle'nin şu beyitleri ile ifade etmektedir:

*Sebeb kimdir bu mânzum olmasına
Bu vech ile beyâna gelmesine?
Meğer günlerden birgün, Hakk, inâyet
Kılıp söyledi Vehbî, nihâyet!
Coşup aşkı, gelip birgün beyâne
Me'ârifden söyledi âşıkâne
Cevâhirler buyurdu, kıldı tefhim
Bu âsi Rüşdî, kıldı onu tanzim
Edip himmer gönülden dâ'ima Ol
Saçardı feyzini özüme bol
Tutup elim, beni kıldı karındâş
Buyurdu Ol, tarîkde bana 'Yoldâş!'
Bu şükri edemem hergiz edâ ben!*

Meğer olam kapısında gedâ ben! Er, *Erzincanlı Terzi Baba Külliyyatı*, s. 45.

⁹⁶ Albayrak, “Terzi Baba”, s. 521.

⁹⁷ Ahmed Çelik, Orhan Aktepe “Miftahu'l-Kenz Bağlamında Terzi Baba'nın İtikadî Görüşleri ve Yöntemi”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* c.9, sy. 2, s. 141-152, 2016.

⁹⁸ Nuran Çetin, “Terzi Baba'nın 'Kenzü'l-Miftâh' Adlı Eserinde Bazı Tasavvufî Kavramlara Yaklaşımı” *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi (İLTED)*, 2018, sy: 49

Osmanlı Müellifleri ve Sefine-i Evliya adlı eserlerde Terzi Baba'ya *Miftah-ı Kenz*'in takrirlerinden oluşan *Sübûtiyye Risâlesi*⁹⁹ adlı bir eser daha nispet edilmiştir. Vehbî Yurt, *Miftah-ı Kenz*'de ana tema olarak sıfatı subûtiyyenin işlenmesinden dolayı bu iki kitabın aynı kitap olduğunu yahut baskı da birleştirildiğini düşünmektedir.¹⁰⁰

Terzi Baba Hazretleri hakkında halk arasında anlatılan pek çok menkıbe vardır. Fakat biz burada sadece halîfesi Mustafa Fehmî Efendi'den geldiği bilinen rivayetleri aktarmakla yetineceğiz.

Şeyh Fehmî Efendi'den şöyle aktarılmaktadır: “Mübârek hocam Terzi Baba Hazretleri'nden bir köylü zikir izni istemişti. Hocamız buyurdu ki: “Şeyh, Allahû Teâlâ'nın ismi şerîfini çok çok söyle eğer yolda, arabanın önüne bir mâni çıkarsa, medet Uzun Terzi! dersin.” Mübarek hocamız herkese ‘şeyh’ diye hitap ederdi bu köylü bir gün dağa odun kesmeye gitmiş ve arkadaşlarından da geride kalmış. Vakit gece ve sağanak hâlinde yağmur yağıyor. Odun arabası çamura saplanmış kalmış. Köylü “Mehmet Uzun Terzi” diyerek mübarek hocamızdan istimdat edince öküz arabası saplandığı çamurdan hemen çıkmış ve o köylü de yoluna devam etmiş. Bu köylü birkaç gün sonra mübarek hocamızla Erzincan'da karşılaşmış adam daha bir şey söylemeden hocamız “Şeyh, bu âsî yalnızca senin arabanı söyledim sen ise bize yirmi kadar arabayı sürdürttün! diyerek latife etmiştir.”¹⁰¹

Mustafa Fehmî Efendi hocası Hayyât Vehbî'yi tabuttan çıkarıp kabrine defnederken iki adet yeşil ve büyük kuşun zuhur ederek naaşını kanatları üzerine alıp havaya doğru gittiğini müşahade ettiğini ve bu esrârın ancak bâsiret ehlinin görebileceğine dikkat çekmiştir.¹⁰²

Terzi Baba'nın 1848 yılında vefatından sonra bazı müridânın müşahedelerine göre yerine Mustafa Fehmî Efendi halîfe olmuştur.¹⁰³

1.1.5. Terzi Baba Dergâhı

Fehmî Efendi'nin yanında bulunan ahâli ve ihvânın 1280/1865 yılının kış ayları boyunca yapmış oldukları istişare sonucunda Terzi Baba Türbesi'nin yanına Fehmî

⁹⁹ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c.1, s. 212, Vassâf, *Sefine-i Evliyâ* c.2, s. 332

¹⁰⁰ Vehbî Yurt, *Terzi Baba ve Erzincan (İki Küre)* (İstanbul: Birun Kültür Sanat Yayıncılık, 2011), s. 14.

¹⁰¹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 520

¹⁰² Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 620.

¹⁰³ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 344.

Efendi adına bir dergâh yapılmasına karar verilmiştir. Müşir Paşa İstanbul’da iken Fehmî Efendi’ye dergâhın inşasına başlama talebinde bulunup ön ayak olmuştur. Bu talep Fehmî Efendi tarafından manevî bir işaretle uygun görülmüş ve Halet Bey’in yardımı ile inşaaata başlanmıştır. Fehmî Efendi dergâh inşası için Terzi Baba türbesi bitişiğindeki tarlaları satın almış ve o bölgede yaygın olarak kullanılan kerpiç malzeme kullanılarak yapımına başlanmıştır. Dergâh inşa edilirken çalışanları organize etmek için Fehmî Efendi akrabalarından Ahmed Efendi’nin babası Bekir Efendi’yi ve hesap kitap işlerinin düzgün tutulması içinde Aşçı İbrahim Dede’yi görevlendirmiştir.

Dergâh inşası için gerekli maddî ihtiyaç ve harcamalar hesaplanmış bunun neticesinde gönüllü bağışlara başvurulmuştur. Bu anlamda Derviş Paşa 11.000 kuruş, İstanbul’dan Yazıcıoğlu posta aracılığı ile 5.000 kuruş, Halet Bey 10.000 kuruş, Meclis Kaymakamı Mahmud Bey 1.000 kuruş, Fehmî Efendi ise 20.000 kuruş vermiştir. İhvan ve ahalinin katkısı ile toplamda 73.000 kuruş toplanmıştır.

Beş ay kadar kısa bir sürede dergâhın kaba inşaatı tamamlanmış ancak yapının geri kalanı, bu konuda önemli katkıları olan Derviş Paşa’nın İstanbul’a tayini, giderken yanında Fehmî Efendi’yi de götürmesi, üstelik onun da buradan ikinci Haccı için Hicaz’a gitmesi sebebiyle tamamlanamamıştır.

İstanbul ve Hicaz yolculuğu yaklaşık 1,5 yıl süren Fehmî Efendi Erzincan’a döndüğünde ilk olarak Terzi Baba’nın kabrini ziyaret etmiş, oradan inşaat hâlindeki dergâha geçerek bu yapının bir an önce tamamlanması için gerekli işlerin tamamlanması talimatını vermiştir. Eksikliklerin giderilmesiyle açılışa hazır hâle gelen dergâhın açılış merasimi Aşçı Dede’nin eserinde geniş yer bulmuştur. Zira kendi ifadesine göre kendisine “Aşçı Dede” unvanı bu dergâhın açılışında verilmiştir.” Dergâhın açılış merasiminde gerekli hazırlıkları yapma görevini gönüllü olarak üstlenen İbrahim Dede önce dergâhın teşrifatına dair eksikleri tamamlamış, misafirler için sofrta takımı, kahve takımı, şerbet takımı, döşemeler, yemeklik malzemeler, kendisine yardım edecek insanlar vb. konularda gerekli tedbirleri almıştır. Bütün hazırlıklar tamam olunca yapımı tamamlanan dergâh 1284 Rebiülevvel’in 12. Gecesi, miladi 14 Temmuz 1867 tarihinde Mevlid Kandili’nde bir merasimle hizmete açılmıştır. Şehir insanlarının yoğun ilgisine mazhar olan bu açılışa hemen her çevreden katılanların bulunduğu çeşitli kurumlardan insanların geldiği aktarılmaktadır. Açılışa gelen misafirlerin layıkıyla ağırlandığı yemekler, yemekler

yenilip kahvelerin içildiği, sohbet ve muhabbetin bolluğuna işaret edilmiştir. Kırk kadar sofranın düzen ve intizam içinde kurulup kaldırılması, yüzlerce kişinin güzel bir şekilde ağırlandığını sağlama konusunda gösterdiği üstün çaba neticesinde İbrahim Halil, “Aşçı Dede” lakabına layık görülmüş bundan sonra Aşçı İbrahim Dede şeklinde tanınır olmuştur. Gündüz başlayan açılış merasimi gecesinin de Mevlid Kandili olması hasebiyle gece de devam etmiş, okunan Mevlîd-i Nebeviyyeler, Mirâciyyelerle, getirilen Salavât-ı Şerifelerle ihya edilmiştir.

Resim 1: Dergâhın Mührü

Erzincan Ulemâsından şair Hilmi Efendi'nin dergâh-ı şerif için yazdığı şiir ve açılış tarihinin üzerinde yazılı olduğu mühür şu şekildedir:

Dergâhı Şerifin Küşadına Tarih:

Meh-i evc-i himem Fehmî Efendi

Kemâlâtı olur her dem pesendî!

(Fehmî Efendi'nin himmeti, gökteki ayın en yüksekte olduğu zamandaki derecesi gibi yüksektir, yücedir. Kemâlâtı faziletleri her an beğenilmektedir.)

Şeref verdi bu cây-ı dil-güşâya

Uluvv-i himmetinin yok menendi!

(Gönülleri açan, kalpleri ferahlatan bu makâma şerefvermiştir. Yüce himmetlerinin benzeri yoktur.)

Makarr-ı lihye-i şems-i risâlet

Olup feyz-i makâmı tazelendi

(Bu şerefli makâm, risâlet güneşinin mübârek lihyesinin makamıdır. Bu şerefli Nakşbendî makâmının feyzleri, şeyh Fehmî Efendi ile tazelenmiştir.)

Derûnunda olan ed'iyye ihlâs

Şifa-yâb eylesin çok derd-mendi

(Bu şerefli Nakşbendî Dergâhı 'nda yapılan ihlâşlı dualar, kalpleri mâsiva ile yâni Allahû Teâlânın rızasından ve muhabbetinden başka her çeşit fânî muhabbetle, fânî lezzetlerle hastalanan kalpleri şifâ bulsun! Gönülleri fânî dünyanın lezzetlerinden kurtulsun)

Açılsın zâ'irinden 'ukde-i dil!

Küşâd olsun bu dünya kayd u bendi

(Bu şerefli Nakşbendî Dergâhı 'nı ziyaret edenlerin kalplerindeki hastalık düğümleri açılsın! Fânî zevklerle hastalanan kalpleri şifâ bulsun! Gönülleri fânî dünyanın fânî lezzetlerinden kurtulsun!)

Atıp şugl-ı cihanı kıl azîmet

Budur ehl-i kemâlin nush ü pendî

(seni Allahû Teâlâ 'nın rızasına ve muhabbetine kavuşmaktan alıkoyan her meşguliyetini terk et! Kemâl ve fazîlet ehli kimselerin nasîhati budur!)

Muhabbet bâdesin nûş eyle her bâr ·

Sana nâfi' makam-ı hûş-mendi

(Bu şerefli Nakşbendî Dergâhı 'nda muhabbet şerâbını her ân yudumla! Seni Allahû Teâlâ 'nın rızasına kavuşturacak mübarek makâm işte burasıdır.)

Teemmül birle seyret bârgâhı

Bu dergâhı hiredmendân beğendi

Bu şerefli Nakşbendî Dergâhı 'nın fazîletlerini bereketlerini düşünerek seyret! Bu mübârek dergâhı san'atlerinde mahâret sâhibi üstadlar beğenmişlerdir.)

Kenârıysa selâmet der-kenârest

Bunu tasdik eder her ercümendi

(Bu şerefli Nakşbendî Dergâhı bir selâmet sahilidir. Akli başında herkes bu hakîkati kabûl ve teslim etmişlerdir.)

Çıkıp bir müjde-gû nazmetti tarih

Bilindi mevki'in kadr-i bülendi

(Bir müjdecî çıkıp da bu mübârek Nakşbendî Dergâhı 'nın açılış tarihini yüce kadrini ve şerefli mevki 'ini müjdelemiştir.)

Tamâm oldu bi-hamdillâh Hilmî

Çu zibâ hânkâh-ı Nakşbendî

Fi sene 1284 [1867]

(Ey! Hilmî Allahû Teâlâ ya hamd olsun ki, bu mübârek dergâhın inşaatı temâm oldu.)¹⁰⁴

Dergâh-ı şerifin açılmasında sonra bazı küçük eksikliklerin vakıflar yoluyla tamamlandığı, ziyaret için dergâha her taraftan ihvânın gelmeye başladığı anlaşılmaktadır. O sene Fehmî Efendi dergâha kolay ulaşmak için akrabası Ahmed

¹⁰⁴ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 495, 495. Beyitlerin açıklaması için bkz :Er, *Erzincanlı Terzi Baba Külliyyatı*, s. 114.

Efendi'nin evine taşınmış, neredeyse gecesini-gündüzünü orada geçirmeye başlamıştır. Dergâhta Fehmî Efendi'nin katılımıyla pazartesi ve cuma geceleri hatmi hâcegân cuma sabahları ise mesnevî şerif okunması mutad hâle gelmiştir.

Bir süre sonra dergâhın yanında bulunan birkaç arazi de dergâha ilave edildiği ve bahçesinin epey büyümüş olduğu anlaşılmaktadır. Dergâhın bahçesinin büyüdüğünü ve herkesin dergâha teveccühünü gören Terzi Baba'nın damadı Abdussamed Efendi'nin isteği üzerine dergâhın bitişiğine ücreti kendisinden alınmak kaydıyla küçük bir harem inşa edilmiş ve kendisine dergâhtan bir oda tahsis edilmiştir. Aşçı Dede'nin naklettiğine göre Abdussamed Efendi'nin Fehmî Efendiye karşı beslediği gizli bir haset sebebiyle dergâhı ele geçirerek kapılarını insanlara kapatmak ve kendi kullanımına hasretmek istemiştir. Bu konuda oldukça ayrıntılı bilgi veren Aşçı Dede, Abdussamed Efendi'nin bu konuda kısmen başarılı olduğuna işaret etmekte kendisine yapılan kötü muamele karşısında Fehmî Efendi'nin tutumunun övgüye değer olduğuna dikkat çekmektedir. Zira Fehmî Efendi her şeye rağmen Abdussamed Efendi'ye: "Siz bilirsiniz, nasıl irade buyurur iseniz, öyle ederiz. Niçin öyle olsun, niçin böyle olsun, dergâh-ı şerif sizindir. Ne ki emriniz var ise, fakire buyurun, emredin, kabul ederseniz, abdinizdir, hizmetinizde daim kaim bendenizim" şeklinde hitap etmiş, Terzi Baba'nın damadı ve halifesi olmasından dolayı saygıda kusur etmemesi orada bulunan herkesi hayrete düşürmüştür.¹⁰⁵

Abdussamed Efendi'nin dergâhın kullanımı ile ilgili çıkardığı sorunlar büyüyünce tarikatın ileri gelenleri, özellikle de Müşir Paşa olaya müdahil olmuş, neticede kendisine yeni bir yer bulunarak buradan çıkarılmasıyla sorun çözülmüştür. Dergâh yeniden ihvânın hizmetine sunulmuştur. Aşçı Dede bu dergâhın inşası sırasında kaydı tutulan bütün evrâkı muhafaza etmiş, tutulan defterler, Fehmî Efendi'nin el yazısı ile yazmış olduğu kağıtlar ve dergâh mührünü emanetler sandukasında saklamıştır. Aşçı Dede'nin çocuklarına ve torunlarına içinde başka değerli vesikaların da bulunduğu bu sandukayı saklamaları, içindeki evraka değer vermeleri hakkında sıkı tembihlerde bulunmasına rağmen ne yazık ki bu sandukanın akıbeti belirsizdir.

Aşçı Dede, Fehmî Efendi'ye nisbet ettiği bu dergâhı çok sevmiş, onu Hz. Mevlânâ'nın dergâhıyla karşılaştırmış ve dervişlerin Kâbesi olarak nitelemiştir. Ona göre bu eşik duaların kabul edildiği yerdir. Bu konuda şeyhi Fehmî Efendi ile arasında geçen

¹⁰⁵ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 502-503

bir olay nakleder. Buna göre; bir gün Fehmî Efendi dergâhın büyük kapısında dururken postacı, Defterdâr Halet Bey'den bir mektup getirir. Şeyh Efendi mektubu Terzi Baba Türbesine dönerek sanki Hazreti Pîr'e okur gibi okur ve sonra Aşçı Dede'ye dönerek "Her iş bu eşikte tamam olur. Hâcât burada kabul olur." buyurur.

Hz. Mevlânâ türbesinin girişinde:

"Kabetü'l-işşâk bâşed in makâm

Her ki nâkıs âmed incâ şod tamam"

(Bu makam âşıkların Kâbe'sidir, eksikle gelen burada tamam olur.)

Dergâhın yapımı sırasında büyük emeği olan Aşçı Dede dergâhın taraf-ı ilahiyyeden olan işaretlerle bina edildiğini ve bu konuda başından geçen bir olayı bize nakletmektedir. Dergâhı şerifin inşaatı devam ederken binanın durumuna bakmak için atıyla birlikte girdiği sırada Aşçı Dede'nin atı oraya pislemiş ardından atının onu sırtından attığını nakletmiştir. Küstahlık ettiğini anlayıp bu olayı doğruca Fehmî Efendi'ye anlatmıştır. Şeyhi tebessüm ederek "Acayip, size söylememiştik. Mevlânâ, o yapılan dergâhı öyle adi tekkeler gibi zannetmeyesiniz. Ona dergâh-ı ehlullâh tesmiye ettiler. Demek olur ki size o hikâyeyi söylemedik, zararı yoktur. İşte malûmunuz olsun da ona göre oraya girin ve öyle hareket edin." buyurmuştur.¹⁰⁶

1285/1868 senesinde Fehmî Efendi'de bir rahatsızlık meydana gelmiş bir süre kimsenin yanına girmesine izin vermemiştir. Müşir Paşa, kalemde Aşçı Dede'nin yerine birisini görevlendirmiş ve şeyhin hizmetini görmesi için onu yanına göndermiştir. Tedavi için yanına gelen doktorlar kendisinde bir hastalık alâmeti görememiş bunun manevî bir hastalık olduğunu düşünmüşlerdir. Müşir Derviş Paşa kışlaya gidip gelirken Fehmî Efendi'yi hürmetle ziyaret etmiş ve sık sık sağlık durumunu sormuştur. Hatta Müftü Efendi'yi yanına çağırarak Fehmî Efendi'nin olduğu mahâlde şifası için şifa ayetlerinin okunmasını emretmiştir. Aşçı Dede bu hususa dair tafsilatlı bilgi vermiştir. Fehmî Efendi'nin hasta yatağında yatarken dahi kişisel bakımına, temizliğine son derece dikkat ettiği anlaşılmaktadır.

¹⁰⁶ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 480.

Aşçı Dede 1287/1870 yılında ordunun nakli ile Erzurum'a gitmiş ve Fehmî Efendi ile telgraflaşarak haberleşmiştir.¹⁰⁷ 1288/1871-72 yılında memuriyetten istifa ederek Şam'a doğru yolculuk yapan Aşçı Dede, Erzincan'a uğramış ve şeyhi ile son kez bu tarihte görüşmüştür. Şeyh Fehmî Efendi Şam'a gidecek olan muhibbi Aşçı Dede'ye tavsiyelerde bulunduğu, ona nasıl davranması gerektiğine dair tavsiyelerde bulunduğu anlaşılmaktadır.

1.1.6. Hac Yolculukları

1277/1860'lı yıllarda Fehmî Efendi'nin muhibbi olan ve daha önce Erzincan'da bulunan Defterdâr Hâlet Beyefendi (ö. 1296/1879)¹⁰⁸, Fehmî Efendi'ye İstanbul'a davet eden bir mektup göndermiştir. Fehmî Efendi bu davetten memnun olmuş ve bu vesile ile önce İstanbul'a intikal sonrasında uzun zamandır hayalini kurduğu hacca gitmeye niyet etmiştir.

Fehmî Efendi'nin hacca gideceğini duyan Erzincan halkının üzerine bir hüznün ve neşesizlik hasıl olmuştur. Şeyh Efendi yolculuğa çıkmadan önce Terzi Baba'nın türbesini ziyaret etmiş, akşam namazı eda edildikten sonra âdet üzere hatm-i hâcegân yapılmıştır. Fehmî Efendi'nin yolculuğa çıkacağı sabah bütün halife ve irfan ehli insanlar ve halkın büyük bir kısmı öyle ki gayri müslimler bile Fehmî Efendi'yi uğurlamaya gelmiştir. Fehmî Efendi 1276 yılında İstanbul'a doğru yola çıkmış, kış mevsimini İstanbul'da geçirdikten sonra 1277 yılında Hicaz'a gitmek için yola revân olmuştur.

Hoca Fehmî'nin hac anılarını beraberinde gittiği talebesi Hoca Sıddık Efendi'nin¹⁰⁹ anlatımları sayesinde bilmekteyiz. Aşçı Dede, Sıddık Efendi'nin bu konudaki ifadelerini şöyle nakletmektedir:

¹⁰⁷ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 522, 525.

¹⁰⁸ Mehmet Hâlet Paşa: Osmanlı Devlet adamıdır. 1845'te Bahriye Mektupçusu olarak göreve başlayan Hâlet Paşa, Şam Defterdarlığı, Anadolu Harp Ordusu Defterdarlığı, Kıbrıs Mutasarrıflığı, Divan-ı Ali-i Muhâsebe Reisliği, Serasker Müsteşarlığı, Kethüdâlık Trablusgarp, Edirne, Sivas, Cidde Valiliği yapmış, daha başka önemli görevlerde de bulunmuştur. Defterdar olarak görev yaptığı bir süre içerisinde Erzincan'da bulunmuş Mustafa Fehmî Efendi'nin muhibbidir. Kendisi Fehmî Efendi'nin dergâhının yapımına da öncülük etmiştir.

¹⁰⁹ Hoca Sıddık Efendi: Fehmî Efendi'ye gönülden bağlı bir din adamıdır. Erzincanlı olup Fehmî Efendi ile Hac ziyaretine gitmiş onunla Kırım ve 93 Harbi'ne de katılmıştır. Ahmed Fevzi Efendi ile Erzurum Kongresine delege olarak katılmıştır. Birinci dönem Milletvekili Osman Fevzi Topçu'nun babasıdır.

"Bir gün Cenâb-ı Mürşid-i Ekrem efendimiz hazretleri Medine-i Münevver 'de Cenâb-ı Risalet-penah efendimiz hazretlerine karşı bir köşede râbîta edip bilküllîye mahvolup kalmışlar idi, yani ruhsuz bir insan gibi olmuşlar idi. Ben de arkalarında büzülüp bir köşede murâkabeye varmış idim. Bu halde iken, bir müddet sonra gördüm ki hücre-i sa'adetin kapısı açılıp bir zat elinde bir büyük kâse doğruca getirip Hazret-i Mürşid-i Azam efendimize takdim buyurdular. Onlar da kemal-i ta'zim ü tekrim ile alıp o kasedeki olan ne ise bilmiyorum, cümlesini içtiler. Gönlümden dedim ki "Ne olur a mübarek, bir parça dibinde bırak ki ben de içeyim!" Çünkü asla bir damla dahi bırakmadılar. Badehu o zat, kâseyi alıp hücre-i sa'adete avdet ü ric'at buyurdular. Bir müddet sonra yine o zat elinde kahve fincanı gibi bir ufak fincan ile çıkıp doğruca bana getirdi. Hemen bin türlü tazim ü tekrim ile alıp kemal-i aşk u muhabbetle içtim ve bizim nasibimiz de bu kadarcık imiş diye Cenab-ı Hakk'a çok hamd ü sena ve teşekkürler ettim. Bir müddet sonra murâkabeden başımı kaldırdım. Gördüm ki Cenab-ı Mürşid-i A'zam efendimiz yokturlar, mahall-i istirahatlerine avdet buyurmuşlar. Fakir de kalkıp ikametgâh olan yerime gittim. İşte bu kadarcık nâil-i iltifat olduk" şeklinde hikâye etmiştir.¹¹⁰

Yine Hoca Sıddık Efendi Hoca'dan rivayet olunmuştur ki;

"Medine-i münevvere ahalisinden ve mazinden ve büyük ulemâdan bir zat, alem,i ma'nasında sallallahu ta'ala aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerini görmüş. Sual etmiş ki "Ya Resulallah, ne tarafa teşrif buyurursunuz?" Ferman buyurmuşlar ki "Erzincanlı Fehmî Hoca Efendi gelmiş, ders okutuyorlar, onun dersine gidiyorum." İrâde-i Risalet-penahî üzerine hemen o zat uykudan uyanıp alessabah sokaklara düşüp herkesten hazreti sual etmeye başlayıp nihayet bulup mülakât ederek keyfiyeti Hazret,i Mürşid,i A'zam efendimize beyan itmiş ise de müşarünileyh hazretlerinin zaten öteden beri adet,i mürşidaneleri hiçbir şeyi kendilerine mal etmediklerinden o ulemânın gördüğü rüyayı tevil ile kendisinin malı olduğunu yani kendisine ait demek olduğunu beyan etmiştir." şeklinde aktarmıştır.¹¹¹

Fehmî Efendi hac ziyareti ile gitmiş olduğu Hicaz'dan dönerken manevî olarak Medine'den çıkmasına müsaade edilmediğini orada kalmasına işaret edilmiş olsa da yaşlı

¹¹⁰ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 420.

¹¹¹ Aynı yer.

annesini geride bıraktığı için dönmek hususunda acele etmiştir. Dönüş yolunda Süveys Kanalı'nda kendisi için çıktığını ifade eden bir fırtınaya yakalanan ve bir mahalde bir süre beklemek zorunda kalan Fehmî Efendi memleketine döndüğünde annesinin vefat etmiş olduğu ve bunun manevî bir cezalandırma olduğunu düşünmüştür.¹¹²

İbadetleri konusunda titiz davranan Fehmi Efendi, ikinci kez Derviş Paşa'nın daveti ile dergâhın inşası devam ederken, 1283/1867 yılında, üçüncü kez ise Sultan II. Abdülhamid'in daveti üzerine 1297/1880 yılında Hac farızasını yerine getirmek için Hicaz'a yolculuk yapmıştır ve burada vefat etmiştir.

1.1.7. Vatan Savunması ve Katıldığı Savaşlar

Fehmî Efendi sıradan şeyhlerden olmayıp, etrafında olup bitenlerden haberdar olan ve gerektiği yerde mücadele eden bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu vatan olunca desteğini tereddüt etmeden göstermiş ve 1853-1856 yılları arasında vuku bulan Kırım Harbi'ne bizzat iştirak etmiş, savaş başladığında sözünün geçtiği yaklaşık 40 kişiden oluşan muhibbini alarak vakit kaybetmeden yola koyulmuştur.¹¹³ Savaş alanında gösterilen gayret ve mücadeleye rağmen Fehmî Efendi, Kırım Savaşı'nda ordunun başarısız olmasını zâhiren yerine getirilmesi gereken sebeplerdeki eksikliklere bağlamıştır. Bu muharebe sonrasında Fehmî Efendi'nin “gazi-şeyh” unvanını aldığı düşünülmektedir.¹¹⁴

Fehmî Efendi'nin muhibbi Hoca Sıddık Efendi'de Rus muharebesinde yanında bulunmuş ve Fehmî Efendi'yi canını verecek kadar çok sevmiştir. Rus muharebesinde onun muhafazasında bulunmuş ve şu hikâyeyi nakletmiştir. “Bir gün muharebede iken Mürşid-i Azâm Efendimiz'de manevî bir hâl meydana geldi ve kendisini düşman içine attı. Elinde yalın kılıçla aslanlar gibi düşmana hücum etti. O esnada efendimizin etrafını düşman sardı ve ben dehşetle atımı “Allah Allah” diyerek küffara doğru sürdüm. Hikmet-i ilâhi düşman hemen dağıldı. Askerlerimizin bozulup geri çekildiğini haber verdim. Kendisinin atı yaralanmıştı ona hemen kendi atımı verdim ve biz de ordugâha geldik.”¹¹⁵

¹¹² Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 428.

¹¹³ Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, s. 222.

¹¹⁴ Baltacı, “Erzincan'da Nakşî-Hâlidî Gelenek” s. 6.

¹¹⁵ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 420.

Aynı tarihlerde Aşçı Dede Dördüncü Ordu-yı Hümayun rûznameçisi göreviyle Erzurum'a oradan ordunun nakli ile Erzincan'a gelmiş Fehmî Efendi ile temasta bulunmuştur. Hâtıratın esasını oluşturan, anlatmış olduğu anılar bu tarihten sonrasını kapsamaktadır. (1276/1856) Aşçı Dede, Fehmî Efendi'yi daha görmeden ona meftun olmuş ilk görüşmesinden sonra: “Bu, fakir emsali cihana gelmemiş bir Yusuf'a nasıl insan alâka eder ise, işte şahit ol ve bilmiş ol ki Hazret-i Fehmî'ye öyle âşık oldum. Eğer bu aşk daha ilerlerse onu bil ki kalemi ve çoluk ve çocukları terk ile kapısında hizmetkâr olurum.”¹¹⁶ sözleriyle hâlini arz etmiştir.

Fehmî Efendi 1291/1876 yılında İstanbul'a gitmiş ve orada bulunduğu tarihlerde Babıali'de, Meclis-i Umûmî'nin açılışına davet edilmiş ve bu merasimde kısa bir konuşma yapmıştır. Yaptığı bu konuşmada Allah'a güvenerek, adaleti sağlamak amacıyla vatan ve namusun korunması için gereken ne ise onun yapılması gerektiğini vurgulamıştır.¹¹⁷

Fehmî Efendi İstanbul'da açılıştan sonra Kuleli Askerî Lisesi'ni ziyaret etmiş, ziyareti esnasında askeri heyecanlandıran ve coşku veren bir konuşma yaptığı nakledilmiştir. Konuşmanın metni ise şöyledir;

*“Efendiler siz ne bahtiyarmışsınız ki devlet-i aliyyenin böyle en mümtaz ve muteber mektebinde tahsil-i ilm ü hüner etmekte ve hususiyetle şu mukaddes vatanımızın muhafazası için her nazariyatı ameliyata tatbik ile emr-i cihada hazırlanmaktasınız. Ulûmun netâyic-i hasenesi şimdi bilinmez, ancak sonra malûm olur. Bunun için vezâif-i mahsûsenizi hakkıyla ifa edip evkât-ı azîzin değil bir günü, belki bir saatini bile izâ'a etmemelisiniz. Hâsılı gece ve gündüz umûr-ı lâzimedede ve hayriyeye sarf ve dikkatle sa'âdet-i dâreyn yani uhrevî ve dünyevî merâtib-i âliyyeyi ihraza kesb-i nâiliyet eylemelisiniz. Memnun oldum. Cenâb-ı Hak, fikrinize metanet ve karîhanıza kuvvet ve vüs'at verip gıpta-bahşâ-yı yâr ü agyâr buyursun, âmin.”*¹¹⁸

¹¹⁶ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 345

¹¹⁷ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 560. Aslı: “Vakıa efkâr-ı umûmiyyeyi galeyana getirmek fenadır. Ancak biz her hali onlara halisane beyan ettik. Onlar kabul etmeyip ısrar ediyorlar. Bu cihetle Hakk'a istinaden icrâ-yı adâlet için muhafaza-i nâmus ve istiklâl uğrunda bu teklifi reddetmek bilahare efkâr-ı umumiyenin celbini mucip olur.”

¹¹⁸ “Efendiler, Sizler ne bahtiyarsınız ki yüce Osmanlı Devleti'nin en seçkin ve itibarlı mektebinde eğitim görmektesiniz. Özellikle şu kutsal vatanımızın korunması için nazâri olarak öğrendiklerinizi eyleme geçirerek cihâda hazırlanmaktasınız. İlmin, bilginin güzel sonuçları şimdi bilinmez, sonra anlaşılır. Bunun için vazifenizi hakkı ile yapıp kıymetli vaktinizin bir gününü değil bir saatini dahi zayı

Yaptığı bu konuşma üzerine Mektebin Kitabet Hocası Hamdi Efendi yazılı olarak şöyle cevap vermiştir;

“Şehr-i câri-i rûminin yirmi sekizinci pazar günü tarîk-i Nakşibendiye-i Hâlidîyye meşâyih-ı kiramından reşadetlû Erzincânî Hacı Fehmî Efenditarîk-i Nakşibendiye-i Hâlidîyye meşâyih-ı kirâmından) hazretleri Kuleli’de kâin Mekteb-i İdâdi, Şahâne’yi bi’t, teşrif sunûf-ı muhtelif dersanelerini ziyaretle okutulan ders-i âliye tenezzülen istimaa izhâr-ı meyl-i ragbet ve kemâl-i belagât u fesâhetle fezâil-i gazâ ve cihâda müteallik hutbeler irat ile muallimin ve şâkirdânı taltif ederek avdet buyurmuşlardır. Şeyh-i müşârinileyh hazretleri hazretleri memleketimizde bulunan meşâyih-ı resmiyye gibi düşmen-i ilim ü hüner ve usul-i siyâsiye-i düvel ü milelden gafil ve bîhaber olmayıp belki ulûm-ı akliyye ve nakliyyenin dekayık u hakâyıkını ârif ve her devlet ü milletin ahvali kadîme ve hâzırasına tamamıyla aşına ve vâkıf olduktan başka kendileri tekmil-i meratib-i ma’nevîyye eylemiş bir zat-ı sâhib-i kemal olmakla o veçhile mekteb-i mezkûru teşrifleri doğrusu iftihar ve memnuniyeti mûcib bir keyfiyet ve hele muallimin ve talebe-i mumaileyhümce ifâ-yı vecibe-i şükrü nâ-kabil bir ni’met-i giran kıymettir. Hamdi (sene 97 şemsiyesi ve sene 96 rumiyesi idi.)”¹¹⁹

ifadeleri ile Fehmî Efendi’nin her alana vakıf olduğunu belirtmektedir.

Fehmî Efendi, İstanbul’da iken Osmanlı-Rusya arasında vukû bulan muharebeyi haber almış ve yolunu Rumeli’ye doğru çevirmiştir. Kırım Harbi’nden yıllar sonra yine Ruslarla yapılan bu savaşa, ileri yaşına ve rahatsızlıklarına rağmen katılmaktan çekinmemiş, vatani savunmaktan geri durmamıştır. 1877-1878 yıllarında Osmanlı ve Rusya arasında yapılan bu savaş Rumi takvime göre 1293 yılına denk gelmesinden dolayı Osmanlı tarihinde 93 Harbi olarak adlandırılmaktadır. Osmanlı Devleti hem batı sınırındaki Tuna (Balkan) Cephesi’nde, hem de doğu sınırındaki Kafkas Cephesi’nde savaşmıştır.¹²⁰ Fehmî Efendi, müridleri ile orduyu desteklemek için, Kafkas Cephesi’nde yerini almıştır.

etmemelisiniz. Velhâsıl gece-gündüz dikkatle lüzumlu ve hayırlı işlerle uğraşıp iki cihan saadetine yani dünya ve ahiretin yüksek derecelerine kavuşmalısınız. Memnûn oldum. Cenâb-ı Hak fikrinize metânet, istidâdınıza kuvvet ve kudret verip, dost ve düşmanın sizlere gıpta etmesini nasip eylesin. Âmin.” Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 561.

¹¹⁹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 561.

¹²⁰ “93 Harbi”, (14.04.2024), https://tr.wikipedia.org/wiki/93_Harbi

Gazi Şeyh Fehmî Efendi'nin kahramanlık hikayesini Ordu-yı Hümayun Mühimme Başkatibi Mehmet Ârif Bey'in *Başımıza Gelenler* adlı hâtıratından öğrenmekteyiz. Muharebede öncü birlikler içinde karakol hizmeti yapan Fehmî Efendi'nin mücadelesi şöyle anlatılmaktadır;

“Bizim süvarilerimizin çoğu Eleşkirt ordusu ile beraber olup, henüz bize yetişemedikleri ve derlenip toplanmaları daha bir iki güne bağlı olduğu için, öncü ve karakol hizmetini görecekimse yoktu. İşte bu mühim vazifeyi, muhip ve müridlerinden yetmiş seksen kadar süvari ile Erzincan'dan gelip orduya katılan Hacı Fehmî Hazretleri üzerine aldı. Bu zat sırf cihad ve gaza farzını yerine getirmek ve Allah rızası için Müslümancısına orduyu hümâyuna gelmişti. Kendisi yüce Nakşibendi tarikatı şeyhlerinden ve çok alim bir mübarek kimse idi. Hacı Fehmî Efendi, diğer başıbozuk döküntü süvarilerden toplayabildiğini de yanına alarak, ordunun öncülük ve karakolluk hizmetini ifa ediyordu. Şeyh Efendi hazretlerinin, hareketini durmadan değiştiren düşmanın niyetin sezerek, her saat başı kendi eliyle yazdığı jurnaller Ahmed Murat Paşa'ya peş peşe gelmekte idi...”¹²¹

Kırım Harbi'nde göstermiş olduğu aynı cesaret ve kahramanlığını 93 Harbi'nde de göstermiş, karşılığında hiçbir ücret kabul etmeyerek canını ortaya koyarak mücadele etmiştir. Mehmet Ârif Bey'in ifadeleri ile Fehmî Efendi:

“Yaşı atmış geçtiği halde tüfeği omuzunda, rovelleri yanında, kaması belinde, çevik, tetik, bir ateş parçası kahraman kesilmişti. Düşmana karşı en genç gazilerimizin gösterdiğinden daha çok yararlılıklar gösteriyordu. Geceleri yatak yüzü görmez; askeri hareketler sırasında uykusuzluğu rahatsızlığı ve kuru peksimetle kanaati, kendisi için ibadetin en şerefli sayar; askerlere de daima sabır ve sebat tavsiyesinde bulunurdu.”

Mehmet Ârif Bey, Fehmî Efendi'yi 93 Harbi çıkmadan iki sene önce Erzincan'a gittiğinde tanıdığını ifade etmektedir. Özetle; onun faziletli, cömert, kerem sahibi, ilim ve irfan vasıflarının vücut bulmuş halidir şeklinde tasvir etmektedir. Misafirperver kişiliğine dikkat çekerek bulunduğu sürede dahi konağında ve sofrasında her zaman misafiri bulunduğunu, bunların hepsine bizzat hizmet ettiğini aktarmaktadır.

¹²¹ Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, s. 334.

Başımıza Gelenler adlı eserinde şeyhlerin ve ulemânın pek çoğunun, devletin ve milletin durumunun nasıl olduğunu bilmediklerinden, nasıl davranmaları gerektiği ile ilgilenmemelerinden yakınan Mehmet Ârif Bey, Fehmî Efendi'nin onlar gibi olmadığını dile getirmektedir. Muhammedî güzel ahlâka sahip olan Fehmî Efendi için, “devletin iç ve dış işlerini bilir, hastalığımızı ve sebeplerini anlamış, uyanık, siyasi, kâmil bir insandı, ulemâ ve şeyhler içinde benzerini görmediğim için, yüce zatına olan muhabbetim pek fazlaydı.”¹²² İfadelerini kullanmaktadır.

Hoca Fehmî Efendi, Enfal Suresinde geçen: “Allah'ın ve sizin düşmanlarınızı ve onların gerisinde olup sizin bilmediğiniz, ama Allah'ın bildiklerini korkutup caydırmak üzere, onlara karşı elinizden geldiği kadar güç ve savaş atları hazırlayın. Allah yolunda harcadığınız her şeyin karşılığı, zerrece haksızlığa uğratılmadan size tastamam ödenecektir.”¹²³ âyetini kaynak göstererek her ferdin, milletin kuvvet ve kudret bulması için gerektiğinde mesuliyet altına girmesi gerektiğini bu mesuliyetten kendini hariç tutan kişinin İslam Cemiyeti içerisinde yeri olmadığını ifade etmektedir.¹²⁴ Fehmî Efendi bu âyet üzerine sırf cihat farızasını yerine getirmek ve Allah rızasını kazanmak için orduya katılmıştır.

Mücadele sonrası (1296/1879) Erzincan'a dönen, cesareti ve kahramanlığı duyulan Fehmî Efendi, Padişah Sultan Abdülhamid¹²⁵ tarafından İstanbul'a davet edilmiştir. Eşi, oğlu Ahmed Fevzi Efendi ve damadı Tahir Efendi ile İstanbul'a gitmiş, oradan Sultan'ın daveti ile üçüncü ve son haccını yapmaya Hicaz'a gitmiştir.¹²⁶ Fehmî

¹²² Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, s. 333.

¹²³ “Allah'ın âdet ve kanunlarına göre zafer ve başarının şartlarını açıklayan âyetler içinde bu âyete de işaret edilmiştir. İslâm'a göre savaş gücüne sahip olmaktan, savaş için hazırlanmaktan maksat, dinleri başka da olsa fiilen savaşarak insanları öldürmek olmayıp onların maddî ve mânevî olarak kendilerine ve başkalarına zarar vermelerini engellemektir. Buda, düşmandan daha güçlü olmakla mümkündür. Sağduyusunu yitirmemiş olan topluluklar, ortada zaruret bulunmaksızın kendilerinden daha güçlü bir topluluğa saldırmazlar. “Hazır ol cenge eğer ister isen sulhu salâh” şeklinde manzumlaştırılmış bulunan bu ilke, barışın ancak, bunu isteyenlerin caydırıcı güce sahip olmaları sayesinde gerçekleşebileceğini ifade etmektedir. Âyetin bu kısmı evrensel bir gerçeği dile getirmektedir. Buradaki “Savaş atları” ve bazı sahih hadislerde teşvik edilmiş bulunan okçuluk ve atıcılık ise tarihi şartlar içinde yapılmış bir tavsiyedir, bir semboldür. Bunun günümüze yansıyan anlamı ise “en uygun, maksadı gerçekleştirmede en etkili olan silahlar ile diğer araç gereçler, askerî eğitim, savunma ve savaş stratejisi gibi savunma ve zafer için gerekli olan her türlü askerî güç ve imkânlar” demektir. Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıcı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Dönmez, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2012), (Enfal Suresi-60), c. 2, s. 702-703.

¹²⁴ Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, s. 333.

¹²⁵ Hâtıratında Abdülmecid yazıyor fakat Sultan Abdülmecid 1861 yılında vefat etmiş olup bu tarihte tahta Sultan II. Abdülhamid bulunmaktadır.

¹²⁶ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 555.

Efendi yolculuk öncesi muhibbi Aşçı Dede'ye Hicaz'a gideceğini mektubunda haber vermiş mektubu alan Aşçı İbrahim Dede ise yanından Hicaz'a gidecek Şefik Efendi'den özellikle Efendi'yi bulup ona selamlarını iletmesini istemiştir.

Şefik Efendi bu talebi yerine getirmiş, Hac dönüşü yaşadıklarını söyle anlatmıştır; Arafat'a çıkmadan önce Cuma namazını eda edip bu zatı aramaya başladım. Bir de gördüm ki bir zat Beytullah'a doğru oturup teveccüh etmiş ve arkasında bir sarıklı efendi bir zat durmuş idi. Görünce düşündüm ki işte şeyh efendi hazretleri bu zat olmalı. Arkasındaki sarıklı efendiye bu zatın kim olduğunu sordum. Buyurdu ki "Erzincanlı Şeyh Fehmî'dir." "Tamam, matlup hasıl oldu" dedim. Muntazır olup hatta râbıtan kalktılar. Derhâl ellerini öpüp sizin selam, tahiyyatınızı arz ettim. Gayet memnun ve mesrur oldular. Haylice ahvalinizden sual buyurdular ve dua ettiler. Size olan muhabbetleri derecesiz olduğunu beyan ettiler ve şöyle buyurdular ki "Mektup yazmaya vaktim yoktur. Çok çok selam ve dualar ederim..." buyurdular. Fehmî Efendi bu hac vazifesi sonrasında vefat etmiştir.¹²⁷

1.1.8. Vefatı

Fehmî Efendi Hicaz'da Arafat ziyareti sonrası Mekke'ye dönüşünde rahatsızlanmış ve yaklaşık bir ay sonra vefat etmiştir. Nakledildiğine göre Mekke'den Medine'ye yolculuk yapmak için hazırlık yapılmaya başlandığında kendisinde mevcut olan basur hastalığı onu o günlerde bitkin düşürmüş ve yolculuktan vazgeçilmiştir. Yolculuk için yapılan hazırlıklar geri iade olunmuş ve tedavisi olması için doktor istenmiştir. O sırada Mustafa Fehmî Efendi; "Evvelki sefer, Medîne-i Münevvere'den ruhsat yok iken bila-ruhsat avdet olunduğu cihetle galiba bu sene-i mübarekede bizi daha oraya koymayacaklardır." diyerek kendi durumu yorumlamıştır.¹²⁸

Mustafa Fehmî Efendi'nin rahatsızlığı gün geçtikçe arttığı, abdest almaya bile hâli kalmadığı, namazlarını teyemmüm ile yatağında kılmaya başladığı nakledilmektedir. Mekke'de kaldığı ev İzzet Paşa'ya ait olup Harem-i Şerifin hemen karşısındadır. Ayakları Harem-i şerife doğru olup yüzü daima Beytullah'a dönük yatmaktadır. Ölüm alameti kendisine gelmiş olmalı ki "*Her ne kadar sizlere zahmet olur ise de fakire bir abdest*

¹²⁷ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 556.

¹²⁸ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 806.

aldırınız.”¹²⁹ talebine karşılık hemen ibrik ve leğen getirilip son abdesti aldırılmış, başının hafifçe dikleştirilmesini isteyerek ve Hacerü’l-esved’i selamlar şeklinde 21 Muharrem 1298 (23 Aralık 1880) yılında perşembe günü saat on bir buçuk civarında ruhunu teslim etmiştir.¹³⁰ Cenaze namazı sonraki gün Mescid-i Haram’da kalabalık bir katılımıla Müftüzâde Seyyid Ahmed tarafından kıldırılmıştır. Bütün bunlara yakından şahitlik eden oğlu Ahmed Fevzi Efendi tarafından babasının naaşı Mekke’de bulunan Cennet’ül-Mualla kabristanına, Hz. Hatice validemizin ayak ucunda bulunan bir yere defnedilmiştir.¹³¹

Aşçı Dede, Fehmî Efendi’nin vefatından derin bir üzüntü duymuş haberini alır almaz bayılmıştır. Eserinde şeyhinin vefat haberi karşısında iç dünyasına dair bilgiler veren Aşçı Dede, ona özlemle kendi ruhunun da arkasından Fehmî Efendi’ye yetişeceğini zannettiğini fakat kendisini tedavi edenlerin buna izin vermediğini zikreder. Gavsının vefatı üzerine onun için özel bir mushaf edinen Aşçı Dede, o günden itibaren günde bir cüz Kur’an okuduğunu ve hayatının sonuna kadar ona râbıtada bulunduğunu ifade etmiştir. Şeyhi için her gün Delâil-i Şerîf, Kasîde-i Mudariyye, Yasin-i Şerif, üç İhlas, bir Fatiha okuyup ruhuna bağışlamıştır. Fehmî Efendi’nin oğlu Ahmed Fevzi Efendi’ye ağlayarak bir taziye mektubu yazmış, “Bu hâl-i perişanıma eflâk ağladı; arz u sema ehli matem tuttu. Teskîn-i harâret edemedim.” diyerek derin üzüntüsünü dile getirmiştir.

Aşçı Dede, Fehmî Efendi’nin vefatından sonra Şam’da bazı zamanlar aynı mecliste birlikte bulundukları şair Abdülmecid Efendi’den¹³² şeyhi için bir mersiye yazmalarını rica etmiş, bunun üzerine Abdülmecid Efendi yirmi sekiz beyitlik Arapça bir naat kaleme almıştır. Burada birkaç beytin çevirisini vermekle yetindik.

“Baba, vefakâr cefakârını yitirdi

Erdemlerin kardeşini, övüncün temsilcisini

Sayesinde dünyanın ilimle dolduğu kişi

¹²⁹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 808.

¹³⁰ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 578.

¹³¹ Bkz. Ek-7, Ek-8.

¹³² Hâlidî Bâğdâdî’nin önde gelen halîfelerinden Muhammed b. Abdullah el-Hani’nin torunudur. Şairliği ve ilminin üstünlüğü ile o dönem Arabistan’da tanınmış fakat babasının isteği üzerine şiir/ mersiye yazmayı bırakmıştır. Aşçı Dede’nin bu talebini olumlu karşılayamamış fakat rüyasında babasının dahi Fehmî Efendi huzurunda kıyamda elleri bağlı olduğunu görünce mersiye irad etmeye karar vermiştir. Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 570.

Dağıldıktan sonra yüceliği düzenleyen kişi

Mürşidlerin imamıdır Şeyh Fehmî

*Büyük mürebbilerin sonuncusudur.*¹³³

Aşçı Dede, bir sene sonra teftiş için Hicaz'a gidecek olan Erkan-ı Harbiye zabiti Ali Mansur Bey'den şeyhinin kabrini ziyaret etmesini rica etmiş, Ali Mansur Bey kabrin fotoğrafını getirmiştir. Aşçı Dede, gelen bu resmi çerçeveleterek odasına asmıştır. Mustafa Fehmî Efendi'nin önceleri ağaçtan parmaklıklar içinde bulunan kabrinin sonrasında İstanbul'dan özel mezar taşı yapıp gönderilerek başucu ve ayakucuna dikildiği haberini almıştır. Yine Aşçı Dede 1302 yılında Şam'da ikamet eden Erzincanlı bir esnaftan rica üzerine mezar taşında yazanları resmetmesini istemiştir.¹³⁴ Gelen resmi, eserine aynı şekilde aşağıdaki biçimde resmetmiştir.¹³⁵

Resim 2: Fehmî Efendi'nin hâtıratı resmedilen mezar taşı.

¹³³ Mersiye'nin tamamı için bkz. Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 572, 573, 574.

¹³⁴ Bu esnafın Şam'da ikamet eden Erzincanlı marangoz Abdurrahman Ağa olduğu iddia edilmiştir.

Aşçı, *Şeyh Hacı Fevzi Efendi* s. 65

¹³⁵ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 576.

Aşçı İbrahim Dede şeyhine şu mısralar ile özlemini dile getirmiştir:

Kabrin taşına koydum başımı

Akıtıp âh ile kanlı yaşımı

Eyledim tahmîr onunla aşımı

Lutf edip Fehmî bana imdâda gel...

Fehmî Efendi'nin vefatından sonra İbrâhim Hakkı Kemâhî¹³⁶ şu dizeler ile onu ziyaret etmenin ehemmiyetini vurgulamıştır:

Bu feyz-igavs-ı â'zam Vehbî Hayyâ'tan alır Fehmî

Müra'at-ı edeble Mekke'de kabrini ziyaret kıl!

Diyâr-ı himmetle sâhib-i Kur'an'dır Mustafa Fehmî

1.1.9. Fehmî Efendi'nin Halîfeleri

Erzincan'da Terzi Baba ile yaygınlık gösteren Hâlidîlik Mustafa Fehmî Efendi ile devam etmiş sonrasında yerine çocukları Ahmed Fevzi Efendi ve Mehmed Sıdkı Efendi postnişin olmuşlardır. Fehmî Efendi'nin hilâfet verdikleri arasında muhibbi Aşçı İbrahim Dede de bulunmaktadır. Vefatından sonra yerine oğlu Ahmed Fevzi Efendi'nin geçtiği kabul edilmekle birlikte Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde tespit ettiğimiz bir belgede dergâhın Fehmî Efendi'den sonra ilk şeyhinin Mehmed Sıdkı Efendi, ikinci şeyhinin ise Ahmed Fevzi olduğu ifade edilmektedir.¹³⁷ Gerçekte Fehmî Efendi'nin çocukları hakkında önemli kaynaklardan birisi yine Aşçı Dede'nin hâtıralarıdır.

1.1.9.1. Şeyh Mehmed Sıtkı Efendi

Şeyh Mehmed Sıdkı Efendi, Fehmî Efendi'nin soyunun devamını sağlayan iki oğlundan biridir. Aşçı İbrahim Dede Hatırâtında kendisinin ikinci oğlu Salih Efendi'nin 1859 yılında doğduğunu ondan kısa bir süre sonra ise Mehmed Sıtkı Efendi'nin dünyaya geldiğini söylemektedir.¹³⁸ Mehmed Sıtkı Efendi'nin ismini, Fehmî Efendi'nin ricası üzerine, Terzi Baba'nın damadı Abdüssamed Efendi koymuştur.¹³⁹ Kendisi ve ailesi hakkında fazla bilgiye ulaşamadığımız Sıdkı Efendi'nin eşinin isminin Aliye olduğu

¹³⁶ Şeyh Mustafa Fehmî Efendi'nin yetiştirdiği talebelerdendir.

¹³⁷ BOA, İ.DH., no. 936/74111 (bkz. EK-5). Bu sonucu çıkardığımız ifade şu şekildedir: "...tekâlifden istisnâsı istid'âsını hâvî dergâh-ı mezbûr postnişin-i evvel ve sânisî Mehmed Sıdkı ve Ahmed Fevzi efendiler tarafından takdim..."

¹³⁸ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. XXXI. Fotoğrafı için bkz. Ek-4.

¹³⁹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 398.

bilinmektedir.¹⁴⁰ Aliye Hanım ile olan evliliğinden İbrahim Abdülhak (ö. 1953)¹⁴¹ adında oğlu ve Hatice isminde kızı olduğu kaynaklarda yer almaktadır.

Aşçı İbrahim Dede uzun yıllar Fehmî Efendi'nin hizmetinde bulunması sebebiyle çocuklarının yetişmesine de yakından şahitlik etmiş ve bir anlamda lalalık yaptığını ifade etmektedir.¹⁴² Aşçı Dede lalalık görevini yerine getirirken “Çocuk, babasının aynıdır.” tabiriyle onlara hizmet etmeyi Gavsına hizmet etmekle eş değer görmüş ve bu işi can atarak yapmıştır. Hatta Mustafa Fehmî Efendi'ye duyduğu muhabbetten dolayı çocuklarına dahî râbita ve teveccüh ettiğini şöyle anlatmaktadır; “Hazret-i şeyhe olan aşık u muhabbetim iktizasınca tenhada bu şeyhzadegâna râbita ve teveccüh edip pek çok zevk ve tecelli bulurdum. Bir gün Cenab-ı Mürşid-i A'zam efendimiz buyurdular ki “Bizim çocuklar nısfu'l-leylde uyanıyorlar, gelip bizi de kaldırıyorlar, etrafımızda dizilip zikretmeye başlıyorlar, bize de işaret ile zikir eyle diyorlar. Meğerki bu hal bizim aşık Baba Ruznamçeci efendiden oluyormuş, anladık.”¹⁴³ buyurmuş, bunun üzerine Aşçı Dede mahcup olarak onlara râbita ve teveccüh etmeyi bırakmıştır.

Aşçı İbrahim Dede, çocukların oldukça akıllı, zeki ve terbiyeli olduklarını, ilk sözlerinin “Allah” olduğunu, babaları tarafından “efe” hitabıyla çağrıldıklarını nakleder. Mustafa Fehmî Efendi'nin vefatından sonra arkasında yazılı bir kitap bırakmadığı için üzülen Aşçı Dede, Ahmed Fevzi Efendi ve Mehmet Sıdkı Efendi'nin varlığının matbu eserlerle kıyaslanmayacak kadar kıymetli eserler olduğunu düşünmüştür.¹⁴⁴

Fehmî Efendi'nin her iki oğlunun da dokuz on yaşlarında iken hafız olduğu, küçük yaşlarına rağmen ramazan ayında itikafa girdikleri ve ikindi namazından sonra câmi de birer cüz Kur'an tilavet ettiklerinden bahsetmektedir.¹⁴⁵ Sekiz yaşında iken dergâhın açılışından sonra başlatılan Mesnevi-i Şerif okumalarını takip ettiklerini ve her ikisinin

¹⁴⁰ TBMM Albümü, Editör: Sema Yıldırım-Behçet Kemal Zeynel, 1920-1950, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay., Ankara, 2010, c. 1, s. 199.

¹⁴¹ 1881 yılında Erzincan'da doğan İbrahim Abdülhak Fırat, Şeyh Mehmet Sıtkı efendinin oğludur. 1901 yılında Harp okulundan piyade teğmen olarak mezun olan Abdülhak Bey, 1914 yılında iyi bir derece ile Hukuk Fakültesi diplomasını almıştır. Askeri alanda pek çok rütbede görev yapan Abdülhak Bey eski Erzincan milletvekili olup aralıksız 7 dönem Erzincan Milletvekilliği yapmıştır. Cumhuriyet döneminin ilk Erzincan belediye başkanıdır. 3 Nisan 1953'te İstanbul'da vefat etmiştir. Bkz. TBMM Albümü, c. 1, s. 199

¹⁴² Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 399.

¹⁴³ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 399.

¹⁴⁴ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 578.

¹⁴⁵ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 500.

de küçük yaşına rağmen yetişkin bir insan gibi gayb derecesine ulaştıklarını bize aktarmaktadır.¹⁴⁶

Aşçı İbrahim Dede Hâtıratında; “*Hacı Fevzi efendimiz hazretleri, Sultan-ı Ulemâ-billah kuddise sırruhu'l-aziz efendimizin zahir ü batın halîfeleri olup sırr-ı hilafet onlara ve sırr-ı ilmiyyet diğer mahdum-ı âli Mehmed Sıdkı efendimiz hazretlerine ita ve ihsan buyurulmuş idi.*” şeklinde naklederek Fehmî Efendi’nin vefatından sonra ilim sırrının Mehmed Sıdkı Efendi’ye hilafet sırrının ise Hacı Ahmed Fevziye geçtiğini ifade etmektedir.

Kaynaklara baktığımızda Fehmî Efendi’den sonra genellikle Ahmed Fevzi Efendi’nin postnişin olduğu aktarılmaktadır. Fakat Terzi Baba Dergâhına veya bazı belgelerde Fehmî Efendi adına yapılan dergâha ait olan, fakir fukaranın doyurulması sebebiyle çıkarılan yemek masraflarının karşılanması için vakfedilmiş bazı arazi gelirlerinin vergiden muaf tutulması talebiyle dergâhın birinci ve ikinci postnişinleri tarafından Sultan Abdülhamid’e yazılan dilekçede “...*tekâlîfden istisnâsı istid’âsını hâvî dergâh-ı mezbûr postnişîn-i evvel ve sâniîsi Mehmed Sıdkı ve Ahmed Fevzi efendiler tarafından takdim ve leffen Savb-ı sâmi Sâdâret-penâhîleri’ne teysir kılınan arz-ı hâl...*” şekli ile geçen ibareye dayanarak dergâhın ilk şeyhi Mehmed Sıdkı Efendi ikinci şeyhinin ise Ahmed Fevzi Efendi olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴⁷

Mehmed Sıdkı Efendi’nin Osmanlı Meşihat Dairesi tarafından mahreç mevlevîyetine¹⁴⁸ layık görüldüğü arşiv belgelerinde görülmektedir.¹⁴⁹ Her iki kardeşinde mahreç mevlevîyeti ile ödüllendirilmesi ilmî seviyelerinin oldukça ileri derecede olduğunu göstermektedir. Nitekim bu mevlevîyetinin verildiğini gösteren arşiv belgesinde “Mehmed Sıdkı ve Ahmed Fevzî Efendi’lerin ha’iz oldukları Dâru-l- Hadîs Ru’ûs-i Hümayunları’nın muhrec-i mevlevîyetine terakkisiyle taltîfleri...” şeklinde onların darülhadis müderrislerinden olduğu ifade edilmektedir.¹⁵⁰

¹⁴⁶ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 496.498.499.500.

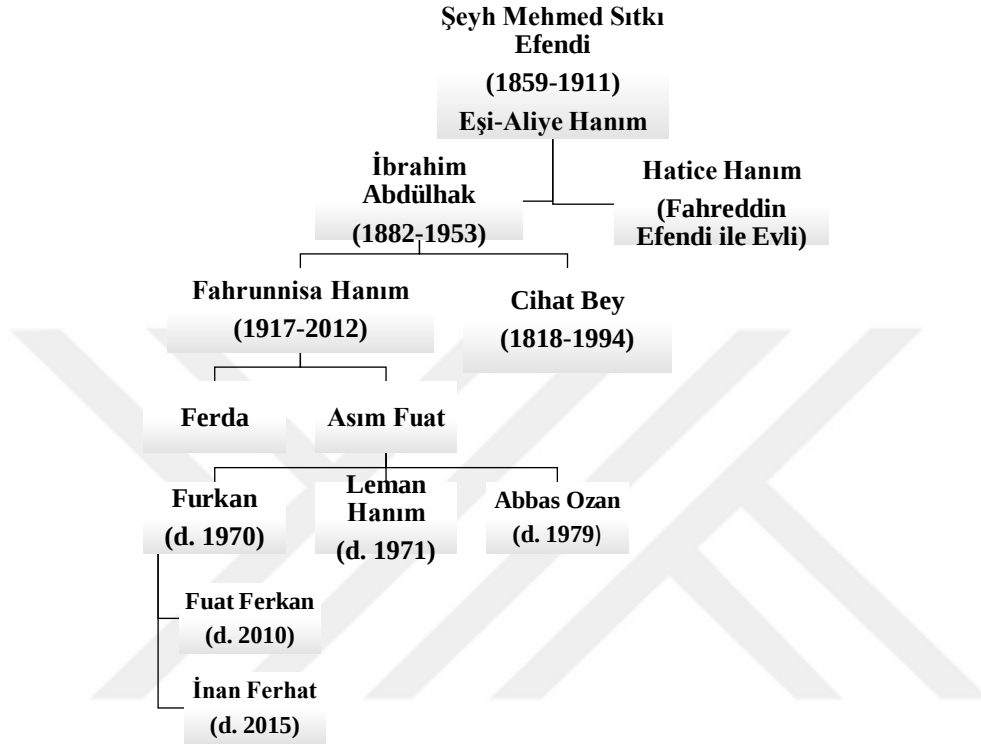
¹⁴⁷ BOA, İ.D.H. 00936/74111, bkz. Ek-5.

¹⁴⁸ Mevlevîyet; Osmanlı ilmiye teşkilâtında yüksek dereceli kadılık için kullanılan bir terimdir. Mahreç Mevlevîyeti ise yüksek rütbeli medreselerden ilk olarak kadılığa çıkanlar için kullanılan terimdir. Fahri Ünan, “Mevlevîyet”, TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2004, c. 29, s. 467.468.

¹⁴⁹ Baltacı, “Erzincan’da Nakşî-Hâlîdî Gelenek”, s. 86.

¹⁵⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Y.MTV. Dosya: 64 Gömlek:69; Başbakanlık Osmanlı Arşivi Y.PRK.BŞK Dosya:45 Gömlek:99; Mevlevîyet belgesi için bkz. EK-5.

Mehmet Sıtkı Efendi 1911 yılında 52 iken yaşında vefat etmiştir.¹⁵¹ Kabri Terzi Baba Türbesi'nin ayak ucu tarafındadır. Cumhuriyet sonrası Mehmed Sıdkı Efendi'nin soyundan gelenler Fırat soyadını almış ve soyu oğlu İbrahim Abdülhak Fırat ile devam etmiştir.

Tablo-2: Şeyh Mehmed Sıdkı Efendi'nin Soy Ağacı

1.1.9.2. Şeyh Ahmed Fevzi Efendi (Baysoy)

Ahmed Fevzi Efendi, Erzincan'ın tasavvufi, tarihi ve siyasî bakımından önemli simalarından olup Terzi Baba'nın temsilcisi olduğu Nakşî-Hâlidî kolun son temsilcisidir.

¹⁵¹ Mehmed Sıdkı Efendi'nin vefat tarihi Sıdkı Efendi'nin torunu Fuat Fırat Bey'den alınan bir fotoğrafın arkasına Sıdkı Bey'in oğlu Abdülhak Fırat tarafından düşülen not sayesinde net olarak bilinmektedir. Fotoğrafın arkasındaki notta: "Bu, fotoğraf Erzincan'da 1909 (1325 yılına tesadüf ediyor.) Tarihi a'id 39 senelik bir mazidir. O ta'rihde: İbrahim Paşa Erzincan'da Dördüncü Ordu Müşiri idi. Meşrûtiyyet devrinin ikinci yılına aiddir. Ordu müşirinin sağında duran zât, redingotlu, sakallı zât, Erzincan Muatasarrıfı Şefik Bey olup, sol tarafında duran uzun boylu, başı sarıklı, güzler yüzlü zât da peder-i azizim 1327(1911) tarihinde vefat eden Şeyh Hâce Mehmed Sıdkı Efendi olup, Erzincânî Kutbü'l-ârifin merhum Şeyh Mustafa Fehmî Efendi'nin (tarihi irtihâlî 1298) büyük oğlu olup Erzincan'da irtihâl-i dâr-ı beka buyurmuş. Şeyh Hayyât Vehbî Hazretleri'nin ayakucunda mefdundur. Beyne'l-halk (Büyük Hoca) diye anılırdı. Onun yanında sakallı ve sarıklı yaşlı zât, Erzincan'da Kâdiri Tekkesi Pôst-nişîni Erzurumlu Şeyh Muhammed Efendi'dir. (Vecdi Gönül Bey'in Dedesi) ...daha geride elini cebine sokmuş duran, yüksek sarıklı zât, amcam merhum Şeyh Ahmed Fevzi Efendi olup, Sivas Kongresi'nde bulunmuş Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin Birinci Devresi'nde Erzincan Meb'ûsluğu'na seçilmiş, 1923'te Erzincan'da dâr-ı bekâ buyurmuştur", Aşçı, Şeyh Hoca Fevzi Efendi, s.118. Fotoğraf ve arkasındaki not için, bkz- EK-15.

O, Terzi Baba Dergâhı'nın son postnişini, Kurtuluş Savaşı'na bilfiil destek veren Heyet-i Temsiliye azası, uzun zaman şehrini TBMM'de temsil eden Erzincan mebusudur.

Fevzi Efendi'nin doğum tarihi ihtilaflı olup birçok kaynakta 1864 olarak verilmektedir.¹⁵² Aynı şekilde torunu Önder Baysoy dedesinin doğum tarihinin 1864 olduğunu ve soyadının da Baysoy olduğunu ifade etmektedir.¹⁵³ Ancak Şeyh Ahmed Fevzi Efendi hakkında geniş çaplı bir araştırma yapan Kadir Aşçı, çalışmasında yapmış olduğu hesaplamalar ile doğru tarihin 1861 olduğunu belirtmektedir.¹⁵⁴ Fahrettin Kırzioğlu *Bütünüyle Erzurum Kongresi*¹⁵⁵ adlı eserinde 1861 tarihini vermekte Yunus Nadi Akın'da eserinde bu tarihi desteklemektedir.¹⁵⁶ Aşçı Dede'nin hâtıralarından hareket edildiğinde iki kardeş arasında fazla yaş farkı olmadığı anlaşılmaktadır. Bizim de değerlendirmelerimiz doğum tarihinin 1861 yılı olduğu yönündedir.

Ahmed Fevzi Efendi'nin babası Nakşbendî Dergâhı postnişini Hacı Mustafa Fehmî Erzincanî, annesi Gülsüm Hanım'dır.¹⁵⁷ Ahmed Fevzi Efendi'nin ismi de daha önce bahsi geçtiği üzere ağabeyi Mehmed Sıdkı Efendi gibi Terzi Baba'nın damadı Abdussamed Efendi tarafından verilmiştir. Ahmed Fevzi Efendi ilk eğitimini babası Fehmî Efendi'den almıştır. Aynı zamanda lalası Aşçı İbrahim Dede'nin terbiyesinde yetişen Ahmed Fevzi Efendi'nin Hoca Sıddık Efendi'den ve özel medrese hocalarından ders aldığına dair bilgiler vardır.¹⁵⁸ İyi derecede Arapça ve Farsça bildiği bilinmektedir.¹⁵⁹ Fevzi Efendi'nin 9-10 yaşlarında iken hafızlık yaptığı ve küçük yaşında ilmî birikimi ile dikkat çektiği ifade edilmektedir. Ahmed Fevzi Efendi daha önce bahsi geçtiği üzere ve ağabeyi Mehmed Sıdkı Efendi ile 1896 senesinde mahreç mevlevîyyeti¹⁶⁰ aldıklarına dair belgeler bulunmaktadır. Bu belge Fehmî Efendi'nin oğullarının resmi olarak İlmiye Sınıfına mensup olduklarını ispatlamaktadır. Babası Fehmî Efendi'nin gözetiminde ve

¹⁵² Ali Çakırbaş, *Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu 26- 28 Eylül 2019 Erzincan-Birinci Dönem TBMM'de Erzincan Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri*, 2019, 1847. TBMM Albümü (1920- 2010) s. 28

¹⁵³ Çakırbaş, *Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu* s. 847.

¹⁵⁴ Aşçı, *Şeyh Hacı Fevzi Efendi*, s. 49.

¹⁵⁵ Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, c.1, s. 222.

¹⁵⁶ Akın, *Geçmişten Cumhuriyete Unutulmayan Erzincanlılar*, s.77.

¹⁵⁷ TBMM Albümü, c.1, s. 28.

¹⁵⁸ Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, s.222.

¹⁵⁹ TBMM Albümü, c. 1, s.28.

¹⁶⁰ Mahreç mevlevîyyeti: İlmiye mesleğinde belirli seviyeye ulaşmış çeşitli şehirlerin kadılarının ve bazı müderrislerin derecelerini gösteren bir tabirdir. Mehmet İpşirli, "Mahrec", (Ankara: TDV, 2003), c. 27, s. 387-388

eğitiminde büyüyen Ahmed Fevzi Efendi hem ilmî hem de tasavvufî yönden kendini geliştirmiştir. Dergâhın açılmasından sonra yapılan *Mesnevî-i Şerîf* okumalarına küçük yaşına rağmen katılmış kendisi de bu dersleri devam ettirmiştir. Ahmed Fevzi Efendi 1979 yılında Dördüncü Ordu Müşiri Derviş Paşa'nın abisi İbrahim Bey'in kızı Şefika Hanım¹⁶¹ ile evlenmiş ve bu evlilikten Arife¹⁶² ve Fehime¹⁶³ adlarında iki kız çocuğu ve İbrahim Nahif¹⁶⁴ adında bir oğlu olmuştur. Oğlu genç yaşta bekar olarak ölmüş olup ve soyu kızlarından devam etmiştir.

Babasının vefatı üzerine Erzincanlı ulemânın bir araya toplanarak Terzi Baba Dergâhının önemli bir irşad merkezi olması ve babası tarafından iyi yetiştirilen Ahmed Fevzi Efendi'nin bu göreve layık görülmesiyle dergâhın yeni sahibi olmasına karar verilmiştir. (1881)

1892 yılında Ahmed Fevzi Efendi annesiyle birlikte İstanbul'a gitmiş, Müşir Derviş Paşa'nın misafiri olmuşlardır. Aşçı İbrahim Dede ile İstanbul'da bir araya gelmişler, Aşçı Dede, Fevzi Efendi'nin aldığı hilâfet gereğince muridânın ve garib gurebanın meseleleri ile uğraşmaktan evine bile gidemediğini, hizmet konusunda babasını bile geçtiğini ifade etmektedir.¹⁶⁵

İstanbul'da vukû bulan 31 Mart Vakası ülkenin genelinde etkisini göstermiş, Erzincan'da halk arasında büyük bir heyecan yaşanmasına sebep olmuştur. Ortaya çıkan bu ayaklanma Erzincan'ın ileri gelenleri ve Ahmed Fevzi Efendi'nin askerlere ve halka nasihatleri neticesinde bir sıkıntı yaşamadan son bulmuştur.¹⁶⁶

Birinci Dünya Savaşı esnasında Erzincan halkı Ruslar tarafından göçe zorlanmış, buna karşı çıkan Ahmed Fevzi Efendi Ruslar tarafından tutuklanarak Tiflis'e esir olarak götürülmüştür. Dokuz ay burada esir olarak kalan Fevzi Efendi sonrasında Rusların elinden kurtularak memleketi Erzincan'a dönmüştür.

¹⁶¹ Şefika Hanım 1334 yılında vefat etmiştir. Kabri Terzi Baba mezarlığındadır. Akın, *Unutulmayan Erzincanlılar*, s.77.

¹⁶² Arife Hanım 1950 senesinde İstanbul'da vefat etmiştir. Kabri Merkez Efendi kabristanındadır.

¹⁶³ Fehime Hanım 1970 yılında vefat etmiş olup Kabri babası Ahmed Fevzi Efendi ve annesi Şefika Hanımın kabrinin yanındadır.

¹⁶⁴ Kabri Terzi Baba mezarlığında Şeyh Abdürrahim Reyhani Hazretleri'nin baş tarafındadır.

¹⁶⁵ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 811.

¹⁶⁶ Erdoğan Tahir Şahin, *Erzincan Tarihi*, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2019), c. 2, s. 351

Millî mücadele yıllarında Mustafa Kemal Atatürk ile yakın ilişkiler kurmuş, birlikte çalışmıştır. 1919'da Erzurum Kongresi'ne Erzincan delegesi olarak katılmış Hey'eti Temsiliyye üyesi olarak seçilmiştir.¹⁶⁷ Vatan savunmasına önem veren Ahmed Fevzi Efendi, Şarkî Anadolu Müdâfaa-i Hukuk, Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetlerinin üyesi olmuş Erzincan Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almıştır.¹⁶⁸ Erzincan milletvekili olarak TBMM'nin 1. Döneminde meclis üyeleri arasında yer alan Ahmed Fevzi Efendi, Meclis'te çeşitli komisyonlarda görev almış 1923 yılında memleketi Erzincan'a geri gelmiş ve 1924 yılında vefat etmiştir. Şeyh Hacı Ahmed Fevzi Efendi, İstiklal madalyası sahibi olup ve Terzi Baba kolunun son postnişininin kabri Terzi Baba mezarlığındadır.¹⁶⁹

1.1.9.3. Aşçı İbrahim Dede

Aşçı İbrahim Dede 1244 (1828)'te İstanbul'un Kandilli semtinde doğmuş olup aslen Kastamonuludur. Adını hâtıratında es-Seyyid İbrahim ibn Mehmet Ali olarak vermektedir.¹⁷⁰ İbrahim Efendi halk arasında Aşçı İbrahim Dede olarak tanınmaktadır.

Dedesi, Anadoluhisarı'nda adı bilinen bir köy ağası olup ismi Uzun Halil Ağa'dır. Halil Ağa ve Emine Molla izdivacından Aşçı İbrahim Dede'nin babası Mehmet Ali Bey doğmuştur. Halil Ağa'nın erken yaşta vefatı ile Emine Molla, Çerkeşoğulları'ndan Aşçıbaşı Bolulu Hasan Ağa ile evlenmiştir. Aşçı İbrahim Dede'nin babası Mehmet Ali Efendi ise Hasan Ağa'nın önceki eşinden olan kızı Behiye Hanım ile evlendirilmiş olup bu evlilikten Aşçı İbrahim Dede doğmuştur.¹⁷¹ Babası taşrada asker olduğu için yalnız kalmak istemeyen anne Emine Molla, Şehzadebaşı'nda bir konakta kethüdalık yapan Aşçı İbrahim'in eniştesi olan Beşir Ağa ve halası Esma Hanım'ın yanına yerleşmişlerdir. Çocukluğunu Beşir Ağa'nın himayesi ve konağında geçiren Aşçı İbrahim Dede o günlere ait birçok anısını hâtıratında detaylı olarak anlatmaktadır. İlk olarak kendi mahallesinde bulunan Kandilli Mahalle Mektebi'ne başlayan Halil İbrahim eniştesinin yanına taşınması ile Şehzadebaşı Sıbyan Mektebi'ne nakil olur. Halil İbrahim on üç yaşlarında (1841) iken Beşir Efendi onu Süleymaniye Mekteb-i Rüşdiyesi'ne kaydolmuştur.

¹⁶⁷ Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, s. 223. Fotoğraf için bkz. Ek-6.

¹⁶⁸ Hüseyin Bulut, "Erzurum Umûmi Kongresine Katılan Erzincanlı Murahhasları", (*Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 1998) s. 166.

¹⁶⁹ Kabri ve fotoğrafı için bkz. Ek-4.

¹⁷⁰ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 81.

¹⁷¹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 81-86.

Buradan Arapça'da son ders olarak kabul edilen Molla Câmi'nin de tamamlanması ile yapılan büyük törenle mezun olmuştur. Rüşdiye'den mezun olduktan sonra henüz on altı yaşında iken İstanbul'da Ordular Ruznamçe¹⁷² Kalem'inde göreve başlamıştır. Böylece önce Erzurum'a oradan Erzincan, Şam ve Edirne'ye uzanan yaklaşık altmış sene sürecek memuriyet hayatı başlamıştır.

Memurluk hayatına başlayan Aşçı İbrahim Dede, İstanbul Ordusu Mümeyyizi¹⁷³ Muhtar Efendi vesilesi ile Kâdiriyye Tarikatı ile tanışmıştır. Böylece tarikatlar ve tasavvuf ile olan ilişkisi başlamış daha sonra tanıştığı Mevlevî şeyhi Hakkak Kadrî Dede'den etkilenerek yapılan bir merasimle Mevlevîliğe intisap ederek (1848) çile çıkarmıştır. 1856 senesinde Dördüncü Ordu Ruznamçeciliği görevi ile Erzurum'a tayin olan Aşçı İbrahim Dede bu senenin sonuna doğru ordunun Erzurum'dan Erzincan'a gelmiş, Mustafa Fehmî Efendi ile tanışmıştır. Kalem arkadaşı İsmail Efendi vasıtası ile tanıştığı Terzi Baba'nın halîfelerinden biri olan Mustafa Fehmî Efendi'den ilk görüşmesinden itibaren derinden etkilenmiş, Fehmî Efendi'ye intisap ederek, yaklaşık on beş sene onun onunla vakit geçirmiştir. Ordunun 1861 yılında tekrar Erzurum'a 1862 yılında ise tekrar Erzincan'a nakil olmasıyla Aşçı İbrahim Dede istemese de iki şehir arası gidip gelmeye mecbur kalmıştır.

Aşçı İbrahim Dede bahsi geçen bu yıllarda 1853'te Çerkez bir cariye, Hamîde Hanım ile evlenmiştir. Hüsameddin Çelebi (1854) ve Salih (1859) adında iki oğlu olmuş ve dört sene sonra kızı Fatma Zehra dünyaya gelmiştir. Fakat kızı iki üç ay yaşadıktan sonra vefat etmiştir. Sıkıntılar Aşçı İbrahim Dede'nin peşini bırakmamış birkaç sene sonra da eşi Hâmide Hanım vefat eden Aşçı Dede iki küçük çocukla baş başa kalmış, aynı yıl Hatice Hanım ile evlenmiştir. Bu evlilikten Ayşe Kevser adında bir çocuğu olmuşsa da o da doğduğu yıl vefat etmiştir. (1868)

1867 yılında Fehmî Efendi için yapılan dergâhın inşa edilmesinde, eksiklerinin giderilmesinde ve açılış töreninde gösterdiği üstün çaba ve gayret sebebiyle İbrahim Efendi'ye "Aşçı Dede" unvanı verilmiş, bu ismi ölünceye kadar büyük bir gururla taşımıştır. Ordu Merkezi'nin tekrar Erzurum'a taşınması ile Erzincan'dan ayrılmıştır. Derviş Paşa'nın ısrarı üzerine çiftlik işlerini yapmak üzere memuriyetten istifa ederek

¹⁷² Ruznâmeçi: Osmanlı Devleti'nde, devletin gelir ve giderlerinin günlük kayıt işleriyle görevli memur.

¹⁷³ Mümeyyiz: Kâtiplerin yazdıklarını kontrol edip düzenlemeler yapan memur.

Şam'a gitmiş, bu kararından kısa süre sonra pişman olarak göreve tekrar Beşinci Ordu Redif Yoklamacılığı tekrar Şam'a tayin edilmiştir. (1875). Şam'da kendisine sûfî bir çevre edinen Aşçı İbrahim Dede birçok sûfî ve âlim ile tanışma, burada geçirdiği süre içerisinde farklı eserler okuma fırsatı bulmuştur.

Uzun yıllar Şam'da kalan Aşçı İbrahim Dede, 1893 yılında eşi Hatice Hanım'ı rahatsızlığının artması sebebiyle kendisinin ve hanımının hizmeti ile ilgilenmesi için cariyesi Dilber Hanım ile evlenmiştir. Bu nikahtan kısa bir süre sonra Hatice Hanım vefat etmiştir. Farklı sebeplerden dolayı isteği üzerine 1895 yılında İkinci Ordu Levazım Dördüncü Şube Müdürlüğüne tayini ile Edirne'ye yerleşen Aşçı Dede'ye burada resmi olarak düzenlenen bir tören ile 1897 yılında Edirne Mevlevîhanesi'nde sikke giydirilir.¹⁷⁴ Kısa bir süre sonra kendisinde beliren rahatsızlıklar sebebiyle emekli olmaya karar verir. Emeklilik talebinde bulunarak memleketi Kandilli'ye yerleşir. Talebine cevap beklerken vefat eden Aşçı İbrahim Dede'nin hâtıratında geçen son tarih 19 Ekim 1906'dır. Vefat tarihi ve mezar yeri net olarak bilinmemektedir.

Eserleri

1. Risâle-i Tercüme-i Ahvâl-i Aşçı İbrahim Dede-i Nakşî Mevlevî

Eser çalışmamızın temelini oluşturmasından dolayı giriş bahsinde kaynakların tanıtılması kısmında detaylı olarak anlatılmıştır.

2. Tercümetü'l Fârisiyye fî Tefsîri'l Hakkıyye

Eser İsmail Hakkı Bursevî'nin *Ruhu'l Beyan* adlı tefsirinde bulunan Farsça metinlerin Türkçeye çevirisidir.¹⁷⁵ Dört ciltten oluşan eser 1886-1889 yılları arasında yazılmıştır. Eseri yazmaktaki amacı tefsirin Farsça kısımlarının Farsça bilmeyenler tarafından anlaşılmasını sağlamaktır. Hâtıratın sonunda verdiği kayıttan basım izni olmadığı için yayımlanmadığını ifade etmiştir. Eserin nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde Türkçe Yazma Bölümü'nde no:3210, no:3211, no:3212, no:3213 numaralarıyla kayıtlıdır.¹⁷⁶

¹⁷⁴ Aşçı İbrahim Dede'nin Mevlevî Tâcî'nin Görseli için bkz. Ek-11.

¹⁷⁵ Aşçı İbrahim Dede, *Hatıralar* c.1, s. XLVII

¹⁷⁶ Aşçı İbrahim Dede, *Hatıralar* c.1, s. XLVIII

Eser üzerine, İrem Diken tarafından eserin Latin harflerine aktarılacak suretiyle ve yazarın kendi ifadesiyle şerh alanına katkı sağlamak amacıyla¹⁷⁷ ikinci cildi üzerine yapılan “Aşçı İbrahim Dede: ‘Rûhu’l-Beyân’daki Farsça Tanıklar ve Çevirisi (II/353-454)’”¹⁷⁸ adlı yüksek lisans tezi bulunmaktadır.

3. Kavâ'idü'l-Fârisiyye

Yukarıda bahsi geçen eserin tamamlanması ile eserin daha iyi anlaşılması için yazılan Farsça bir gramer kitabıdır. Bu eser, risale şeklinde mezkûr tercümenin son cildinde 446-604 sayfaları arasında yer almaktadır. Eser üzerine Esra İpek Turan’ın “Aşçı İbrahim Dede Halil İbrahim Efendi’nin Fars Dili ve Gramerine Dair Çalışmaları” adlı yüksek lisans çalışması bulunmaktadır.¹⁷⁹

4. Risâle-i Tercümetü'l-Hakâyık'ıl-hakikat

Eserin nüshası elimizde bulunmamakla birlikte, Aşçı İbrahim Dede bu eserin içeriği hakkında hâtıratında şöyle söz etmektedir;

“İşte mezkûr dört cilt Rûhu’l-Beyân serâpâ kıraat ve mütalâa olunduğu gibi altı cilt Mesnevî-i şerîf dahi elden geçmiş olduğundan bunlarda müşahede olunan rumûz u işârât, fakiri bir başka renk ve hâle sokup artık bir dereceye kadar cemâl-i hakikat yüz göstermiş ve yüz vermiş olmasıyla, gönül arzu ve emel etti ki bir de hakikat ve butûn cihetinden bazı şeylerin meydân-ı aşk u muhabbete getirilip bâzâr-ı uşşâkta bir salâ nidası edelim. Gerçi pek çok ahvâl-i hakikati ve âlem-i gayb ü butûnu beyan eder kütüb-i şerîfeler te’lif olunmuş mevcuttur. Bu abd-i âsî biçare böyle topal eşek ile kervana karışmak mahzâ hata ise de ancak hakikat-i ahvâlî bir derece daha açık söylemek ve bir de bazı teşbîhât u temsîlât ile gaip ve butûn ahvalini tecessüm ettirip işi tamamıyla meydana koymak efkâr-ı kemterîye mebni böyle bir risale te’lifine bed’ ve mübâşeret ile Risâle-i Tercümetü'l-Hakâyık'ıl-Hakikiyye namını verdim azizim.”¹⁸⁰

¹⁷⁷ İrem Diken, “Aşçı İbrahim Dede: ‘Rûhu’l-Beyân’daki Farsça Tanıklar ve Çevirisi (II/353-454)” (Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022), s. III.

¹⁷⁸ “Aşçı İbrahim Dede: ‘Rûhu’l-Beyân’daki Farsça Tanıklar ve Çevirisi (II/353-454)”.

¹⁷⁹ Esra İpek Turan, “Aşçı Dede Halil İbrahim Efendi'nin Fars Dili ve Gramerine Dair Çalışmaları” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, 2007)

¹⁸⁰ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. XLIX.

1.2. Mustafa Fehmi Erzincanî'nin Şahsiyeti

1.2.1. Şemâili

Aşçı Dede'nin Mustafa Fehmî Efendi ile ilk karşılaşması cuma namazı için gittiği Câmî-i Kebir'de olmuştur. Aşçı Dede'nin büyük bir muhabbetle bağlanacağı şeyhini ilk gördüğü andaki duygu ve heyecanı zikre değerdir. Şehrin diğer mescitlerine ve camilerine nispeten daha büyük olan ve cümle ahâlinin cuma namazı için geldiği Câmî-i Kebir'de Fehmî Efendi ile karşılaşacağını düşünen Aşçı Dede o gün gusûl abdesti alıp temiz elbiseler giyerek o güne özenle hazırlanmıştır. Erkenden câmiye gelen ve ilk safta heyecanla oturan Aşçı Dede o anları şöyle tasvir etmektedir: *"Vakit geldikçe âhali peyderpey camiye gelmeye başladılar. Fakir o zaman daha Hâlidîler gibi teveccüh ve râbûta bilmediğimden hayvan gibi iki tarafıma bakardım. Bu bakışta göya birisi kulağıma "Ardına bak!" gibi söz söyledi. Bir de ardıma dönüp baktım ki tamam fakirin ardında bir boz renkli aba içinde başında arakiye ve üzerinde beyaz sarık, başı aşığı teveccühte oturur, yüzü görünmez bir zat oturur olduğunu görür görmez şimşek gibi kalbime bir şey çarpıp kalbimde bir hareket zuhur ve azalarım bir cümbüş âriz olmakla o zatın Hoca Fehmî Efendi hazretlerini olduğunu hissettim."* bu zâtın Fehmî Efendi olduğunu öğrendiğinde Câmî-i Kebir'in kendisine dar geldiğini ifade eden Aşçı Dede terler içinde kalmış edebinden arkasını dönüp bakamamıştır. Namaz sonrası Fehmî Efendi'nin evine giden ve orada şeyhinin cemâline nazar edebilen Aşçı Dede dış görünüşü hakkında beyanlarda bulunmuştur.¹⁸¹

Aşçı Dede, eserinin çeşitli yerlerinde şeyhinin zâhir görünümü hakkında bilgi vermekte ve onu tarif etmektedir. Anlattıklarından Fehmî Efendi'nin uzun boylu zayıf birisi olduğu, beğenilecek bir dış görünüşe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle gözleri ve bakışlarının başkalarını etkileme hususunda öne çıktığı dile getirilmiştir. Aşçı Dede'nin şeyhinin şemailine dair tasvirleri oldukça canlıdır, eserinin bir yerinde onu şöyle tasvir eder; mübarek sakalları siyah ve çenesinden bir miktar uzun olan Fehmî Efendi'nin sakal biçimi sünnete gayet uygundu. İki çeman kaşı arasında ve nefis kapısı olarak bildirilen yerde, gayet açık, bulut altında görünen ve sanki bütün ilimlerin ve ma'rifetlerin kendisinde toplandığı süreyyâ gibi bir ben vardı.

¹⁸¹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 336.

Boyu servî gibi uzun ve vücudu nahîf: buğday tenli, kolları uzun, parmakları kalem gibi mevzun idi. Mübârek siyah gözleri kudret kalemiyle sürmeli, gâyet iri, mestâne ve mahmurdu. Gözlerine karşı bakmak mümkün olamazdı. Vücûdunda et yok denecek kadar az olmak üzere gâyet nahîf, zayıf ve kuru kemikten ibâret gibiydi. Mübârek kulakları ufaktı.¹⁸² Korku ve hayâdan mübârek yüzlerine bakılamazdı. Aşçı İbrahim Dede eserinde Fehmî Efendi'nin, Hz. Ali'nin azamet ve heybetinin vech-i şeriflerinde kemaliyle zuhur ettiğini söylemektedir.¹⁸³

1.2.2. Giyim-Kuşamı

Aşçı İbrahim Dede hâtıralarında Fehmî Efendi'nin giyim-kuşamı ile ilgili ayrıntılı bilgiler vermiş ve Fehmî Efendi'nin mütevazı kişiliğinin giyimine yansıdığını ifade etmiştir. Mürşidinin diğer şeyhler gibi gösterişli büyük sarık sarmadığını, arâkiye üzerine ince beyaz bir tülbenti hafifçe başına, taylasan çıkarmadan doladığını tasvir etmektedir. Mustafa Fehmî Efendi genellikle düz biçimde tüysüz yün kumaştan şalvar, üzerine ise acem şalından ya da yün kumaştan tek renk, yakasız, kısa gömlek giymiş, beline iki başı nakışlı, düz renk acem şalından bir kuşak sarmıştır. Kışın içine yünden, şaldan veya acem şalından bir iç hırka dışına ise böyle bir kürk giydiği, yazın ise genellikle maşlak denilen bir acem abası bazen de Şam hırkası giyindiği nakledilmiştir. Aşçı İbrahim Dede, Fehmî Efendi'yi bir defa da bornozdan yapılan siyah bir cübbe ile gördüğünü söylemektedir.¹⁸⁴

Fehmî Efendi daha çok Van abasından, başlıklı, içi ince yün kaplı uzun bol bir sako (üstlük) giymiştir. Bu sakonun kış aylarında siyah ya da kahverengi yazın ise beyaz renkten tercih edildiği anlatılmaktadır. Diğer hoca efendiler gibi cübbe ve sarımsı ayakkabı giymez, ayağına daima siyah mest, siyah mergup bazen de siyah yemeni ayakkabı giyerdi. Aşçı İbrahim Dede yine Şeyh'in bir defa kış ayında çarşıda kırmızı çizme ile gezdiğini görmüştür.

Hâtıralarda geçen bilgilere göre zayıf bir vücudu olan Fehmî Efendi zor kış günlerinde fanilâ olarak beyaz abadan iç mintanı ve iç donu giyerdi. Giydiği hiçbir kıyafette Avrupalılara ait bir ürün tercih etmezdi. Önceleri mavi yün kaplı bir kürk giyerken Çerkez Hasan adlı bir derviş, Şeyh'e kuzu postundan bir kürk hediye etmiş Şeyh

¹⁸² Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 391.

¹⁸³ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 397.

¹⁸⁴ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 397.

Efendi nezâket göstererek onu kullanmıştır. Yaz aylarında genellikle beyaz bezden ya da tek renk şaldan uzun entari giymiştir.

Fehmî Efendi, yaz-kış asla şemsiye kullanmaz ancak kışın düz şal ile başını örterdi. Yazın ise çok nadir, sıcakta şehre yolculuk yaparsa eline bir ağaç yaprağı alır kendisine gölgelik yapardı. Kışın ellerine Kürt işi tek parmaklı eldiven giyerdi. Elinde ufak bir tesbih olur doksan dokuzluk tespih almazlardı. Erzincan dervişanı da genel olarak kolay çevrilmesinden dolayı kısa tespihleri tercih etmiştir. Şeyh'in ara sıra doksan dokuzluk tesbihi de kullandığı olmuştur. Binmiş olduğu hayvanın üzerinde Erzurum yapımı eyer olup üzerini siyah yün örtü örterdi.

Aşçı İbrahim Dede, Şeyh'in yukarda zikretmiş olduğu eskiyen iç hırkasının yerine yeni bir tane yapıp diğerini ondan habersizce saklamış, bunu teberrüken yaptığını, “*işbu hırka onun ind-i fâkîrîde hırka-ı saâdet gibidir.*”¹⁸⁵ diyerek onun için ne kadar mühim olduğunu ifade etmiştir. Aşçı İbrahim Dede, Gavsı ile Terzi Baba'ya olan sevgisinin bir göstergesi olarak bir parça kumaş da Terzi Baba'nın eskiyen türbe örtüsünden almış, şeyhinin kendisine yazdığı mektup ve emirlerle beraber bir bohça edip saklamıştır. Aşçı Dede Erzincan'daki hayatının bir dönemine ait bu emânetleri saklama hususunda özen göstermiş, evlat ve torunlarına bu konuda titizlik göstermeleri konusunda vasiyette bulunmuştur. Ancak daha önce de ifade edildiği gibi bu emanetlerle birlikte Aşçı Dede'nin şahsi eşyalarının bulunduğu sandukanın akıbeti belirsizdir.

1.2.3. Ahlâkî Vasıfları

Aşçı Dede şeyhi Fehmî Efendi'nin hem dış görünüşü yani sûreti hem de iç âlemi yani sûreti hakkında uzun açıklamalar yapmış, geniş bilgi vermiştir. Gerçekte bu eser neredeyse baştan sona şeyhinin güzelliklerinin tasvirleriyle doludur. Aşçı Dede özellikle ahlâk ve fazilet bakımından şeyhinin emsalsiz özelliklerine değinmiş ve yer yer onu başka şeyhlerle kıyas etmiştir. Aşçı Dede'nin, Fehmî Efendi ile ilgili hâtıralarına bakıldığında onun Hz. Peygamber'in güzel ahlâkını taşıdığı, mahviyet ve tevazu sahibi olduğu, insanlara kıymet verip onları küçük görmediği, engin müsamahaya sahip olmakla birlikte din ve mukaddesata ait konularda dinin izzetine hâlel getirecek bir tavır içine girmediği anlaşılmaktadır. Fehmî Efendi, bulunduğu makamın gerektirdiği vakara sahip, ehline ve

¹⁸⁵ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 400.

ahbabına müşfik ve merhametli, misafirperver ve cömert bir yaratılışa sahip bir şahsiyet olarak tanıtılmaktadır.

Bu kısımda konuya dair Aşçı Dede'nin naklettiği bazı örnekleri aktarmak istiyoruz. Aşçı Dede'ye göre Mustafa Fehmî Efendi, diğer şeyhler gibi olmayıp gayet fazıl, alim ve kibar bir kişiliğe sahiptir. Bu manâda Meclis Reisi Derviş Paşa'nın Fehmî Efendi'ye muhabbet etmesi Ordu Müşiri İsmail Paşa'nın dikkatini çekmiş, kendini bu dönemin şeyhi kabul eden sıradan insanlardan biri olduğunu zannederek Fehmî Efendi'yle tanışmak konusunda çekingen davranmıştır. Ancak daha sonra şeyhle tanışıp evine davet edince Fehmî Efendi'nin öyle düşündüğü gibi, halkı aldatan meşâyih-ı rûsumdan olmayıp gayet fazıl ve âlim ve kibar-ı meşayıhtan bir zât olduğunu görmüştür.¹⁸⁶

Aşçı Dede, Fehmî Efendi'nin alçakgönüllü olmasına dikkat çekerek şeyhin kendi benliğini hakir gördüğünü ve bu şekilde davrandığını aktarmaktadır. Kendisini manevî bakımdan bir çoban veya bir çiftçi derecesinde bile görmediğini söyleyen Aşçı Dede, şeyhini çeşitli yerlerden ziyarete gelen âlimler yahut talebelerin sorduğu muhtelif sorulara Fehmî Efendi'nin ilminin yüksekliğini saklarcasına zarif cevaplar verdiğini ifade etmektedir. Fakat Aşçı Dede'ye göre Fehmî Efendi ilim ve irfân derecesini ne kadar saklarsa saklasın, nefsin ne kadar hakir görürse görsün ahlâk-ı Muhammediyyenin tam mazharı olduğu için onun huzurunda bir saat vakit geçiren kimse onun mânevî büyüklüğünü idrak ederdi şeklinde ifade etmiştir.

Fehmî Efendi'nin tasavvufî kişiliğinin oluşmasında şeyhi Terzi Baba'nın büyük katkısı olmuş ve yaşamı boyunca şükran duygularını hep ifade etmiştir. Onun hatırına Terzi Baba'nın diğer halîfelerine de sevgi ve saygıda kusur etmeyen Fehmî Efendi kendisine tâbi olmak için gelenleri “henüz kendisinin dahi derviş olamadığını söyleyerek” bu halîfelere yönlendirmiş bu göreve layık olmadığını düşünerek kendisini geri çekmiştir. Aşçı İbrahim Dede, şeyhinin bu tutumunu güneşin bulutların arkasında gizlenmesine benzetir, fakat ona göre güneş, bulutlar ardına girmesiyle parlaklığından hiçbir şey kaybetmez.

¹⁸⁶ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 349.

Mustafa Fehmî Efendi'nin tevazu sahibi bir kişiliğe sahip olduğu görülmektedir. Öyle ki yolda yürürken kimsenin önüne geçmez, her daim kendisinden önce birisinin olmasına özen gösterirdi. Bir meclise girmezden evvel başkalarına yol verir, sofraya oturulduğunda yemeğe ilk kendisi başlamaz başkalarının başlamasını beklerdi. Şahsına bir soru sorulduğunda etrafında bulunan şahısların görüşlerini alır sonra kendi görüşünü ilave ederdi. Hizmetini görmesi için yanında çalışan Yusuf Ağa'ya iş buyurmaktan çekinir bazı zaman kendi işini kendi halletmek için şehre inerek ihtiyaçlarını kendisi karşılardı.¹⁸⁷

Mustafa Fehmî Efendi geniş bir gönle sahip olup evinin kapıları da herkese açıktı. Hânesinden misafir eksik olmaz evi dolup taşardı. Evinin müdavimi olan Abdussamed Efendi, Leblebici Baba, İrşâdî Baba, Hacı Abdülbâki Baba, Erzurumlu Derviş İsmail Efendi, Defterdâr Hâlet Efendi gibi isimler yanında, askeriyede çalışanlar, devlet memurları, şehir esnafı, ihtiyaç sahipleri ve çeşitli sebeplerle halkın her kesiminden gelen gidenin haddi hesabı yoktu.¹⁸⁸

Aşçı Dede hâtıratında, insana kıymet veren hiç kimseyi hakir görmeyen bir kişiliğe sahip olan şeyhi hakkında şöyle bir hikaye nakletmektedir: Bir gün Fehmî Efendi'nin yanına bir harabatı¹⁸⁹ gelir. Fehmî Efendi, bu şahıs içeri girer girmez ayağa kalkıp onu hürmetle karşılar ona iltifatlar edip, yemek getirilmesinin ister. Yemekten sora harabatî, şeyhten parasını ve hırkasını ister. Bu şahsı Erzurum'dan tanıyan Aşçı İbrahim Dede bu duruma kızsız da sesini çıkaramaz. Fehmî Efendi bu zatın istediklerinin verir ve Aşçı Dede'ye onun hak yolunda her şeyinden vazgeçmiş bir velî olduğunu söylemesi üzerine Aşçı Dede büyük bir pişmanlıkla bu şahıstan af diler.¹⁹⁰

Hâtıralarında Fehmî Efendi'yi büyük bir hayranlıkla anlatan ve kendisi hakkında övgü dolu ifadeler kullanan Aşçı Dede, bu kadar övgüyü Fehmî Efendi'nin kendi şeyhi olduğu için yapmadığını, on beş on altı yıl gece gündüz neredeyse her vaktinde yanında olduğunu, zâhir-bâtın her yönünü görüp her hâlin görüp bildiğini her haline şahit

¹⁸⁷ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 398.

¹⁸⁸ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 371.

¹⁸⁹ Harabatî: Kendini kapıp koyuvermek, yeis ve fütur getirmek anlamında kullanılan bir tabirdir. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (Ağaç Kitabevi Yayınları, 2004), s. 253.

¹⁹⁰ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 374, 375, 376, 377, 378; (Aşçı Dede bu şahsın Erzurumlu Mustafa Ağa olduğunu ve orada görev yaparken tanıdığını söylemektedir. Öncesinde büyük bir tüccar iken aşka uğrayıp ne kadar malı mülkü varsa dağıttığını, ailesini terk ettiğini harabâtîlik yoluna girdiğini ifade eder.)

olduğunu, bu sözleri bundan sonra söylediğini dile getirmektedir.¹⁹¹ Şeyhi hakkındaki övgülerini sadece kendisinin söylemediğini onun huzuruna erişen, zerre miktarı insafı olan tüm zevâtın aynı şekilde düşündüğünü söylemektedir.¹⁹²

Mustafa Fehmî Efendi'nin çevresinde yaşayan insanlara duyarsız kalmayan, birlikte vakit geçirdiği insanlara değer veren bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Aşçı İbrahim Dede'nin oğlu Salih'in doğduğunu duyar durmaz kendi elleriyle hazırladığı çay tepsisini Aşçı Dede'nin bahçesine kadar getirerek göz aydınlığı vermiştir. Benzer şekilde Fehmî Efendi, Salih bebeğin rahatsızlığıyla yakından ilgilenmiş, tedavi için çağrılan hekime bizzat yardım etmiştir.¹⁹³

Erdemli bir kişiliğin oluşmasında çeşitli yönlerden bize örnek olan Fehmî Efendi'nin o günlerde şehirde bulunan gayr-i Müslimlere karşı da son derece saygılı ve hoşgörülü olduğu görülmektedir. Toplumsal barışın devamı konusunda hassas davrandığı anlaşılan Fehmî Efendi'nin yer yer şehirde baş gösteren Hristiyan-Müslüman ihtilafları konusunda adaleti gözeterek olaylara sağduyulu yaklaştığı, ihtilafların kavga ve şiddete dönüşmesine izin vermediğine dair Aşçı Dede'nin nakilleri vardır. Onun bu tutumu diğer din mensubu kimselerin kendisini sevmesi ve saygı duymasına yol açmış, Erzincan Ermenileri olan Hristiyan taifesinden pek çok kimsenin önemli iş ve meselelerde kendisinin fikrini almak için ziyarete geldikleri görülmektedir. Fehmî Efendi'nin diğer misafirleri gibi onları da özenle ağırladığı farklı dine mensup olsalar bile komşuluk hukukunu gözeterek misafirlerine ikram da bulunduğu ifade edilmektedir. Aşçı Dede, Mustafa Fehmî Efendi'nin Hac yolculuğuna çıkması hasebiyle kendisini uğurlamaya gelen, ayrılık sebebiyle ağlayan Müslüman ahali yanında Hristiyan komşularına dair gözlemlerini eserinde uzun uzun anlatmaktadır.¹⁹⁴

1.2.4. Dini ve Tasavvufî Özellikleri

Mustafa Fehmî Erzincanî yaşamış olduğu zaman ve mekân bakımından tasavvufî bir hayata elverişli bir ortamda yetişmiştir. Nakledilen bilgilerden anlaşıldığına göre saygın kişilerden oluşan dini bütün bir ailede büyümüş, tasavvufî hayatın canlı olduğu bir ortamda yaşamıştır. Görebildiğimiz kadarıyla Mustafa Fehmî Efendi yaşamının her

¹⁹¹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 356.

¹⁹² Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 355.

¹⁹³ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 405.

¹⁹⁴ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 391.

alanında Kur'an-ı kendisine rehber edinmiş, Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in sünnet çizgisinden ayrılmadan yaşamaya çalışmıştır. Fehmî Efendi'nin yaşamı konusunda bize aktarılanlar onun şeriata ve sünnete bağlı, takva sahibi bir kişiliği olduğunu göstermektedir.

Dinimizin bize yapılmasını emrettiği konularda son derece dikkatli olan ve ibadet konusunda ifrat ve tefritten uzak mutedil bir yol izleyen Mustafa Fehmî Efendi'nin, başta farzlar olmak üzere vakit namazlarını eda ettiği ancak gece sabahlara kadar da namaz kılmadığı, bu konuda orta yolu tuttuğu nakledilmektedir. Aşçı Dede'nin naklettiği bilgilere göre Şeyh Fehmî Efendi, namazını huşu içinde tevazu ile eda eder başı öne doğru meyilli âdetla kalbine değecek vaziyette kılardı.¹⁹⁵ İbadetleri konusunda istikrar sahibi, özellikle namaz konusunda titiz olan Fehmî Efendi'nin: “Şu asırda beş vakit namazını eda edip bi-tâkati'l-beşeriye oldukça kendisini menhiyattan men eden muvahhidîn hakkâ evliyadır.” sözü bu konudaki görüşlerine işaret etmesi bakımından önemlidir.¹⁹⁶ Fehmî Efendi ne vakit dua edecek olsa önce âdet olduğu üzere Fâtiha Sûresi'ni okur sonra dua ederdi.¹⁹⁷

Dinî emirlerin yerine getirilmesi konusundaki hassasiyeti her vakit devam etmiş, bu konuda zaaf gösteren kimseleri incitmeden uyarmaya çalışmıştır. Ramazan ayında zenzem içmek için gümüşten bardak imal ettiren Aşçı İbrahim Dede'ye bardakların güzelliği sebebiyle iltifat etmiş, ancak sonrasında: “Baba Efendi, gümüş istimali haram değil mi?” diyerek bu hususta kendisini uyarmıştır. Gündelik hayatta sade bir hayat tarzını tercih etmiş, dinin emirlerine yerine getirmeye çalışmış, nehiyleri konusunda dikkatli davranmıştır.

Fehmî Efendi'nin başta tarikat faaliyeti olmak üzere çeşitli vesilelerle insanlarla bir araya geldiği zamanlardaki tavrı ve uygulamaları onun tasavvufî karakterini göstermesi bakımından önemlidir. Öyle ki dost meclislerinde mâlâyânî sözler ve faydasız boş konuşmalardan hoşlanmaz, kendisi bunu yapmadığı gibi başkalarına da müsaade etmezdi. Bir sohbet veya konuşma yoksa genellikle râbîta ve teveccühte olurdu. Sohbet meclislerinde şehirde de okunması bir gelenek hâlini alan Yazıcıoğlu Muhammed'e ait

¹⁹⁵ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 582.

¹⁹⁶ Baltacı, “Aşçı İbrâhim Dede Hâtıratı Çerçevesinde XIX. Yüzyıl Erzincan'ında Dinî ve Tasavvufî Hayat”, s. 58.

¹⁹⁷ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 583.

Muhammediyye'nin kıraat edilmesini isterdi. Güzel ses ve teğannî ile okunan bu eseri gözleri kapalı bir şekilde heyecan ve vecd içinde dinler, çok defa gözyaşlarına hâkim olamazdı. *Muhammediyye* kıraatinden sonra yapılan sohbetlerde evliyânın büyüklerinden olan zevâtın menkıbelerine ve sözlerine yer verilirdi. Mecliste bulunanlar râbîta ve teveccühle bulunur, ancak Fehmî Efendi'nin yaptığı uygulama zaman bakımından daha uzun sürerdi.¹⁹⁸

İlmî seviyesi yüksek olan müderris bir kişiliğe sahip olan Fehmî Efendi'nin gerek evinin gerekse dergâhının bir ilim yuvası olduğunu ve bir ders halkasının daima var olduğunu, bazı eserleri tetkik edip talebelerine ders okuttuğunu söyleyebiliriz. Aşçı Dede, dergâhın aşçı dedelik hizmeti ile ilgilenirken derslere ara vermediğini sırasıyla sarf, nahiv okuduğunu, Fehmî Efendi'den mezun olan Hoca Sıddîk Efendi'nin ise kâfiyeye kadar okuduğunu ve bitiminde mantıkta *İsagoci*'ye geçtiklerini ifade etmiştir. Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere Fehmî Efendi'nin dergâhında belli bir sistemde, belli bir sıralama ile dersler okuttuğu, talebelerini mezun ettiği anlaşılmaktadır.¹⁹⁹ Aşçı Dede, şeyhinin ilmi zahir ile çok meşgul olmadığını fakat ısrar üzerine son kitap olan ve ilmi pâyesi yüksek olan birisi tarafından okunması gereken *Celâl Kitabı*'nı dergâhta okunması istenmiş, bu istek üzere Fehmî Efendi'nin ikinci namazından sonra bizzat okuttuğunu dile getirmiştir. Yine hâtıratın başka bir yerinde şeyhin Ramazan ayında Cami-i Kebir'de tefsir dersi yaptığından bahsedilmiştir.²⁰⁰

Mustafa Fehmî Efendi'nin istikrarlı bir şekilde yerine getirdiği tarikat uygulamalarından birisi de hatm-i hâcegândır. Âdeti üzere pazartesi ve cuma geceleri evinin karşısındaki mescitte yatsı namazından önce Kur'an-ı Kerim kıraat edilir, namazdan sonra hatm-i hâcegân yapılırdı. Bazı zamanlar oradan şeyhin evine gidilir, sabahları bulan vakitlere kadar *Muhammediyye* ve na't-ı şerîf okunurdu.²⁰¹ Fehmî Efendi muhabbet dolu bu ortamda bulunmaktan hoşlanır, çoğu zaman güzel sesli Erzurumlu Derviş Efendi'den Mevlânâ Hazretlerinin “Mâhest nemî dânem hurşîd ruhet yâ ne” nutku şerifini okumasını isterdi. Kendisi de o sırada râbîta ve teveccühle bulunur, gönül

¹⁹⁸ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 346.

¹⁹⁹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 483

²⁰⁰ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 361, 508.

²⁰¹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 370.

dünyasına yönelirdi. Aşçı Dede'nin verdiği bilgilere göre sabahları evrâd-ı kebirden sonra Delâil-i şerîf okunurdu.²⁰²

Başka tarikat mensuplarıyla ilişkilerinin ne durumda olduğuna dair bilgiye sahip olmadığımız Fehmî Efendi'nin bu konuda da engin bir hoşgörüyü sahip olması, farklı görüş ve düşüncelere anlayışla yaklaşması kuvvetle muhtemeldir. Ancak onun mürid olarak kabul ettiği Aşçı Dede esasında Mevlevîyye'ye intisap etmiş ve hayatı boyunca irtibatını kesmemiş birisidir. Fehmî Efendi'nin hoşgörü çadırı altında yaklaşık on beş sene kalmış ve Mevlevîliğin çoğu uygulamasını rahatlıkla yerine getirebilmiştir. Aşçı Dede kendisi ve oğlu Hüsameddin'in, Fehmî Efendi'nin huzurunda Mevlevî elbisesi ve sikkesi ile dolaştığını şeyhinin hiçbir zaman buna müdahale etmediğini aktarmaktadır.²⁰³ Hatta şeyhinden izin alarak Kayseri Mevlevîhânesinden bir neyzen istenmiş Fehmî Efendi'nin bahçesinde meşk icrâ edilmiştir.²⁰⁴ Musiki ve sema konusunda olumsuz tavra sahip olduğu bilinen Nakşî-Hâlidî geleneğin bir temsilcisi olması hasebiyle Fehmî Efendi'nin bu konudaki tutumu dikkate değerdir.

Fehmî Efendi Terzi Baba'nın bazı halîfeleri aynı dönemde yaşamış ve hâtıratla anlatılanlara göre vakitlerinin büyük bir kısmını beraber geçirmişlerdir. Kendisine intisap etmek için gelenleri halîfelerinden Mehmed Rüşdü Hacı Hafız Efendi ve Abdussamed Efendi'ye yönlendirmiş onlara karşı saygıda kusur etmemiştir. Fehmi Efendi oğullarının ismini dahî Terzi Baba'nın halîfesi ve damadı olan Abdussamed Efendi'nin müsaadesi ile koymuştur. Daha önce bahsi geçtiği üzere dergâhın açılışından sonra Abdussamed Efendi'nin tavırları değişmiş Fehmi Efendi'ye karşı münasebetsiz tavırlarda bulunmuştur. Fehmi Efendi bu tavırlar karşısında saygıda kusur etmemiş ara sıra onu ziyaret etmeye devam etmiştir. Hatta bu tavırlarının sebebi Fehmî Efendi'ye

²⁰² Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 370.

Mâhest ne-mî dânem hurşid ruhet yâ ne

Bu ayrılık oduna cânım nice bir yâne

Ey sevgili senin cemâlin güneş midir yoksa ay mı

Bilmiyorum bu ayrılık ateşiyle daha ne kadar yanacağım

Sevdâ-yı ruh-ı Leylî şüd hâsıl-ı mâ haylî

Mecnûn gibi vâveylî oldum deli divâne

Bugüne kadar bütün kârım ve eldeki tek vârim yârin cemâline sevdâm

Âh o sevdâ ki onun için âh u figân ede ede böyle deli divâne oldum...

Abdûlbâki Gölpinarlı: Irak ve Hûzzam âyinlerinde geçen ve Mevlânâ'ya nispet edilen bu bestenin

Şeyhi'ye ait olduğunu söylemektedir. Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s.459-462.

²⁰³ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 353.

²⁰⁴ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 367.

sorulduğunda “Bunun butûnda ismi Deli Abdussamed'dir!” cevabıyla onun mükâşefe ehlinen olduğunu söyler, tavırlarının hoş karşılanmasını isterdi.

İhvândan Leblebici Baba'da Terzi Baba'nın halîfelerinden olup anlatılan birçok hikâyede Fehmî Efendi ile beraber olduklarına, aynı ortamda murâkabe yaptıklarına dikkat çekilmektedir. Aşçı Dede Leblebici Baba ile Erzincan'a ilk geldiğinde Abdussamed Efendi'nin evinde tanıştığını söylemektedir. Halîfelerinden Abdülbâkî Baba'nın da zaman zaman Fehmî Efendi'nin evinde ya da dergâhında ilim halkasında olduğu zikredilmiştir.

Fehmî Efendi'nin âlim ve mütevâzî kişiliği devlet erkanının da dikkatini çekmiş bazı zamanlar devlet işleri konusunda görüşüne başvurulmuştur. Müşir Derviş Paşa: “Ben o kapının kıtmiriyim...her türlü emirleri başım üzeredir.” diyerek ona olan saygısını ve hürmetini ifade etmiştir. Aşçı İbrahim Dede Derviş Paşa'nın askeri alandaki başarısını ve muharebelerdeki muvaffakiyetini Fehmî Efendi'nin dua ve teveccühleri neticesinde olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁵ 3. Ordu Müşir'i olarak atanan Müşir İsmail Paşa'da Fehmi Efendi'ye hürmet besleyenler arasındadır. Birgün Fehmi Efendi ile Vaskirt'e doğru yolculuk yaptıkları esnada sohbet ederken Fehmî Efendi: Buraya mükemmel bir kışla ve hastane yapılmasını gönlüm arzu eder, Şeyh Efendi Hazretlerinin dua ve teveccühüne mazhar olursunuz.” şeklinde o işe başlamasını söylemiş, bir süre sonra onun isteği üzerine oraya kışla ve hastane inşâ edilmiştir.²⁰⁶

1.2.5. Fehmî Efendi'ye Atfedilen Kerametler ve Hakkında Anlatılan Menkıbeler

Keramet peygamberlerden zuhur eden mucizelerle muhteva olarak aynı olup meydana geliş yönüyle farklıdır. Mucizeler peygamberlerden zuhur ederken keramet Allah'ın velî kullarından zuhur etmektedir. Mutasavvıflar kerameti: Allahu Teâlâ'nın velî kuluna ihsan etmiş olduğu bir ikram ve lütfu olarak kabul etmişlerdir. Allahu Teâlâ bunu kendisine itaat velilere ihsan edeceğini söylemişlerdir. Atıfta bulunduğumuz eserde de Şeyh Mustafa Fehmî Efendi ile ilgili bazı keramet ve menkıbeler anlatılmaktadır.²⁰⁷

²⁰⁵ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. XLI.

²⁰⁶ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 362.

²⁰⁷ Süleyman Uludağ, “Keramet”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV, 2022), s. 265-268.

Rivayet olunur ki Fehmî Efendi bir gün akşam namazından sonra dergâhta gözlerini kapatıp bir süre bekledikten sonra gözlerini açmış ve “Bir vakıa gördüm; ama rüya mı hayal mi idi, bilmem. Güya Karadeniz’de bulundum. Anbarın altından delinip içine su dolmuş, tayfaların haberdar olmamasından gemi batmak haline gelmiş idi. Bilahare haberdar oldular da sefine memurlarından bazıları filikalara binip canını kurtarmak kaydına ve ehl-i sefine istimdat feryadına düştüler. O sırada elime bir tıpa geçti; biraz çaput sarıp geminin su dolan deliğine tıkadım. Sonra geminin içindeki suyu tulumbalar ile çekip aldılar da gemi selamete çıktı.” şeklinde rüyasını anlattığı sırada yanında bulunanlardan bazılarının tarih ve saati kaydettiği, sonrasında o tarih ve saatte Sinop civarında bir geminin benzer biçimde delindiği haberini aldıklarını ifade etmişlerdir.

Fehmî Efendi âdeti olduğu üzere ramazan ayında Câmî-i Kebir’de ikindi namazından sonra tefsir okuturdu. Dersin bitiminde aşır okunur ve ders bitirilirdi. O gün dersin bitimi ile Fehmî Efendi’den hafif bir nida duyuldu. Tam o sırada başka birisi nida ile yere düştü. Sonrasında nedir bu şakırtı tüm câmiyi inletti kimdir bu kendini yere atan diye sorduğumda, kendini yere atan Mehmet Rami Efendidir deyince merakından duramayıp gidip kendisine durumdan sual ettim. Mehmet Rami Efendi “bu esrardır, kimseye söylemeye ruhsat yoktur. Lakin siz Hazreti Şeyh Fehmî Efendimizin esrarına mahrem olduğunuz için mecburum. Cenâb-ı Peygamber Efendimiz Hazretlerinin ruhâniyetleri teşrif buyurmuşlar idi” cevabını alan Aşçı İbrahim Dede bu âna tanıklık edemediği için büyük bir üzüntü duymuştur.

Yaptığı Hac yolculuklarında birçok esrarlı olayla karşılaşan Fehmî Efendi ile ilgili yanında bulunan Halil Efendi şöyle bir hikâye nakletmektedir: Hac dönüşü Şam’a uğradığımız da karpuz mevsimi idi. Bizde gece eve geldiğimizde yemek için havuza büyük bir karpuz bıraktık. Fehmî Efendi teşrif buyurdu ve odasında kimse yoktu. Karpuzu kestik ve büyük bir tabağa doldurduk. Karpuz o kadar güzeldi ki rengine hayran olduk. Karpuzdan tatmadan öylece şeyhe götürdük. Şeyhin adetidir tek başına bir şey yemez mutlaka buyur eder. Fakat o gün bir şey demeyip neredeyse tamamını yemiş birkaç dilim tabakta bırakmıştı. Bizde bereketlenmek için aramızda kapıştık ve ağzımıza attık. Attık ama ne attık ateşten bir kor mu yoksa zehir mi belli değil, tarif olunmaz derecede acıdır. Hemen ağzımızın acılığını havuz başında giderdik, sonrasında şeyhin huzuruna gidip özür diledik. Şeyh Efendi tebessüm edip, fevkalâde hoş, süzme bal ve şeker gibi tatlı idi,

asla zerre kadar acılığı yok idi, belki o kalan birkaç dilimde acılık var idi buyurdular. Aşçı Dede'nin bu hikâyeyi anlatmaktaki maksadının Mevlânâ'nın “Kemale eren mübarek kimselere, başkalarına zarar veren şeyler zarar vermez, gazâp etmez.” sözünü ispat etmek ve şeyhin kerametine dikkat çekmek olduğu anlaşılmaktadır.²⁰⁸

Kendisi hakkında nakledilen bir başka menkıbe ise Fehmî Efendi kendisine manevî olarak bazı şeylerin işaret edildiğine dikkat çekmektedir. Şöyle ki: Hac yolculuğu dönüşünde Hicaz'dan ayrılmasına manevî olarak izin verilmemesine rağmen yaşlı annesini arkasında bıraktığı için memlekete dönme hususunda acele etmiştir. Bu hâl ile dönüş yolculuğuna çıkmış, gemisi Mısır dolaylarında iken Süveyş Kanalı'nda şiddetli bir fırtınaya tutulmuştur. Fırtına sebebiyle gemi bir ki gün yoluna devam edememiş, Erzincan'a ulaştığında ise annesinin vefat ettiğini görmüştür. Bu olay üzerine ilahi irade tarafından dönme konusunda izin verilmediği hâlde ısrar etmesinin bir nevi ceza olduğunu bu olayın kendisi için manevî bir cezalandırma olduğunu düşünmüştür.²⁰⁹

Bir başka menkıbede ise: Fehmî Efendi Mekke'de vefat etmiş ve oraya defnedilmişti. Babasını defnedip dönüş yoluna çıkan Ahmed Fevzi Efendi, Hicaz'da planlanan süreden uzun kalınması ve defin için yapılan masraflar neticesinde yol masrafının yetersiz olduğunu ifade ederek, Cidde'de yaşayan Erzincanlı bir tüccardan temin ederiz düşüncesi ile yola koyulmuştur. Ahmed Fevzi ve beraberindekiler Cidde'ye Süleyman Ağa'nın dükkanına girer girmez, Süleyman Ağa, Fevzi Efendiye; “Bu gece rüyamda şeyh efendimiz hazretlerini gördüm, buyurdular ki “Bizim çocuklar geliyorlar, lakin harçlıkları azdır, yani biraz akçeleri vardır. Biraz da sen borç olarak verin de burada çok bekletmeyesiniz” buyurmuştur. Bunun üzerine yeteri kadar akçeyi senet karşılığı olarak İstanbul'a dönmüşlerdir. Ahmed Fevzi Efendi'nin rivayeti ile babası Şeyh Mustafa Fehmî Efendi'nin ona manevî âlemde: "Siz nereye gider iseniz, ben sizden evvelce oraya gidiyorum." dediğini anlatmıştır.²¹⁰

Halil Efendi'den hikâye edildiğine göre: Bir sabah sabah namazdan sonra Şeyh Efendi Hazretleriyle beraber Hazreti Şeyh Muhyiddin-i Arabi Hazretlerinin türbesine gittik. Ziyaretten sonra dışarı çıktık ve Hazreti Şeyh efendimiz para kesesini bana verdi ki fukaraya, dervişâna tasadduk etmek için. Mübarek keseleri beyaz astardan kirli bir bez

²⁰⁸ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 1684-85

²⁰⁹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 428.

²¹⁰ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 806.

parçası idi. Başladım keseden ufak kuruşluk ve yirmi paralık ve bazı üçlük beşlik gibi paraları alıp fukaraya dervişâna vermeye. O esnada Hazreti Şeyh yanıma gelip “Ne veriyorsun?” diye sorudular. “İşte şu ufak paralardan veriyorum.” dedim. Buyurdular ki “Bunların arasında onluk yirmilik ufak altın da vardır, münasip olanlara onlardan verin. “Ver keseyi göstereyim sana” deyip keseyi alıp elini keseye sokup “İşte bak, ufak altınlardan ver!” diye gösterip keseyi yine bana verdi. Kesede ne öyle ufak ve ne de büyük altın vardı. Nasıl ise elini keseye soktular ise altınlar peyda oldu. Artık işi anlayıp hayretle o altınları icap eden bazı fukara ve dervişâna verdim.” diye hikâye etmiştir.²¹¹

1.3. Mustafa Fehmi Erzincanî’nin Seyr u Sülûk Uygulamaları

Bir mutasavvıfın tasavvufa dair görüşlerini bilmek için genelde yazdığı eserlere bakmak gerekir. Fakat tasavvuf tarihinde bizzat eser telif eden kimseler olduğu gibi çeşitli sohbet ve konuşmaları kaydedilerek daha sonra kitaplaştırılan sûfiler de vardır. Mustafa Fehmî Efendi zikredilen bu iki gruba da girmez, onun hayatı gibi tasavvufî görüşlerine dair bilgileri ve seyr u sülûka dair uygulamalarını müridi Aşçı Dede’nin hâtıralarından öğrenmekteyiz. Biz bu başlık altındaki konuları, hâtıralarda öne çıkan bazı tasavvufî kavramları, tasavvufî eserlerde geçtiği şekilde kısaca tanıttıktan sonra o konuda Fehmî Efendi’nin ifadeleri ve uygulamalarına dair Aşçı Dede’nin aktardığı bilgileri değerlendirmek suretiyle açıklamaya çalışacağız. Bu kısımda mürid-mürşid, zikir-vird, hâtm-i hâcegân, râbıta/teveccüh ve murâkabe kavramlarını herhangi bir tasnife tâbi tutulmadan ele alınacaktır.

1.3.1. Mürid- Mürşid

Mürid kelimesi sözlük anlamı itibariyle “iradesi, isteği olan kişi” anlamında kullanılmaktadır. Tasavvufî bir kavram olarak ise; “iradesi bulunmayan, kendi şahsî iradesine göre değil Hakk’ın ve mürşidinin iradesine göre hareket eden derviş” anlamlarına gelmektedir.²¹²

Mürşid kelime kökü olarak Arapça, “doğru yolu gösteren, uyaran, irşad eden” demektir. Cürçânî, mürşid kavramını, “sapıklıktan önce Hak yola ileten kişi, doğru yolu gösteren” şeklinde tanımlamaktadır. Tasavvufî terim olarak mürşid söyle tanımlanmaktadır: “Rehber, delil, kılavuz, yol gösteren. Sırat-ı müstakimi gösteren,

²¹¹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede’nin Hatıraları*, s. 1684.

²¹² Süleyman Uludağ, “Mürid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2006), c. 32, s. 48.

dalâletten önce hak yola ileten.”²¹³ Benzer şekilde mürşid için “postnişin, şeyh, seccâdenişin, ifadeleri de kullanılır.”²¹⁴

Mürid ile mürşid kavramları tasavvufun temel konularındandır. Bu iki kavramın birbirinden ayrı olarak değerlendirmek pek de mümkün değildir. İlk mutasavvıflar mürid kelimesini, “Hakk’a giden yolda kararlı, azimli ve sağlam bir irade ortaya koyan kimse” anlamında ve “iradesi olmayan kul” mânasında da kullanmışlardır.²¹⁵ Mürşidin eğitim serüveninde mânevî yolcu olan müridin, seyr u sülûk yolculuğunda karşılaşacağı birtakım problemleri aşabilmesi için şeyhinin davranışlarını taklit etmesi, onun manevî hâlinin kendisine sirayet etmesi için de şeyhine güvenmesi ve onu gönülden sevmesi gerektiği vurgulanmıştır. Böyle bir sevginin gücüyle şeyhten müride manevî bir hal sirâyet eder ve manevî yol alması kolaylaşır.

Tasavvuf eğitiminde mürşidin gerekli olduğuna dair ilk dönemlerden itibaren mutasavvıflar dikkat çekmişlerdir. Son dönem büyük Nakşbendî şeyhlerinden olan Ahmed Ziyaeddin Gümüşhânevî, müridin gönlünü teslim ettiği kâmil bir mürşidte, kemâl olarak tanımladığı şu beş özelliğin bulunması gerektiğini ifade etmektedir. Kendisi de saydığı bu özellikleri mürşid olabilmenin şartı kabul etmiştir:

“1. Silsilesi Haz. Peygamber’e ulaşan kâmil bir şeyhten icazetli olmak. 2. Manevî zevk sahibi olmak. 3. İslam’ı çok iyi bilmek. 4. Şefkat ve himmeti bol ve âlî olmak. 5. Allah’tan gelen her şeye razı olmak ve basîretinde isabetli, telkininde tesirli olmak.”²¹⁶

Mustafa Fehmî Efendi mürid-mürşid ilişkisi hakkında şu ifadeleri kullandığı nakledilmektedir: “Şeyh ile müridin hâli, mu’allim ile müte’allimin hâline benzer. Müte’allimin dersi kitaptan, müridin dersi sahife-i kalpten olur. Müte’allim mu’allim huzurunda kitabını açıp ta’lim-i ‘ilm-i mestûr ve mürid dahi şeyhinin huzurunda kitab-ı kalbini hazır bulundurup tahsîl-i ‘ilm-i huzur eder.”²¹⁷

Fehmî Efendi’yi mazhar-ı tâmm-ı Hazret-i Muhammedî olarak vasıflandıran ve onu asrın Ulemâbillâh’ı olarak tanımlayan Aşçı Dede, şeyhinin nefsinin ezerek izâle

²¹³ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1990), s. 354.

²¹⁴ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (Ağaç Kitapevi Yayınları, 2004), s. 190.

²¹⁵ Uludağ, “Mürid”, s. 48.

²¹⁶ Ahmed Ziyaüddin Gümüşhânevî, *Câmiu’l-Uşûl*, çev. Rahmi Serin (İstanbul: Pamuk Yayıncılık, 1981), s. 342.

²¹⁷ Tortûmî, *Şevkistân*, v. 128.

ettiğini ifade etmektedir. Onu Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v) ve Hz. Mevlâna'nın varisi olarak görmektedir. Aşçı Dede'nin onun kâmil bir mürşid olduğuna dair şahitliği ve övgü dolu ifadelerine rağmen Fehmî Efendi kendisini mürşid konumunda görmemiş kendisine mürid olarak gelenleri daima Gavsı Pîr Hayyât Vehbî Vehbî veya halîfelerine yönlendirdiğini söyleyebiliriz. Kendisini bir yol gösterici olarak nitelendiren Fehmî Efendi, kendisine irşad için gelenler için yeni bir yol bulmadığını şeyhi Hayyât Vehbî'nin tarikat uygulamalarına göre terbiye ettiğini, kendi ifadesiyle sadece “onun sürüsüne” kattığını dile getirmektedir.²¹⁸

1.3.2. Zikir/ Vird

Zikir sözlükte: “şan, şeref, övmek, namaz ve dua” manalarına gelir. Kelimenin çoğulu “zükir ve ezkârdır.”²¹⁹ Dinî literatürde ise “Allah'ı anmak ve unutmamak suretiyle gafletten ve nisyandan kurtuluş” anlamında kullanılır.²²⁰ Kur'an-ı Kerim'in birçok ayetinde, insanın Allah'ı zikretmekle huzur bulup kurtuluşa ereceği, zikrin bağışlanma vesilesi olduğuna dair beyanlar bulunmaktadır.²²¹ Hadislerde de zikrin önemine, faziletine ve hangi lafızlarla yapılması gerektiğine dair bilgiler verilmiş, hadis kitaplarında zikir adında müstakil başlıklar yer almıştır.

Zikir, kelime-i tevhîd ya da esmâ-i hüsnâdan birinin belli sayıda tekrarı ile yapılmaktadır. Kelime-i tevhîd ile yapılan zikre, nefy-ü isbât, lafza-i Celâl ile yapılan zikre, zikr-i müfred ismi verilmektedir. Tarikatların temel esaslarından olan zikir belli bir âdab ve erkân çerçevesinde yapılmaktadır.²²² Seyr u sülûk yolculuğunda sâlikî vuslata erdirici zâhîri sebeplerden biri olan zikir, genellikle uygulama bakımından her tarikatta

²¹⁸ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı İbrahim Dede'nin Hatıraları*, s. 390.

²¹⁹ Süleyman Ateş, “Zikir”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1966. sy. 17, s. 236.

²²⁰ Reşat Öngören, “Zikir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), s. 409.

²²¹ Kur'an'da, Allah'ın içten yalvararak ve korkarak alçak sesle sabah akşam çokça zikir ve tesbih edilmesi emredilmiş (el-A'râf 7/205; el-Ahzâb 33/41-42), O'nun zikrinin her şeyden üstün olduğu vurgulanmış (el-Ankebût 29/45), Allah'ı anmanın bütün ibadet ve itaatlerden önemli sayıldığı ifade edilmiştir. “En büyük olma” (ekberîyyet) vasfıyla nitelenen zikir, “Yalnız beni anın ki ben de sizi anayım” âyeti dikkate alınarak (el-Bakara 2/152) Allah'ın kulunu anması şeklinde de anlaşılmıştır. Yine âyetlerde zikrin kalp huzuruna, kurtuluşa ve bağışlanmaya vesile olacağı vurgulanmış (el-Enfâl 8/45; er-Ra'd 13/28; el-Ahzâb 33/35; el-Cum'a 62/10), mal ve evlâdın müminleri Allah'ı anmaktan alıkoymaması gerektiği (el-Münâfikûn 63/9), gerçek müminlerin ticaret ve alışveriş gibi dünya işleri sırasında bile Allah'ı anmaktan geri durmayacakları (en-Nûr 24/37) belirtilmiştir. Öte yandan münâfıkların Allah'ı çok az andıkları (en-Nisâ 4/142), Allah'ın zikrine karşı kalpleri katı olanların açık bir sapıklık içinde bulundukları (ez-Zümer 39/22) beyan edilmektedir.

²²² Hamid Algar, *Nakşebendilik*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2019), s. 229.

yer bulmuş ve her tarikat kendine ait zikir tarzları geliştirmiştir. Tarikatlar arasında uygulama farklılıkları olduğu gibi isimlendirme konusunda da farklılıklar bulunmaktadır. Mevlevîler yaptıkları toplu zikre “sema”, Kâdirîler “devran”, Halvetîler “darb-ı esma”, Nakşîler ise “hatm-i hâcegân” gibi isimler vermiştir. Hepsinin kendine ait farklı uygulama usûlleri, âdâb ve erkânı bulunmaktadır.²²³

Bir tarikata usulüne göre intisap eden müridten şeyhin talep ettiği hususlardan birisi usulüne uygun şekilde zikretmesi, kendisine tevdi edilen zikre devam etmesidir. Müridin şeyhin önerisi ile almış olduğu bu zikre “vird” de denilmektedir. Süleyman Ateş, sâlikin şeyhinden vird talebini ve uygulama aşamalarını şöyle anlatmaktadır; “Bir tasavvuf okuluna giren dervişe zikir iznini, tarikat şeyhi abdestli olarak تنها bir yerde yüzleri birbirine karşı, diz dize oturmuş oldukları halde verir. Talebeye, intisabından önce bir de istihare yaptırmak sünnet sayılır. Bir okula girenler, o okulun günlük evradını yapmak zorundadırlar.”²²⁴ Zikir tarikat ehli tarafından cehrî, celî (açık) ve hafî (gizli) gibi farklı şekillerde icra edilmektedir. Fehmî Efendi’nin takip ettiği Nakşîbendiyye’nin Hâlidî kolunda ise toplu olarak icra edilen zikir: ‘hatm-i hâcegân’ adıyla hafî şeklinde icra edilmektedir.

Mütevazı kişiliği sebebiyle kendisini şeyh makamında görmeyen Mustafa Fehmî Efendi kendisine ders ve vird istemek için gelenlere zikir talim etmekten kaçınmış, bu tür taleplerle kendisine gelenleri daha çok kendisinden yaşça büyük, Terzi Baba’nın diğer halîfelerine Abdussamed Efendi veya Hacı Hafız Efendi’ye yönlendirmiştir. Eğer çok ısrar eden olursa nadiren ve istihâre ederek izin verilmişse bu kimselere zikir telkin ve talim etmiştir.²²⁵

Aşçı İbrahim Dede, Şeyhi Fehmî Efendi’yi takliden kendisinden zikir isteyenlere kendisinin mürşid olmadığını, bu sebeple zikir talimine muktedir olmadığını, ancak

²²³ Abdurrahman Memiş, “Hâlid-î Bağdâdî ve Anadolu’da Hâlidîlik”, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998), s. 240.

²²⁴ Ateş, “Zikir”, s. 238.

²²⁵ Aşçı İbrahim Dede bu konuda kendi yaşamış olduğu bir hatırayı aktarmaktadır; İstanbul’dan ziyaret için gelen babası, Fehmî Efendi’nin sıradan şeyler gibi olmadığını söyleyerek yanında kısa bir zaman geçirmesine rağmen ona intisap etmiştir. İstanbul’a ailesinin yanına dönmesi gereken Mehmet Ali Bey gitmeden önce normal tekke şeyhleri gibi Fehmî Efendi’den zikir talim buyurmasını talep eder. Fakat Fehmî Efendi’nin âdeti olmamasına rağmen Mehmet Ali Bey’in ısrarına dayanamaz ve ona istihâre yapmasını tavsiye eder. O gece istihâre yapan Mehmet Ali Bey gördüğü rüyayı Fehmî Efendiye anlatır ve Aşçı İbrahim Dede kendine olan lütfundan dolayı babasına zikir talim edildiğini beyan eder. Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı İbrahim Dede’nin Hatıralar*, s. 389.

müzakerecilik anlamında yardım edebileceğini belirtmiş ve bazı kimselere zikir talim buyurmuştur.²²⁶

Mustafa Fehmî Efendi'nin gönülden bağlandığı ve kendisine gelenleri sürüsüne katıyorum şeklinde iltifat ettiği Terzi Baba Hazretleri'nin ise daima zikir ve murâkabe ile meşgul olduğu ve terzilik işini çok fazla yapmadığı rivayet edilmektedir.²²⁷ Abdullah Mekkî tarafından Terzi Baba'ya Halîdîlik hilâfetinin verilmesi ve bu durumun aşîkâr olmasıyla insanların akın akın Terzi Baba'ya intisap ettikleri, kendisinden zikir talep ettikleri rivayet edilmektedir. Aşçı Dede'nin Fehmî Efendi'den rivayet ettiği bir hikâyede o şöyle demiştir: “Cenâb-ı Pîr Mehmed Vehbî Hayyât kuddise sırruhu'l-aziz efendimizden bir köylü adam gelip zikir almış. Hazret-i Pîr efendimiz buyurmuşlar ki "Şeyh, çok çok Allah de." Çünkü Hazret-i Pîr efendimiz herkese "şeyh" tabir buyururlar imiş. "Eğerçi dağda, yolda arabanın önüne bir şey hâil olur ise hemen medet Uzun Terzi de erenler sana yetişirler" buyurmuşlar.”²²⁸

Terzi Baba ile Fehmî Efendi'nin zikre bakışı benzer olduğundan onun zikre yüklediği manaya kısaca işaret etmenin faydalı olacağını düşünüyoruz. Terzi Baba sâlik için zikrin önce Allah'ın rızasını kazanmak nihâî olarak da O'nun cemâli ile müşerref olmak anlamına geldiğini söyler. Bu anlamda kul, Allah'ı zikretmeye devam ettikçe, Hak katındaki makâmı ve değerinin yükselir. *Miftâhü'l-Kenz* adlı eserinde dile getirdiği:

“Bu zikrullâh size enfa ‘makâmâtın eder erfa’

Kamû a ‘mâl-i sâlihden ediser şânınız a ‘lâ

Bu kullara kelâmda buyurdu fezkurûnî hem

Sizi ben dahî zikredem benim zikrimdürür a ‘lâ” beyitlerini “Öyleyse beni zikredin ki ben de sizi zikredeyim, bana şükredin sakın nankörlük etmeyin” (el-Bakara 2/152) âyeti ile ilişkilendirmiştir.²²⁹ Terzi Baba'ya göre, kul zikirle kalbini meşgul ettiği müddetçe, Hak ile arasındaki muhabbet daimî olur. Böyle bir muhabbetin nihâî aşamasında Hakk'ın nûru o kulda tecellî eder. Terzi Baba'ya göre kulun ilâhi aşka

²²⁶ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı İbrahim Dede'nin Hatıraları*, s. XXXVIII.

²²⁷ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı İbrahim Dede'nin Hatıraları*, s. 341.

²²⁸ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı İbrahim Dede'nin Hatıraları*, s. 520, 1560.

²²⁹ Terzi Baba, *Miftah-ı Kenz*, s. 55-60.

ulaşabilmesi için kalbini tamamen mâsivâdan arındırması gerekmektedir. Ona göre, kişi kendisine lutfedilen ilâhi aşkın daimî olması için zikre devam etmelidir.”²³⁰

Terzi Baba’nın eserinde müridlere Lâilâhe illâllah yani nefy u isbât zikrini talim ettiğini ifade eden Ömer Aslan, onun zikir usulünü şöyle özetlemiştir: “sâlik zikre başlamadan önce tövbe ve istiğfar ederek günahlarını terk etmelidir. Mürşidine râbîta ile yönelmesi, başını eğerek gözlerini yumması ve tefekkür etmesi gereklidir. Bu zikir esnâsında kendisine bâzı hâller meydana gelir, bu hâllerden biri kabz ve bast hâlidir. Bu hâlleri sorunsuz bir şekilde geçen sâlikin kalbinde bir ferahlık zuhur edecek ve fenâ hâline geçecektir.”²³¹

1.3.3. Hâtm-i Hâcegân

Nakşbendiyye tarikatının Hâlidîyye kolunun tarikat uygulamalarından birisi de müridlerin, şeyhlerinin huzurunda bir araya gelerek icra etmiş oldukları zikir merâsimi yani hatm-i hâcegândır. Hâlidîler için önemli olan bu zikir töreni Fâtîha Sûresi ile başlayıp İhlâs Sûresi ile son bulduğu için Kur’an’ın hatmedildiği varsayılarak hâtm-i hâcegân ismini almıştır. Hatm-i hâcegân zikrinin ondan fazla kişi ile yapılmasına büyük hatm-i hâcegân; ondan daha az kişi ile yapılmasına ise küçük hatm-i hâcegân denilmektedir. Bu iki hatmenin uygulanmasında farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar; küçük hatm-i hâcegân icra edildiğinde, büyük hatmede 79 defa okunan İnşirah Sûresi okunmaz ve 1001 adet olan İhlâs Sûresi yerine 500 defa “Ya bâkî entel bâkî” denilmesidir.²³² Hatm-i hâcegân terkîbi kısaltılarak hatme şeklinde de kullanılmaktadır. Bu zikrinin kim tarafından uygulandığı ve hangi tarihte ortaya çıktığı konusunda kesin bir bilgiye ulaşamamıştır.²³³

Hatm-i Hâcegân merasimini toplu olarak da ferdi olarak da yapabilmek mümkündür. Zikir toplu olarak yapılacağı vakit şeyh veya şeyhin izin verdiği bir kişi tarafından yönetilmesi gerekir. Okunacak olan sûre veya virdler uzun sürdüğü için bu dualar zikre katılanlar arasında paylaştırılır. Okuma sırası gelen kimseye, şeyh veya şeyhin izin verdiği kişi tarafından sesli bir şekilde bildirilir ve bu kimse zikri sessiz bir

²³⁰ Çetin, “Terzi Baba’nın ‘Kenzü’l-Miftâh’ Adlı Eserinde Bazı Tasavvufî Kavramlara Yaklaşımı”, s. 220.

²³¹ Aslan, “Erzincan’da Tasavvuf Kültürü ve Nakşbendilik”, s. 132.

²³² Memiş, “Hâlid-i Bağdâdî”, s. 242.

²³³ Reşat Öngören, “Hatm-İ Hâcegân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV, 1997, c.16, s. 476.

şekilde okur. Hatm-i hâcegânı toplu olarak yapmak istemeyen mürid şeyhinden izin alarak ferdî olarak da bu zikri yapabilmektedir. Sâlik temiz bir yerde kibleye yönelerek abdestli bir şekilde zikrini yapabilir.²³⁴

Görebildiğimiz kadarıyla tarikat içinde hatm-i hâcegânın uygulanış biçiminde birtakım farklılıklar vardır. Bu farklılıklar, okunan Fâtiha Sûresi'nin ve İhlâs Sûresi'nin ve salavatların sayısı veya önce ya da sonra okunması gibi farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Örnek vermek gerekirse hatmenin başında okunan salavât bazı kaynaklarda üç bazı kaynaklarda on beş adet şeklinde geçmektedir. Yine İhlâs Sûresi bazı kaynaklarda 1000 bazı kaynaklarda 1001 adet olarak geçmektedir.²³⁵ “Farklı uygulamaları olmakta birlikte en meşhur hatm-i hâcegân terkihi şudur: 7 Fâtiha Sûresi, 100 salavat, 79 İnşirâh Sûresi, 1001 İhlâs Sûresi, 7 Fâtiha Sûresi, 100 salavat ve duadır.”²³⁶ Fakat hangi usûl uygulanırsa uygulansın sâlik vukûf-u adedi²³⁷ prensibine göre sayılara ve sıralamaya dikkat etmelidir. Hatm-i hâcegân zikri sâlikin manevî terakkisi için yapılmakla birlikte “bir ihtiyacın giderilmesi veya bir musibetin defedilmesi niyetiyle” tertip edildiği de anlaşılmaktadır.²³⁸

Hatm-i hâcegân zikri Erzincan Hâlidîleri tarafından kabul görmüş ve tasavvufî yaşantılarında önemli bir yer tutmuştur. Aşçı İbrahim Dede, Erzincan'a geldiği zaman Erzincan halkının tamamının Halîdi olduğunu ve şehrin farklı bölgelerinde daima hatm-i hâcegân yapıldığını aktarmaktadır. Onun *Hâtûrât*'ı, Erzincan'da hatm-i hâcegân zikrinin uygulaması hakkında geniş bilgi bulacağımız eserlerden birisidir. Zira bu *Hâtûrat* Terzi Baba'nın ve halîfelerinin özellikle ve Mustafa Fehmî Efendi'nin zikri icra ediş tarzı hakkında da bilgiler aktarmaktadır.²³⁹

Aşçı Dede, Fehmî Erzincânî'nin hatm-i hâcegân zikrine çok önem verdiğini, hem kendisinin bu zikri aksatmadan yerine getirdiğini hem de sevenlerini bu konuda teşvik ettiğini nakletmektedir. Fehmî Efendi'ye göre hatm-i hâcegânın sırrı tarif ve tavsif

²³⁴ Öngören, “Hatm-İ Hâcegân”, s. 476.

²³⁵ Zikrin uygulanan örnekleri ve arasındaki farklar hakkında bilgi için bkz. Mehmet Saki Çakır, “Hatm-i Hâcegân ve Hâlidîlik'teki Uygulanan Örnekleri”, İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi, 2019, c. 5, sy. 2, s. 487.

²³⁶ Necdet Tosun, *Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), s. 665.

²³⁷ Zikir sırasında sayıya riâyet etmektir. Sâlik zikir sayısına riayet ederek kendini disipline sokar.

²³⁸ Çakır, “Hatm-i Hâcegân”, s. 490.

²³⁹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı İbrahim Dede'nin Hatıraları*, s. 334.

edilemeyecek kadar çoktur. Bir ifadesinde: “Hatm-i hâcegân kıraat olunan haneye ve belki o mahalleye ve belki o beldeye hiçbir bela ve musibet isabet etmez.”²⁴⁰ demiştir. Mustafa Fehmî Efendi her pazartesi ve cuma gecesi haftada iki kez farklı mekanlarda bizzat hatm-i hâcegân yaptırmış ve daima hatm-i hâcegân yapmaları hususunda kendisine bağlı kimseleri uyarmıştır.²⁴¹

Aşçı Dede’nin naklettiğine göre Fehmî Efendi evinin tam karşısında yer alan küçük mescitte, pazartesi ve cuma geceleri yatsı namazından sonra hatm-i hâcegân kıraat ettirir oradan evine geçer, devamında evde bazen Muhammediye bazen naat-ı şerif okunurdu. Bütün bu merasimlerde Fehmî Efendi’nin misafiri eksik olmazdı. Terzi Baba Dergâhının açılması ile Fehmî Efendi zamanının çoğunu burada geçirmiş ve hatm-i hâcegân kıraati artık burada devam ettirilmiştir. Hatm-i hâcegân merasimi hakkında bilgi veren Aşçı Dede, hatme taşlarından da söz edip genelde zikir esnasında sayılara riayet edilmek üzere kullanılan çakıl taşlarının zikre katılanlara Tahir Efendi tarafından paylaştırıldığını zikretmiştir.²⁴² Anlaşıldığına göre hatmeyi kim icra ediyorsa taşlar onun önünde toplanmaktaydı. Mustafa Fehmî Efendi’nin Abdullah Efendi adlı müridiyle birlikte Aşçı Dede’ye hatm-i hâcegân kıraat ettirmesi konusunda izin verdiği anlaşılmaktadır.²⁴³

Mustafa Fehmî Efendi’nin hatm-i hâcegânı râbitayla birlikte yaptığı görülmektedir. Aşçı Dede, hatm-i hâcede râbita esnasında Fehmî Efendi’den nadiren sayha zuhur ettiğini ve bu sayhanın derinden gelen hüzünlü ve yakıcı bir ses olduğunu ifade etmektedir.²⁴⁴

Mustafa Fehmî Efendi, Hac yolculuğuna çıkarken hatm-i hâcegân yaptırmak konusunda vâris olarak müridi Aşçı Dede’yi bıraktığı anlaşılmaktadır. Bu durumu bir nevi emir olarak telakki eden Aşçı Dede -Mevlevî olmasına rağmen hem hatme icrasını hem de şeyhi Fehmî Efendi’ye râbita yapmayı ömrünün sonuna kadar sürdürmüştür.

²⁴⁰ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı İbrahim Dede’nin Hatıraları*, s. 727.

²⁴¹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı İbrahim Dede’nin Hatıraları*, s. 424, 496, 521.

²⁴² Bu taşlar hatme taşları olarak adlandırılmaktadır. Hatme taşları, hatme çavuşu ya da taş dağıtıcısı olarak adlandırılan kişi tarafından hatm-i hâcegân yapan gruba dağıtılır. Taşların amacı düzeni sağlamak, sessizliği bozmamak ve sayılara riayet edilmesi için takibi kolaylaştırmaktır. Hatme taşı olarak taş, dağılan tesbih taneleri, hurma çekirdeği vb. şeyler kullanılabilirken sözlü olarak dağıtım yapmak edebe aykırıdır. Taş dağıtıcısının taşları hatme duasından önce toplaması gerekmektedir.

²⁴³ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı İbrahim Dede’nin Hatıraları*, s. 392.

²⁴⁴ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı İbrahim Dede’nin Hatıraları*, s. 1209.

Aşçı İbrahim Dede, Mustafa Fehmî Efendi'nin icra ettiği tarzda hatm-i hâcegânın yapılış usulünü vefatından sonra evlatlarının uygulayabilmeleri için eserinde detaylıca anlatmıştır. Bu manada Fehmî Efendi'den öğrendiği şekli ile hatm-i hâcegân şöyle yapılmaktadır:

Abdestli bir şekilde euzûbesmele ile başladıktan sonra “Rızâen lillâhi ve li-muhabbeti Rasûlillahi” diye niyet edilerek istiğfâra başlanır. Sessiz olarak 20 defa Estağfirullâh dedikten sonra “râbîta-ı şerif” denilip Şeyh Fehmî Efendi'ye râbîta edilerek bir süre o halde kalınır. Sonrasında 7 kere Fâtîha Sûresi okunur. Bundan sonra 100 defa salavât-ı şerife getirilir ve 7 defa İnşirah Sûresi okunur. Sonrasında 1000 defa İhlas Sûresi kıraat olunur. Bu 1000 rakamının hesabı ise hatme taşları ile yapılır. Yine 7 defa Fatiha Sûresi okunup 100 tane salavât-ı şerîfe getirilir ve hatme bu şekilde nihayete erer. Sonrasında iki diz üstüne gelinerek hatme taşları ve tesbihler keselerine konulur. Hatm-i hâcegân esnasında genellikle diz üstünde ve dâire biçiminde bazen de uzun olduğundan müdevver bir şekilde oturularak yapılır. Hatme tamamlandığında diz üstü oturulur, gözler yumulup baş eğilir ve eller kaldırılarak hatme duası yapılır. Yapılan hatm-i hâcegân duası metni şöyledir;

اللهم يا حي يا قيوم يا بديع السموات والأرض يا مالك الملك يا ذا الجلال والإكرام، صل على سيدنا ومولانا محمد وآله وصحبه أفضل صلواتك عدد معلوماتك وبارك وسلم كذلك، وأوصل مثل صواب ما قرأناه وقرأه أحد من المؤمنين والمؤمنات عموما والمنتسبين إلى الطريقة العلية النقشبندية خصوصا في أفق العالم ومشارق الأرض ومغاربها بعد القبول إلى ساحة سيد المرسلين وخاتم النبيين سيدنا ومولانا محمد صلى الله تعالى عليه وسلم، وإلى روح كل من آله وأولاده وأزواجه وأصحابه وإخوانه من النبيين والصدّيقين والشهداء والصالحين، واحشرنا معهم بفضلك آمين، وإلى روح كل من سادات السلسلة النقشبندية والقادرية والسهروردية والكبروية والجشدية وسائر الطرق العلية، وكل من الحضار وأبائهم وأمهاتهم وكل مؤمن ومؤمنة إلى يوم الدين، اللهم انصر من نصر الدين، اللهم انصر جيوش المسلمين وعساكر الموحدين واكتب الصحة والسلامة والعفو والعافية في الدين والدنيا والآخرة، وعلينا وعلى عبيدك الحاج والغزاة والمرابطين والمسافرين والمقيمين في برك وبحرك من أمة محمد صلى الله تعالى عليه وسلم، واجز عنا شيخنا و سبب هدايتنا وإفاضة النور علينا، ومولانا ومقتدانا الشيخ محمد الخياط قدس الله تعالى سره العزيز، وزد محبتنا بسبب له والتفاتنا لنا، وارزقنا التوفيق على طاعتك وحبك وحب من يحبك وحب عمل يقربنا إليك، وامن علينا

بالإقبال إليك والإعراض عما سواك، واختتم لنا بذلك آمين، وصل اللهم على سيدنا محمد وآله
وصحبه أئمة الأئمة في كل لحظة ونفس وحين، والحمد لله رب العالمين²⁴⁵

Hatme duasından sonra üç defa “alâ afdali-l-âlemîne seyyidînâ Muhammed’in salâvât” denir ve her defasında lafızları değiştirilerek farklı şekillerde salavat getirilirdi. Devamında eller indirilip râbîta hâlindeyken silsile-i şerîf okunur.²⁴⁶ Eserde geçen Farsça Silsilenâme-i Şerîf metni şöyledir;

نبي صديق سلمان قاسم ست جعفر وطيفور كه بعد از بوالحسن شد بو علی يوسف اشكنجور
ز عبد الخالق آمد عارف محمود را بهره كزیشان شد ديار ماورا النهر كوه طور علي بابا كلال
نقشبند ست علاء الدين پس از يعقوب جرخي خواجه احرار شد مشهور محمد ذاهد درویش
محمد خواجه باقي مجدد عروة الوثقى وسيف الدين سيد نورحبيب الله مظهر شاه عبد الله
مولانا كزیشان رشك صبح عيد شد مارا شب ديجور ضياء الدين وحيد الدهر مولانای ما خالد
چو آمد فانتا الله يا ذا الفيض يا ذي النور محمد وهبي خياط مظهر حب ذات الله ريسده در مقام
غوث شد عالم ذوي معمر قدس الله تعالى أسرارهم العلية وأفاض علينا من بركات أنفاسهم
السنية، آمين ولسائر سادات الطرق العلية، الله الفاتحة²⁴⁷

Sonrasında okunan üç İhlas Sûresi ve bir Fatiha Sûresi ile bir süre daha râbîtada kalınır. İki rekât namaz kılınarak salavat-ı şerîfe getirilerek bitirilir. Görüldüğü üzere hatm-i hâcegân sonunda yapılan silsile-i şerîfe Hâlidî Bâğdâdî’nin isminin zikredilmesinden hemen sonra Şeyh Hayyât Vehbî Hazretleri’nin ismi okunmaktadır.²⁴⁸

1.3.4. Râbîta/ Teveccüh

Râbîta kelimesi arapça ‘rabt’ kelimesinden türetilmiş olup sözlükte “bağlamak, bağ kurmak, ilgi, alaka” gibi anlamlara gelmektedir.²⁴⁹ Tasavvuf literatüründe ise; “sâlikin kâmil bir mürşide gönlünü bağlaması, onun sûret ve sûretini (hem yüzünü hem ahlâk ve davranışlarını) düşünmesini ifade eder. Tasavvuf tarihinde râbîta ilk dönemlerde

²⁴⁵ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı İbrahim Dede’nin Hatıraları*, s. 554. Not: Hatme duası Nakşibendiyye’ye ait başka hatme duaları ile karşılaştırılmış olup koyu renkle yazılan lafızların bazı dualarda farklılık arzettiğine rastladık fakat dua genel olarak aynıdır.

²⁴⁶ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı İbrahim Dede’nin Hatıraları*, s. 555.

²⁴⁷ Aynı yer

²⁴⁸ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı İbrahim Dede’nin Hatıraları*, s. 344.

²⁴⁹ Tevakkü sözlük

şeyhi sevmek, kalbini ona bağlamak, bu sayede ondan feyiz almak ve davranışlarını taklit etmek şeklinde uygulanırken zamanla şeyhin sûretini düşünme şeklini almıştır.”²⁵⁰

Nakşebendî Şeyhi Mevlâna Hâlidî Bağdâdî, Nakşîliğin temel esaslarından sayılan râbitaya ayrı bir önem vermiştir. Râbita yapmadaki asıl maksadın Allah’a ulaşmak olduğunu söyleyen Hâlidî Bağdâdî, Kur’an, sünnet ve kıyas delillerinden faydalanmak suretiyle bu görüşünü temellendirmeye çalışmıştır.

Hâlidî Bağdâdî’ye göre Kur’an’ı Kerîm’de bulunan: “Ey iman edenler! Allah’tan korkun, O’na yaklaştırmaya vesile arayın ve O’nun yolunda çaba harcayın ki kurtuluşa eresiniz.” ayetinde geçen ‘vesile’ kelimesinden maksat râbitadır. Ona göre Allah’a ulaşmak için en büyük vesile Hz. Peygamber (s.a.v) ve onun vekili olan kâmil mürşidlerdir. Yine Âli İmran Sûresi’nde yer alan “De ki: “Eğer Allah’ı seviyorsanız bana tabi olun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.” ayetini delil olarak zikretmekte ve ayette geçen ‘tâbi olunuz’ ifadesinden maksadın tâbi olunan kimseyi gerçekten görmeyi, hayal etmeyi veya düşünmeyi gerektirdiğini; bu sebeple kâmil bir mürşide râbitanın gerekli olduğunu ifade etmektedir.²⁵¹

Hâlidî Bağdâdî, Hz. Peygamber döneminde de râbita uygulamasının varlığına işaret ederek şu rivayeti delil olarak kullanmaktadır; Rivayete göre Hz. Ebu Bekir (r.a), Peygamber Efendimizin yanına gelerek Allah Rasûlü’nün, ruhâniyet bakımından kendisinden hiç ayrılmadığını, sürekli gözünün önünde olduğunu, hatta helâda bile bu durumun devam ettiğini söyleyerek durumunu arz etmiştir. Hâlidî Bağdâdî, Hz. Ebu Bekir (r.a)’ın Hz. Peygamber(s.a.v.)’den bedenlen ayrılma ruhen ayrılamaması ve sürekli olarak onu düşünmesi sebebiyle bu durumu râbita yapmaya delil olduğunu savunmuştur.²⁵²

İlk dönem sûfileri daha çok muhabbet ve ittibâ râbitası ile yüce Allah’la huzur halini elde etmeyi amaçlarken sonraki dönemde Mevlânâ Hâlidî Bağdâdî, buna ilaveten

²⁵⁰ Necdet Tosun, “Râbita”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul, TDV Yayınları, 2007), c. 14, s. 378.

²⁵¹ Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî, *Hâlidîyye Risâlesi*, çev. A. Suat Demirtaş, (İstanbul: Semerkand, 2011), s. 51.

²⁵² Bağdâdî, *Hâlidîyye Risâlesi*, s. 52.

müridlerine ayrıca bir ders râbitası talim ettirmiştir. Kendisinden sonra bu usûl kabul görmüş ve devam ettirilmiştir.

Nakşbendî-Hâlidî şeyhlerinden biri olan Abdurrahman-ı Tâgî ise, râbitayı “baş gözünü kapatıp gönül gözüyle mürşidinin (Cenâb-ı Hakk'ın nurunu yansıtan) suretine bakmak”²⁵³ şeklinde tarif etmekte ve üç kısma ayırmaktadır: Birincisi günlük ders olarak yapılan râbitadır. Akşam ve yatsı arasında yapılır. Abdestli olarak kibleye doğru adap üzere oturulur. Gözler kapalı bir şekilde yirmi beş defa “estağfirullâh” denir ve bu râbitaya başlanır. İkinci türü: Nefsin bir günaha meyletmesi sebebiyle yapılan râbitadır. Mürid, bir günahla yüz yüze geldiğinde veya ona meylettğinde, şeyhini iki omuzu arasında oturmuş vaziyette kendine baktığını ve ona bu günahı nasıl işlediğine dair hesap sorduğunu hayal eder ve günahı işlemekten vazgeçmeye çalışır. Râbitanın üçüncü çeşidi ise; sürekli râbita halinde olmaktır. Sâlik şeyhini devamlı karşısında, yanında, kendisiyle beraber olarak düşünür.

Sâlik, râbita sayesinde sohbet esasını zaman ve mekanla sınırlandırmaz; zira mürid râbita ile her zaman ve mekânda şeyhi ile birlikte olma imkanını elde etmektedir.²⁵⁴ Sâlik râbita yaparken şeyhinin manevî hallerini kendisine yansıtabilmesi için ona kalpten bağlanmalı ve samimi bir şekilde onu sevmelidir. Bu bağlanma şeyh ile mürid arasında bir vasıtaadır. Şeyhine gönülden bağlanan müride manevî bir hâl sirayet eder. Böylece manevî olarak şeyhin feyiz ve himmetinden daha fazla istifade eden mürid, dünyevi şeylerden kendini uzaklaştırarak Allah’a yakınlaşır.

Râbita kalbin uyanıklık hâli olarak görülmekle birlikte mürşidi severek ve düşünerek olur. Ancak râbitada gaye mürşid olmadığı gibi ne tarikat-ı âliyye ne de tasavvuf ilmidir. Sâlikin râbita yapmasındaki asıl gaye marifetullahı ulaşmaktır. Müridin râbita vesilesiyle önce şeyhi ile daha sonra Allah ile manevî bir ilişki kurduğu düşünülmektedir.

Görebildiğimiz kadarıyla râbita uygulaması konusunda farklı metotlar kullanılmaktadır. İlki ve en sık uygulanan şekli müridin şeyhin sûretini karşısında adetâ iki kaşının arasında hayal etmesi ile gerçekleşmektedir. Mürid kendinden geçip hisleri kaybolana kadar bu râbitayı sürdürmelidir. Sonrasında mürid râbitayı kesip ortaya çıkan

²⁵³ Dilaver Selvi, *Tasavvuf Metodu Olarak Râbita*, (İstanbul, Semarkand, 2016), s. 157.

²⁵⁴ Hamid Algar, *Nakşbendilik*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2019), s. 398.

hallerin geçmesine izin verir. İkinci metot, mürid kendini şeyhin zatına yerleşmiş ve aralarında fark yokmuş gibi şeyhinin şeklinde ve kıyafetleri içerisinde tahayyül eder. Bu metot ‘râbita-ı telebbüsiyye’ olarak adlandırılmakta ve tam bir birliği ifade etmektedir. Üçüncü ve son şekli ise; şeyhin sûretini gözünde canlandıran müridin “kalbini şeyhin yürüdüğü uzun bir dehliz gibi düşünmesi ve şeyhinin sûretini yavaş yavaş kalbine indirmesi hâlidir.²⁵⁵ Mürid için en faydalı râbita şekli budur. Ayrıca bu üç râbita türü hayatta olan şeyhe yapılır. Vefat etmiş şeyhe karşı râbita yapmak da mümkündür.²⁵⁶

Râbitanın başta müridi disiplin altına alınması olmak üzere başka pek çok faydasının olduğu dile getirilmiştir. Buna göre sevdiğiyle beraber olan mürid râbita ile gönlünü gafletten kurtarmaya, kalp huzurunu bulmaya çalışmaktadır. Nefsini terbiye etmeye çalışarak şeyhi vasıtasıyla Allah’a ulaşmayı amaçlamaktadır. İhlas ve mârifete ermeye çalışan mürid kendinde var olan kibri kırarak tevazu sahibi olmaya, güzel ahlâka ulaşarak kalbini kuvvetlendirmeye çalışmaktadır.

Şeyh Mustafa Fehmî Erzincanî’nin yaşantısına baktığımızda râbitaya büyük önem verdiğini ve zamanının büyük bir kısmını tasavvufî terbiye metodu olan râbitada geçirdiğini görmekteyiz. Aşçı İbrahim Dede, Fehmî Efendi’nin tarikata dair uygulamalarını anlatırken, “İbadetlerinde aşırılık yoktu ancak salât-ı dâimide daim ve berkarar idiler. Bir işle meşgul değilse râbita ve teveccüh ya da sohbet ve muhabbette idiler. Gecelerin yarısı uykuda yarısı râbitada geçirdi.”²⁵⁷ İfadelerini kullanır. Buradan kendisinin mâlâyanî işlerle meşgul olmayan, bulduğu kısacık zamanları bile hakkın huzurunda râbitada geçiren bir kişiliğe sahip olduğunu anlamaktayız.²⁵⁸ Rivayetlere göre Fehmî Efendi râbita yapmayı belirli vakitlerle sınırlandırmamış, bütün vakitlere yayarak daima râbitada kalmayı âdet hâline getirmiştir. Örneğin sabah namazını mescitte edâ ettikten sonra kısa bir süre râbita yapıp evine öyle geçtiği, namaz öncesi ve namaz sonrasında beklerken, ders öncesi ve ders sonrası vb. durumlarda, farklı hâllerde râbita yaptığı rivayet edilmektedir.²⁵⁹ Yine gecenin yarısını râbitada geçiren Fehmî Efendi’nin

²⁵⁵ Algar, *Nakşbendilik*, s. 399.

²⁵⁶ Algar, *Nakşbendilik*, s. 385.

²⁵⁷ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı İbrahim Dede’nin Hatıraları*, s. 392

²⁵⁸ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı İbrahim Dede’nin Hatıraları*, s. 361.

²⁵⁹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı İbrahim Dede’nin Hatıraları*, s. 367.

ile karşılaşmadığı için sûretini bilmediğini Hazret-i Sultân-ı Ulemâ-billâh Fehmî Efendi'nin sûretini kalbine nakşettiği gerekçesi ile bizzat Fehmî Efendi'ye râbîta yaptığını aktarmaktadır.²⁶⁵ Dede, “sadece kendisinin değil, namaz niyaz bilmeyen paşalar, beyler, efendiler ve ağaların cümlesinin onu tanıdıktan sonra Fehmî Efendi'yi müteveccih-i kible ve râbîta-i mürşid-i Hak kabul ederek kendisine bağlandıklarını aktarmıştır.”²⁶⁶

Aşçı İbrahim Dede, Fehmî Efendi'ye yaptığı râbîta tecrübesini ve râbîta yapış şeklini bizlere şöyle aktarmaktadır;

“Cenâb-ı Ulemâ-billâh efendimizi karşıma alıp iki kaşlarının arasına iki kaşlarımı koyup oradan bir çeşme gibi feyz ü tecelliyât-ı rabbânî kalb-i fakire cereyan edercesine kalbime nâzır ve huzûr-ı Cenâb-ı Ulemâ-billah efendimize kaim olduğu tefekkür ve mülâhaza ederdim. Çünkü bu insanların zâhırde ağzı malûm ağzıdır, lâkin bâtında ağzı iki kaşının arasındadır. Yani insan manevî bir testi gibi olup nasıl ki testinin ağzı baş tarafındadır, işte insanların manevî ağzı dahi iki kaş arasındadır ki buradan feyz-i rabbânî kalbime nüzul eder. Bir hayli müddet böyle râbîta ve murâkabe edip yani durabildiğim müddet bir saat, yarım saat, ne kadar durabilirsem. Ondan sonra da zât-ı bilâ-misl mülâhazasıyla yine olduğum yerde kalp ile zikrullâha devam ederdim. Yani şu mana mülâhazasıyla kalp zikri olunur ki zatın var, mislin yoktur. Buna zât-ı bilâ-misl derler. İşte hayli müddet böyle zikr-i kalb ile meşgul olurum bunlardan sonra başımı râbîtadan kaldırıp Delâil-i Şerif'i kıraat ederim ve badehu Kasîde-i Mudariyye'yi... hatm ile badehu Kasîde-i Muhammediyye'yi kıraat ederim. Her beyit arasında "Sallallâhu aleyhi ve sellem" derim. Yani "Muhammed eşrefu'l-A'rabi ve'l-Acem" sallallâhu aleyhi ve sellem deyip badehu diğerini okurum. Bu minval üzere tamam olduktan sonra Hazret-i Ali radiyallâhu anhu efendimizin münacatı olan "illahi ente zû-fazlin ve mennin" ilâ-âhirihi okuyup sonra sûre-i Yâsin kıraat ve badehu üç İhlâs ve bir Fâtîha-ı şerif okuyup

²⁶⁵ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı İbrahim Dede'nin Hatıraları*, s. 580.

²⁶⁶ Baltacı, “Aşçı İbrahim Dede Hâtıratı Çerçevesinde XIX. Yüzyıl Erzincan'ında Dinî ve Tasavvufî Hayat” s. 56.

*Hazret-i Fehmî kuddise sırruhu 'l-azîz efendimizin rûh-ı kudsiyyelerine
ihdâ ederim. Badehu işbu duayı okurum:*

*"Rabbi es'eluke mededen rûhâniyyen tukavvî bihi kuvâye'l-kulliyyete ve'l-
cuz'ıyyete hattâ akheru bi-mebâdi esâreti nefsi kulli nefsin kâhiretin; fe-
tenka-bidu lî bi-dekâikihâ inkibâdan teskutu bihâ kuvâhâ fe-lâ yebkâ fi'l-
kevnî zû rûhin illâ ve nâru'l-kahri ahmedet zuhurehu; yâ şedîdu yâ kaviyyu,
yâ ze'l-batşı, yâ kakhârû; es'eluke bi-mâ evde'tehu Azrâile min kuvâ
esmâike'l-kahriyyeti fe'nfe'alet lehu'n-nufûsu bi'l-kahri; iksinî zâlike's-
sirre fî hâzihi's-sâ'ati hattâ uleyyine bihi kulle sa'bin ve uzille bihi kulle
menî'in bi-kuvvetike ya ze'l-kuvvveti yâ metînu." Ondan sonra salavât-ı
şerîfe getirip fatiha derim.*"²⁶⁷

Aşçı İbrahim Dede râbîta sonrasında Fehmî Efendi gibi kahve ve nargile içtiğini aktarmaktadır. Kendini tamamıyla Mustafa Fehmî Efendi'ye teslim eden ve en güzel yıllarının onun yanında geçirdiğini söyleyen Aşçı İbrahim Dede, her alanda şeyhini taklit ettiğini râbîta ve murâkabe esnasında diğer insanlar gibi başının dik durmayıp önüne doğru eğilmiş mahcûb bir şekilde râbîtada bulunduğunu söylemiştir. Tercüme-i Ahvâl-i Aşçı İbrahim Dede ismiyle yazdığı ve araştırmamızın temelini oluşturan bu eserini Fehmî Efendi'yi râbîtaya alarak yazdığını da yeniden hatırlatmak gerekir.²⁶⁸

Daha çok Nakşîbendîlik ile ilişkili olan ve râbîta-ı muhabbet olarak zikredilen bir diğer kavramda teveccüh'tür. Arapça teveccüh "yönelmek" demektir. İstılahta ise şeyhin, irşad için bütün manevî gücünü müridin kalbi üzerine yöneltmesi ve bu suretle ona aktarması, müridin ruhunda filizlenmelere sebep olacak bir manevî aşılama olayıdır. Yani müridin ruhî kabiliyet kapasitesinin artırılmasıdır.²⁶⁹ Mürid bu şekilde mürşidinden istifade ederek şeyhinin manevî özelliklerini yüklenmiş olur .

Nakşîbendî şeyhi Hâlidî Bâğdâdî, müridlerine cuma ve salı günleri şeyhin ruhâniyetine teveccüh yapmayı ve sâlikin kalbine gelecek olan feyz ve nazarı beklemeyi

²⁶⁷ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı İbrahim Dede'nin Hatıraları*, s. 581.

²⁶⁸ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı İbrahim Dede'nin Hatıraları*, s. 1301.

²⁶⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 658.

tavsiye etmiştir. Hâlidî Bağdâdî teveccühün farklı çeşitlerinin ve yapılış şekillerinin olduğunu söylemektedir.²⁷⁰

Eşrefoğlu Rumi, halvet edeplerini anlatırken, mürşidin gönlüne yönelip onun suretine teveccüh etmek ve hayalinden hiç çıkarmamak gerektiğini belirtir. Bunun birçok faydasının olduğunu hatırlatarak en önemlisinin: "Şeyhin gönlüne yönelmekle onun gönlündeki ilahi feyiz ve sırlar müridin gönlüne geçmesi."²⁷¹ olduğuna işaret eder.

Erzincan'da önde gelen mutasavvıflarından Mustafa Fehmî Efendi'nin teveccüh şekli ise daha çok mürşidin maneviyatına yönelmesi ve râbîta şeklindedir.²⁷² Aşçı İbrahim Dede hâtıratının birçok yerinde Fehmî Efendi'nin teveccühde kaldığını belirtmiş fakat mahiyeti ve nasıl uyguladığı hakkında açık bilgiler vermemiştir.²⁷³ Aşçı Dede, Fehmî Efendi'nin bir işle meşgul değilse sohbet ve teveccühde bulunduğunu aktarmaktadır.²⁷⁴ Fehmî Efendi'nin âdeti üzere Muhammediye okutması ve uzun uzun râbîta ve teveccühde kalması da rivayetler arasında yer almaktadır.²⁷⁵

Mustafa Fehmî Efendi'nin teveccühde bulunduğu zamanlarda güzel bir ses ile icra edilen müzik ya da gönülden üflenen bir ney sesi, onun Allah'a daha fazla yakınlaşmasına ve daha uzun süre teveccühde kalmasına neden olduğu nakledilmektedir. Benzer şekilde Fehmî Efendi'nin, kendi huzurunda Erzurumlu Derviş İsmail Efendi'nin okuduğu *Muhammediyye*'yi dinlerken aldığı manevî lezzet sebebiyle mecliste bulunan kişilerle birlikte râbîta ve teveccühde kalma süresini uzattığı anlaşılmaktadır. Aşçı Dede bu konuda şöyle demektedir: "Mevcut bulunan zevat, cümleten göz yumup râbîtada oldukları hâlde istima ederler idi ve kendileri dahi râbîta buyurup bi'l-küllîye bu âlemden âlem-i butûna sefer ederler idi. Çünkü yakinen bilir idim ki onların râbîta ve teveccühleri müridin ki

²⁷⁰ Teveccühün çeşitleri: 1-Mürîd hayal gözüyle mürşidinin rûhuna ve manevî nisbetine yönelip mürşidini hazır bilerek kalbine gelecek feyzi bekler (vefat etmiş olsa dahi)2-Mürîd hazır olmayan şeyhini kalbinde hayâl ederek şeyhini Rabbi ile kendi arasında vâsîta kabul eder.3-Mürîd hayalinin bulunduğu kafasına yönelerek mürşidini orada tasavvur eder. Bu tür teveccüh kötü düşünce ve hayallerin giderilmesi için faydalıdır.4-Mürîdin nefsinin aradan çıkararak mürşidini kendi yerine koymasındır. Bu tür teveccüh belaların defî için etkilidir.5-Mürîd kalbini silsile de yer alan kişilerin kalplerinin tasarrufuna tâbî kılar. Şeyhinden başlar ve Hz. Peygamberimiz (s.a.v.)'e kadar hepsinin kalbini tasarrufu altına koyar ve Allah ile kendi arasına vâsîta yapar. Memiş, "Hâlid-i Bağdâdî ve Anadolu'da Hâlidîlik", s. 266.

²⁷¹ Selvi, *Tasavvuf Metodu Olarak Râbîta*, s. 108.

²⁷² Aslan, "Erzincan'da Tasavvuf Kültürü ve Nakşbendîlik", s. 144.

²⁷³ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı İbrahim Dede'nin Hatıraları*, s. 336, 337, 338, 339, 351, 353, 361, 362, 392.

²⁷⁴ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı İbrahim Dede'nin Hatıraları*, s. 392.

²⁷⁵ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı İbrahim Dede'nin Hatıraları*, s. 353.

gibi değil idi. *Muhammediyye* bittikten sonra bir saat kadar daha herkes olduğu yerde donup kalır bir süre sonra kendilerini bulurlar idi.”²⁷⁶

Tasavvuf anlayışını “sülûk-i Nakşî, âdâb-ı Mevlevî, aşk-ı Kâdirî, teslim-i Bektâşî, teveccüh-i Hâlidî”²⁷⁷ düsturunun şekillendiren ve tabiri caiz ise her çiçekten bal alan Aşçı İbrahim Dede, hayatı boyunca şeyhi Mustafa Fehmî Efendi ve Pîr Hayyât Vehbî Efendi’ye teveccühle bulunmuştur.

1.3.5. Murâkabe

Murâkabe lûgat anlamı itibariyle “denetlemek, gözetlemek, kontrol etmek, devamlı olarak düşünmek” mânâlarına gelmektedir. Hakikat ehline göre murâkabe, kulun, tüm hâllerinde Allah'ın kendisinden haberdar olduğunu bilmesinin devamlı hâle gelmesi demektir.²⁷⁸ Murâkabe hâlindeki sâlik her zaman ve her yerde Allah'ın onunla olduğunu, daima kendisini görüp işittiği bilincinde bir yaşam sürmektedir. Gözlerini yumarak yoğun bir şekilde Allah’a teveccüh ederek kesintisiz kalbî zikir ile meşgul olmaya murâkabeye varmak denir.²⁷⁹

Murâkabenin tasavvufta yeri olduğuna dair görüşler çeşitli eserlerde ayet²⁸⁰ ve hadislerle²⁸¹ dayandırılmıştır. Yapılan araştırmalara baktığımızda Kur'an-ı Kerimde murâkabe kavramının iki kısma ayrıldığı belirtilmektedir. Bir kısım murâkabe kavramının, Allah'ın kulunu koruyup gözetmesi anlamında Allah'ın murâkabesi diğer bir kısımda Allah tarafından daima gözetlendiğinin bilincinde olması anlamındaki kulun murâkabesidir. Kulun kendi yönünden yapmış olduğu murâkabe, her fiil ve davranışında kalbini sorgulayarak Allah'ın rızasını kazanmaya çalışmasıdır.

Serrac’a göre murâkabe ehli üç hâl üzere bulunur:

1- Mübtedîlerin murâkabesi: Allah'ın iç dünyalarına vâkıf olduğunu bilerek murâkabe yapanlar,

²⁷⁶ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı İbrahim Dede'nin Hatıraları*, s. 346, 353.

²⁷⁷ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı İbrahim Dede'nin Hatıraları*, s. 959.

²⁷⁸ Zafer Erginli, ed., “Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü” (İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006), s. 699.

²⁷⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 445.

²⁸⁰ Kur'an-ı Kerim’de murâkabenin imkanı işaret ettiği iddia edilen ayetler: Duhân, 44/59. Kamer, 54/27. Kasas, 28/18. Hûd, 11/93. Tevbe, 9/10. Nisa, 4/1. Mâide, 5/117. Ahzâb, 33/52. Kâf, 50/18.

²⁸¹ Süfîler murâkabeyi ihsan makamı ile ilişkilendirmiş ve Cibril hadisi başta olmak üzere ihsan ile ilgili hadislerle izâh etmişlerdir. Murâkabe konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. İrfan Kehya, “Nakşibendilikte Murâkabe ve İhsan”, (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018)

2- Mütevassıtların murâkabesi: mâsivâdan fânî olarak Hakk'ı Hak ile murâkabe edenler,

3- Büyüklerin murâkabesi: Murâkabe ile gönlünü Allah'a bağlayan ve Allah'ın kendilerini murâkabe konusunda korumasını dileyenlerdir.²⁸²

Murâkabe kulun içine dönmesi, dikkatini nefsine ve kalbine yoğunlaştırması, gönlünden ve zihninden geçen her düşünce ve davranışı kontrol etmesi, daha sonra da kendini Allah'a vererek derin düşüncelere dalması, Allah'tan başka her şeyi unutmasıyla gerçekleşir.²⁸³ Bu şekilde doğru bir murâkabe neticesinde salikte meydana gelen nura "cezbe" denir. "Cezbe, kulu Hakk'a yaklaştıran ilahi bir inayettir. Allah'ın cezbe sayesinde kulu kendisine yaklaştırması, sülûk mertebelerini aşarken muhtaç olduğu her şeyi çaba göstermeden ona ihsan etmesiyle gerçekleşir."²⁸⁴

Tasavvufta seyr u sülûk yolculuğunun aşamalarına dair haller ve makamlar mutasavvıflara göre farklılık arz etmiş, en yaygın olanları "usûl-i aşere" olarak adlandırılmıştır. Gazalî kurtuluş vesilesi olarak saydığı usûl-i aşere tasnifi içerisine 'murâkabe- muhâsebe' kavramlarını da dahil etmiştir. Yine büyük mutasavvıflardan Necmeddin-i Kübra'nın tasnifi: tövbe, zühd, tevekkül, kanaat, uzlet, zikir, teveccüh, sabır, murâkabe ve rıza olup birçok sûfî murâkabeyi tasniflerine almış ve seyr u sülûkun nihai aşaması kabul etmişlerdir. Hâlidî Bâğdâdî'nin müridî Es'ad Sâhib, murâkabe ile sâlikin aşması gerektiği makamları şöyle sıralamıştır: Aşılması gereken ilk makam ihsân makamıdır, sonra sırasıyla, ehadiyyet murâkabesi, akrabiyyet murâkabesi, basariyyet murâkabesi, ilmiyyet murâkabesi, fâiliyyet murâkabesi, melikiyyet murâkabesi, hâyatıyyat murâkabesi, mahbûbiyyet murâkabesi, tevhîd-i suhûdî murâkabesi gelmektedir.²⁸⁵

Tarikatlarda murâkabenin yapılış tarzlarından birisi de şu şekildedir: sâlik gece yarısı dizüstü oturularak, gözler yumuk bir şekilde vücûdun hiçbir uzvunu kımıldatmamak suretiyle yapılır. Sâlik bu halde iken sadece Allah'ı düşünür. Murâkabe

²⁸² Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma'*, çev. Hasan Kâmil Yılmaz (İstanbul: Erkam Yayınları, 2016), s. 103.

²⁸³ Süleyman Uludağ, "Murâkabe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2020), s. 204.

²⁸⁴ Kadir Özköse, ed., *Tasavvuf El Kitabı*, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), s. 328.

²⁸⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdurrahman Memiş, "Hâlidî Bâğdâdî ve Anadolu'da Hâlidîlik", (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998), s. 261, 262, 263.

de kalma süresi kişiye göre değişmekte olup on beş dakikadan üç saate kadar bu hal üzere devam etmektedir.²⁸⁶

Aşçı Dede, Mustafa Fehmî Efendi'nin bir işle meşgul değilse genellikle murâkabede bulunduğunu eserinin birçok yerinde dile getirmiştir. Günlük hayatının bir parçası haline getirdiği ve fırsat bulduğu her an murâkabe hâlinde olan Fehmî Efendi'nin beş dakika bazen bir saatten fazla bu şekilde kaldığı rivayet edilmektedir.

Şeyhi Fehmî Efendi ile karşılıklı, diz dize oturarak ve başlarını birbirlerine dokundurmak sûretiyle yarım saatten fazla murâkabe yaptıklarını aktarmaktadır. Murâkabeden başını kaldıran Fehmî Efendi Aşçı Dede'ye istiğfara devam etmesini ve ileride yolculuk yapacağı Şam'a vardığında evvela belli camilerde murâkabede bulunmasını tavsiye etmiştir.²⁸⁷

Bir müsibet ya da müşkil bir durum karışında murâkabe buyuran Fehmî Efendi nu hâlden sonra hareket ettiği ifade edilmektedir.²⁸⁸ İlk hac ziyareti esnasında Halil Efendi'den rivayetle Süveyş Kanalı'nda yaşanan olay sırasında kendisi sakinliğini koruyarak murâkabeye varmışlardır. Orada bulunanlar onun teveccüh ve murâkabe bereketi ile bulundukları durumdan kurtulduklarını ifade etmişlerdir.²⁸⁹ Fehmî Efendi kendisine söylenen bir sözü Hak tarafından söylenmiş bilip ondaki remzi görmek maksatlı murâkabeye varır onun neticesinde cevap buyururdu.²⁹⁰ Fehmî Efendi'nin gözleri yumuk bir şekilde, konuşmadan ve hareket etmeden murâkabe yaptığı rivayet edilmektedir. Fehmî Efendi ile yolculuk yapma fırsatı bulan Reis Paşa, Aşçı Dede'ye onunla ilgili bir hatırasını anlatırken şeyhin genellikle murâkabe hâlinde kaldığını hareketsiz kalmasından dolayı ekseri onun uyuduğunu zannettiklerini aktarmaktadır.²⁹¹

²⁸⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 445.

²⁸⁷ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı İbrahim Dede'nin Hatıraları*, s. 527.

²⁸⁸ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı İbrahim Dede'nin Hatıraları*, s. 519.

²⁸⁹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı İbrahim Dede'nin Hatıraları*, s. 607.

²⁹⁰ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı İbrahim Dede'nin Hatıraları*, s. 802.

²⁹¹ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı İbrahim Dede'nin Hatıraları*, s. 442.

SONUÇ

Bu çalışmada, Aşçı Dede'nin Hatıraları adlı eser çerçevesinde Mustafa Fehmî Erzincanî'nin hayatı, kişiliği ve tasavvufî alandaki uygulamaları kronolojik bir sıra takip edilerek ayrıntılı bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır.

İslam kültürünün bir parçası olan tasavvuf, Müslümanların yaşadığı hemen her bölgede etkin durumda olmuştur. Müslümanların Anadolu'ya yerleşmesiyle tasavvuf kültürü Anadolu'nun her tarafına ulaşmıştır. Anadolu'nun diğer bölgelerinde olduğu gibi Erzincan'da da Nakşibendiyye tarikatının Hâlidîyye kolu burada hızla yayılmıştır. Abdullah Mekkî'nin bölgeye gelerek Terzi Baba'ya halîfelik vermesi ile Nakşibendîliğin ilk tohumları atılmasını sağlamıştır. Şehrin simgesi hâline gelen Terzi Baba'nın vefatından sonra yerine halîfesi Mustafa Fehmî Efendi geçerek tarikatın devamlılığını sağlamıştır.

Fehmî Efendi hem günlük hayatta insani ilişkileri hem de devlet adamları ile iyi ilişkiler kuran bir şahsiyettir. Terzi Baba'dan devraldığı postnişinliği hakkıyla yerine getirmiş çevresinde bulunan birçok kişiyi etkilemiştir. Etkilediği kişiler arasında askeriye'nin üst düzey kişileri, devletin farklı kademelerinde görev yapan memurları olmakla beraber, ulemâ ve halk saygıda kusur etmemiş birçok muhibbi olmuştur.

Fehmî Efendi'nin etkilediği şahıslar arasında yer alan ve halîfesi olan Aşçı İbrahim Dede hayatının bir kısmını Erzincan'da geçirmiş, orduda bir memurken ona intisap etmiş ve aralarında kuvvetli bir bağ oluşmuştur. Fehmî Efendi, Aşçı Dede'nin hayatında önemli bir yere sahip olmuş, ölünceye kadar ona teveccühle bulunmuştur. Aşçı Dede şeyhini hiçbir zaman unutmamış onu sonraki nesillere aktarmak amacıyla bir hâtırat miras olarak bırakmıştır. Fehmî Efendi'nin müridi olduğu Aşçı İbrahim Dede'nin hayatını baştan sona ayrıntılı bir şekilde yazdığı bu hatırat bizim için temel kaynak olmuştur. Bizde bu eseri esas alarak Fehmî Efendi'nin hayatını ve yaşamış olduğu dönemde tasavvuf yaşantısı ve düşüncesini ortaya koymaya çalıştık. Fehmî Efendi toplum saygın bir kişiliğe sahip olup adeta Terzi Baba'nın devlet içerisindeki temsilcisi olarak kabul edilmektedir.

Devletin ve şehrin ileri gelenlerinin katkısı ile adına bir dergâh inşa edilmiş, burada halkın yararına işler yapılmıştır. Dergâh bazı zamanalar yoksul kişiler için aş evi bazen de ilme ve talip kişiler için medrese görevini görmüştür. Fehmî Efendi dergâhı hiçbir zaman şahsına ait görmemiş, hizmet etmek için bir araç kabul etmiştir.

Fehmî Efendi dini ve tasavvufî yaşantısı yanında söz konusu vatan millet olunca kendisini hiçbir zaman geri çekmemiş ve muharebelerde öncülük etmiştir. Bir ateş parçası gibi diye tasvir edilen ve muharebede en genç gazilerden bile daha yararlılık göstermiş askere daima moral motivasyon kaynağı olmuştur. Yaptığı kahramanlıklar devletin en yüksek kademesi tarafından takdir edilmiş ve ödüllendirilmiştir.

Kendisinden sonra dergâhın son postnişini olan oğlu Ahmed Fevzi Efendi'yi yetiştirmiştir. Ahmed Fevzi Efendi de babası Fehmî Efendi gibi kıymetli bir mutasavvıf ve devlet adamıdır. Millî mücadele yıllarında haklın teşkilatlanmasında öncülük etmiş en ön safta kendisi durmuştur.

Çalışmamızın kısmında Fehmî Efendi'nin ismi geçen hatm-i hâcegân, râbîta/teveccüh, murâkabe kavramları Nakşî Hâlidî geleneğe uygun şekilde tanımlayıp bunlara dair uygulamaları ortaya konulmuştur. Aşçı Dede'nin aktardığı bilgilerden onun zikredilen kavramların teorisi hakkında bilgi vermek yerine bizzat uygulama ile meşgul olduğu, kendi sevenlerini buna yönlendirdiği görülmektedir. Yaptığımız bu çalışmanın ömrünü Allah yolunda hizmetle geçiren, yaşantısı ile mümtaz şahsiyet olan ve insanlığa ışık tutan Mustafa Fehmî Erzincanî'nin ve oğulları hakkında yapılacak yeni çalışmalara vesile olmasını temenni etmekteyiz.

KAYNAKÇA

- Aktepe, Orhan. *Terzi Baba Hayatı ve Miftah-ı Kenz*, Erzincan: Muştu Yayınları, 1979.
- Albayrak, Nurettin. “Terzi Baba”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2021.
- Algar, Hamid. “Bahâeddin Nakşibend” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Algar, Hamid. *Nakşibendilik*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2019.
- Akın, Yunus Nadi. *Geçmişten Cumhuriyete Unutulmayan Erzincanlılar*, Özsoy Ofset, Erzincan, 2005.
- Akın, Yunus Nadi. *Nakşibendilik*, çev. Cüneyd Köksal, İstanbul: İnsan Yayınları, 2013.
- Alıcı, Mustafa. “Nakşibendi-Hâlidîyye Koluna Müntesip Erzincanlı Mutasavvıflar: Fenomenolojik Bir Yaklaşım” *Uluslararası Erzincan Sempozyumu*, Erzincan, Türkiye, 28 Eylül-1 Ekim 2016.
- Aslan, Ömer. “Erzincan da Tasavvuf Kültürü ve Nakşibendilik”. Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, 2018.
- Aşçı İbrahim Dede, İbrâhim. *Aşçı İbrahim Dede'nin Hatıraları; Çok Yönlü Bir Sûfînin Gözüyle Son Dönem Osmanlı Hayatı*, haz. Mustafa Koç-Eyüp Tanrıverdi, Kitabevi, İstanbul, 2017.
- Aşçı, Kadir. *Şeyh Hacı Fevzi Efendi*, İstanbul: Kutupyıldızı Yayınları, 2018.
- Aşkun, Vehbî Cem. *Terzi Baba ve Erzincan'ın Mutasavvıf Şairleri*, 1956.
- Ateş, Süleyman. “Zikir” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/ 1966
- Azamat, Nihat. “Aşçı İbrâhim Dede Mecmûası”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Bağdadî, Mevlânâ Hâlid. *Hâlidîyye Risâlesi*, çev. A. Suat Demirtaş, İstanbul: Semerkand, 2011.
- Baltacı, Halil. “Erzincan'da Nakşî Hâlidî Gelenek”, *Uluslararası Bahâeddin Nakşibend ve Nakşibendilik Sempozyumu*, İstanbul, Türkiye, 2-4 Aralık 2016

- Baltacı, Halil. “Aşçı İbrâhim Dede Hâtıratı Çerçevesinde XIX. Yüzyıl Erzincan’ında Dinî ve Tasavvufî Hayat”, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, İlahiyat Özel Sayısı, 2015
- Bulut, Hüseyin. “Erzurum Umûmi Kongresine Katılan Erzincanlı Murahhasları”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 1998.
- Bursalı, Mehmed Tâhir Efendi. *Osmanlı Müellifleri*, sadeleştiren A. Fikri Yavuz, İsmail Özen, Meral Yayınları, 1972.
- Cebecioğlu, Ethem. “Şeriat” *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara: Rehber Yayıncılık, 1997.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitapevi Yayınları, 2004.
- Çakır, Mehmet Saki. “Hatm-i Hâcegân ve Hâlidîlik’teki Uygulanan Örnekleri”, İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi, 2019.
- Çakırbaş, Ali. Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu 26- 28 Eylül 2019 Erzincan-Birinci Dönem Tbm’de Erzincan Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri, 2019.
- Çantay, Hasan Basri. Kur’an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, 2: 79. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011.
- Çelik, Ahmet. Orhan Aktepe “Miftahu’l-Kenz Bağlamında Terzi Baba’nın İtikadî Görüşleri ve Yöntemi”, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi c.9, sy. 2.
- Çetin, Nuran. “Terzi Baba’nın ‘Kenzü’l-Miftâh’ Adlı Eserinde Bazı Tasavvufî Kavramlara Yaklaşımı” Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi (İLTED), 2018,
- Derin, Süleyman. “Ahmed Ziyâeddin-i Gümüşhânevî’de Şeriat Hassasiyeti”. *Doğumunun 200. Yılı Hatırasına Uluslararası Gümüşhânevî Sempozyumu: “İlim ve İrşadla Geçen Bir Ömür” Bildiriler*, editör Hür Mahmut Yücer, İstanbul: Kültür Yayınları Dizisi, 2013.
- Diken, İrem. “Aşçı İbrahim Dede: ‘Rûhu’l-Beyân’daki Farsça Tanıklar ve Çevirisi (II/353-454)”, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.
- Dumlu, Ahmed. *Erzincan’da İz Bırakanlar*. Erzincan, 1999.

- Ebû Nasr Serrâc Tûsî. *el-Lüma'*. Çeviren Hasan Kâmil Yılmaz. İstanbul: Erkam Yayınları, 2016.
- Er, Şaban, Erzincanlı Terzi Baba (Hayyât Muhammed Vehbî) Külliyyatı, İstanbul: Kutupyıldızı Yayınları, 2018.
- Erginli, Zafer. ed., “Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü”, İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006.
- Enver, Şahin, Adnân Tortûmî. *Şevkistân*. Çeviren Dr. Saliha Sıvacıoğlu N. Savaş Şahin. Ankara: Terzi Baba Derneği, 2023.
- Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017.
- Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*.
- Gümüşhenevî, Ahmed Ziyaüddin. *Câmiu'l-Usûl*, çev. Rahmi Serin, İstanbul: Pamuk Yayıncılık, 1981.
- Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrırcı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Dönmez. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2012.
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Dervi%C5%9F_%C4%B0brahim_Pa%C5%9Fa
- https://tr.wikipedia.org/wiki/93_Harbi
- İmam-ı Rabbânî. *Mektûbat-ı Rabbânî*, cilt: 3, çev. Abdülkadir Akçiçek, İstanbul: Dergâh Ofset, 1998.
- İmam-ı Rabbânî. *Mektûbat-ı Rabbânî*. cilt II, çev. Talha Hakan Alp-Ömer Faruk Tokat-Ahmed Hamdi Yıldırım, İstanbul: Semerkant Yayınları 2014.
- İpşirli, Mehmet. “Mahrec”, (Ankara: TDV, 2003),
- Kâşânî, Abdurrezzak. *Tasavvuf Sözlüğü*, Çeviren Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, 2004.
- Kaymaz, Rıfkı. Özdemir, Halil İbrahim, “Erzincanlılar Ansiklopedisi”, Erzincan: Doğu Yayınları, 2010.
- Kehya, İrfan. “Nakşibendilikte Murâkabe ve İhsan”, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Kırzioğlu, Fahrettin. Bütünüyle Erzurum Kongresi, Kültür Ofset, Ankara, 1993.
- Kuyumcu, Fehmî, *Evliyanın Dilinden*, Ankara: Nur Yayınları, 1978.
- Kuyumcu, Fehmî, *Tasavvuf Sohbetleri*, 2008.

- Leblebici Baba, Tuhfetü'l Uşşâk, (Şaban Er Külliyyat içinde)
- Mehmet Ârif Bey. *Başımıza Gelenler*, İstanbul: Tercüman Gazetesi/ Binbir Temel Eser.
- Memiş, Abdurrahman. *Halid-i Bağdadi ve Anadolu'da Halidilik*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.
- Nakşibend, Muhammed Nurî Şemseddin, *Miftâh 'ul -Kulûb*, çev. Abdulkadir Akçiçek (İstanbul: Huzur Yayınevi, 1982.
- Öngören, Reşat, "Hatm-İ Hâcegân", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV, 1997.
- Öngören, Reşat, "Tarikat" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Öngören, Reşat, "Zikir", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Ören, Enver. "Nakşibendiyye". İçinde *Dini Terimler Sözlüğü*, İstanbul: İhlas Gazetecilik Holding A.Ş.
- Özköse, Kadir. ed., *Tasavvuf El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2016
- Sarı, İbrahim. *Güneydoğu Evliyaları*, Noktaekitap, 2017.
- Selvi, Dilaver. *Tasavvuf Metodu Olarak Râbita*. İstanbul: Semarkand, 2016.
- Şahin, Enver, *Erzincanlı Salih Baba Divânı*, İstanbul: Çalış Ofset Matbaacılık, 2020.
- Şahin, Enver, Evkaf Berat Fonu Örneğinde Erzincan Vakıfları, Ankara: Semih Ofset, 2021.
- Şahin, Erdoğan Tahir, *Erzincan Tarihi*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2019.
- Şimşek, Selami. "Erzincan Mevlevîhânesi Son Postnişini Kemahlı İbrahim Hakkı Efendi'nin Dîvân'ında Mevlânâ ve Mevlevîlikte İlgili Düşünceleri". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*. 8/20, 2007.
- TBMM Albümü, Editör: Sema Yıldırım-Behcet Kemal Zeynel, 1920-1950, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay., Ankara, 2010.
- TDV, *Kuran Yolu Meali*, Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Tosun, Necdet. *Bahâeddin Nakşibend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.

- Tosun, Necdet. “Nakşibendiyye”. *Türkiye’de Tarikatlar: Tarih ve Kültür*, editör Semih Ceylan. 15. İstanbul: İsam Yayıncılık, 2015.
- Tosun, Necdet. *Türkiye’de Tarikatlar: Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, İstanbul: İSAM Yayınları, 2015
- Tûsî, Ebû Nasr Serrâc, el-Lüma’, çev. Hasan Kâmil Yılmaz, İstanbul: Erkam Yayınları, 2016.
- Tuygun, Ünal. *Erzincan’ın Manevî Mimarları*, İstanbul: Kervan Yayınları, 2004.
- Tuygun, Ünal. *Pîr-i Sâmi Hazretleri Hayatı ve Sohbetleri*, Erzincan: Kervan Yayıncılık, 2006.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 298. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2016.
- Uludağ, Süleyman, “Anadolu’da Hâlidîlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Uludağ, Süleyman, “Hâlidîyye (Anadolu’da Hâlidîlik)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Uludağ, Süleyman, “Mürâkabe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- Uludağ, Süleyman, “Mürîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Uludağ, Süleyman, “Keramet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2022.
- Ünal, Numan Aydoğan. *Gazi Şeyh Hoca Mustafa Fehmî Erzincânî. İhlâs Gazetecilik* 2008.
- Vassâf, Osmanzâde Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2015.
- Yurt, Vehbi. *Terzi Baba ve Erzincan (İki Küre)*, İstanbul: Birun Kültür Sanat Yayıncılık, 2011.
- Yüce, Abdulhakim. “Mevlânâ Hâlid Bağdadîye Göre Şeyh Mürîd İlişkisi ve Râbıta”, *İçinde Uluslararası Mevlânâ Hâlid Bağdadî Sempozyumu Bildirileri*.
- Weismann, Itzhak. *Nakşibendilik*, İstanbul: LİTERA Yayıncılık, 2015.

Arşiv Belgeleri

BOA.İ.DH., no. 936/74111/1

BOA.EV.MTK.01984.00241/1984

Y.PRK.BŞK Dosya:45 Gömlek:99

EKLER

Ek-1. Terzi Baba türbesinin 1920'li yıllara ait görüntüsü.

Ek-2: Terzi Baba'nın sandukası ve türbesinin günümüzdeki şekli.

Ek-3: Mustafa Fehmî Efendi'nin hanımı ve çocukları; Hâlet Efendi ve Hatice Hanım'ın kabirleri.

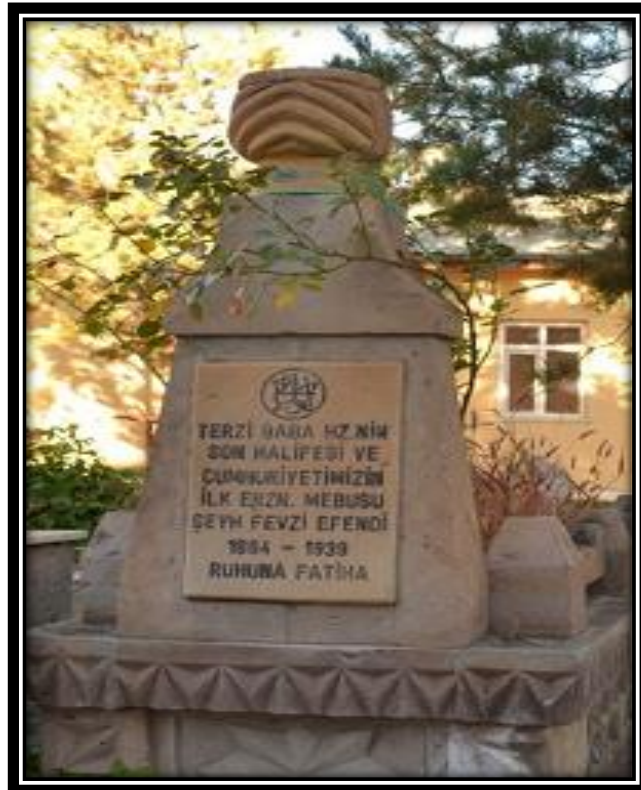
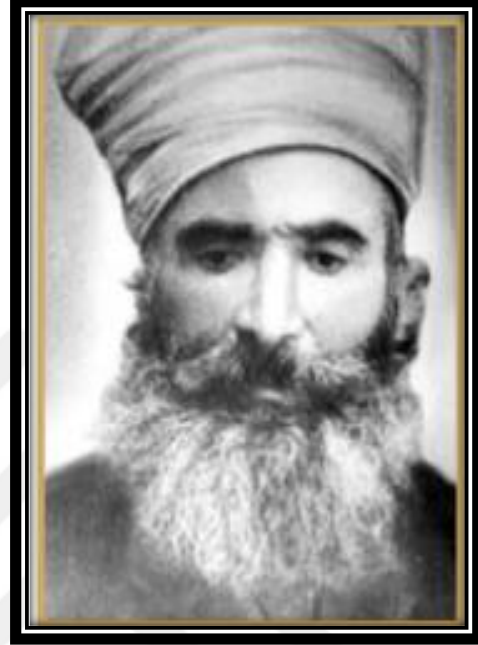

Ek-4: Fehmî Efendi'nin oğulları ve Ahmed Fevzi Efendi'nin Terzi Baba Mezarlığında bulunan kabri

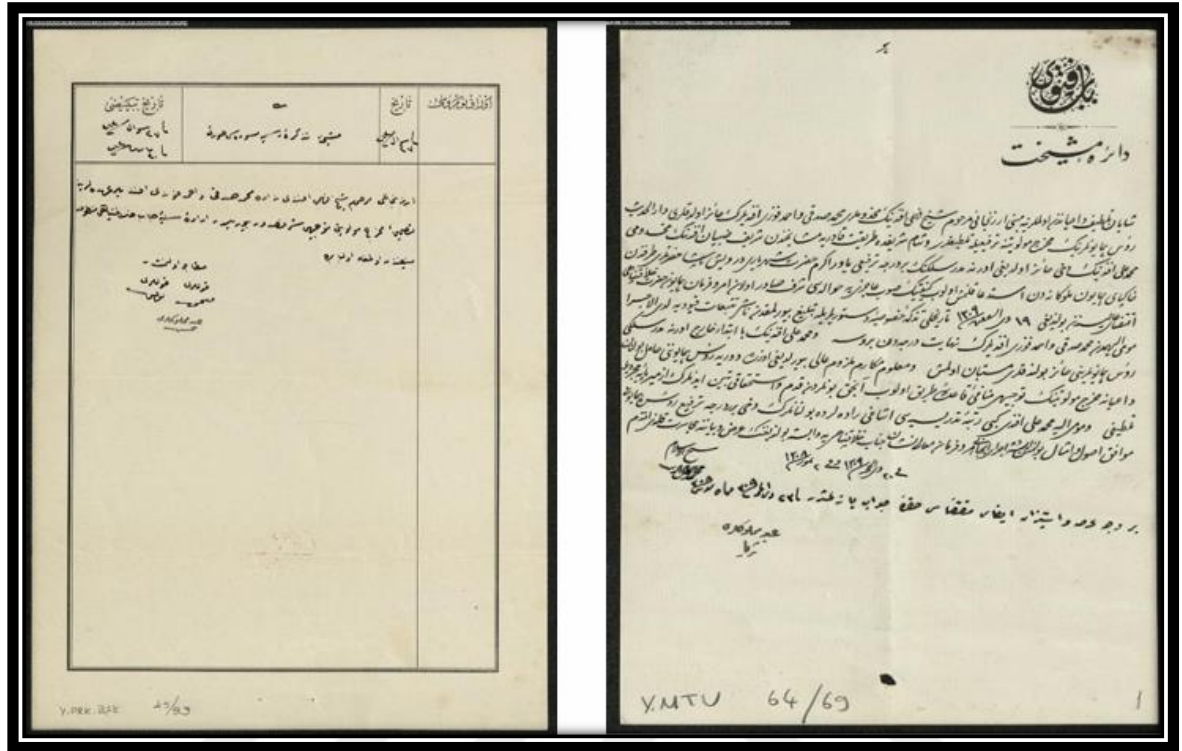
Mehmed Sıdkı Efendi

Ahmed Fevzi Efendi

Ek- 5: Mehmed Sıdkı Efendi ve Ahmed Fevzi Efendi'nin Mahrec Mevlevîyeti Belgesi

(Sol Taraftaki Belge)

Evrak Numarası:

Tarih: Fi 27 Şevval Sene 313

Tarih-i Tebyizi: Fi 27 Şevval Sene 313 ve Fi 30 Mart Sene 312(1896)

Meşihat'e Tezkire-i Resmiye Müsveddesi Sûreti:

Erzincanlı merhum Şeyh Fehmî Efendi-zâde Muhammed Sıdkî ve Ahmed Fevzi Efendi'ler uhdelerine tamîmen mahrec-i mevlevîyeti tevcihi şeref-sudûr buyurulan İrâde-i Seniyye-i Cenâb-ı Hilâfet-penâhî mantûk-i münifinden olmakla, ol bâbda.

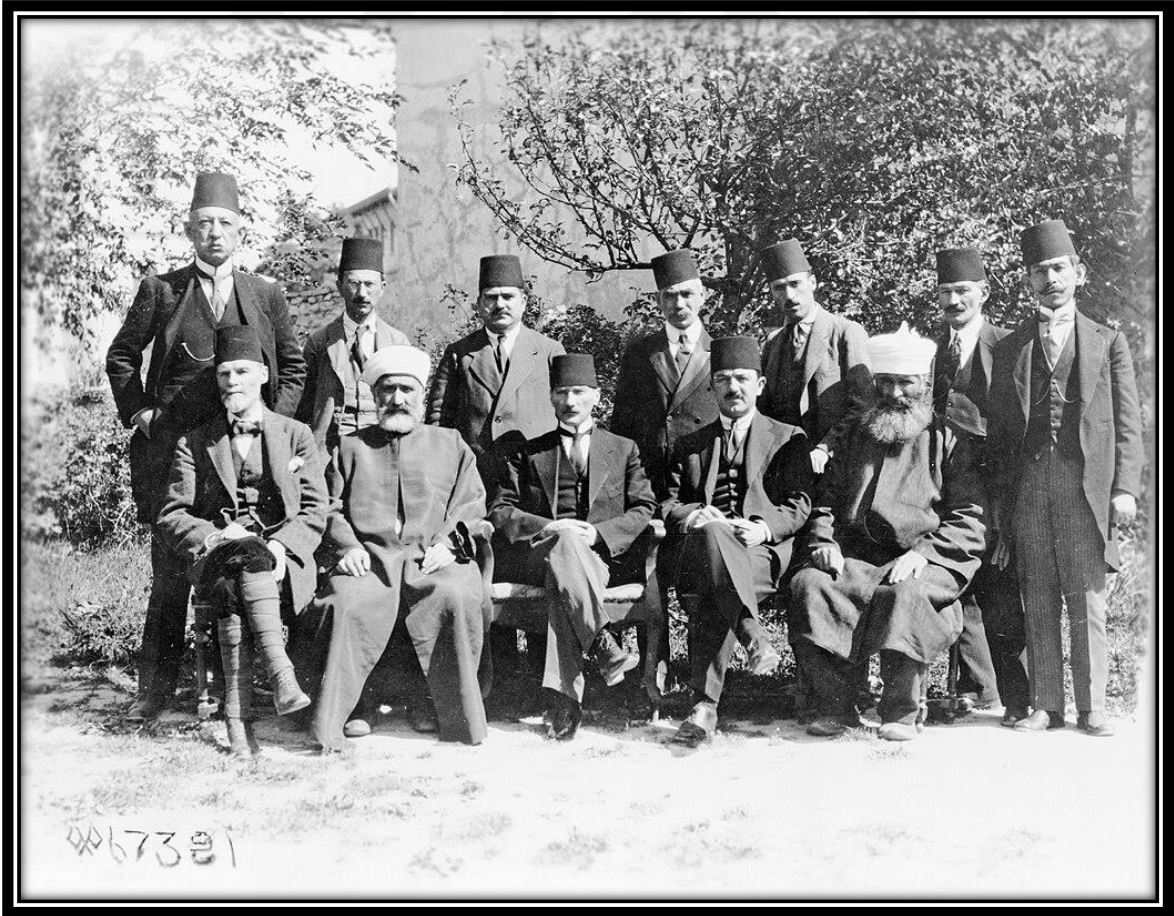
Mukabele olunmuştur.

Kulları: Mahmûd

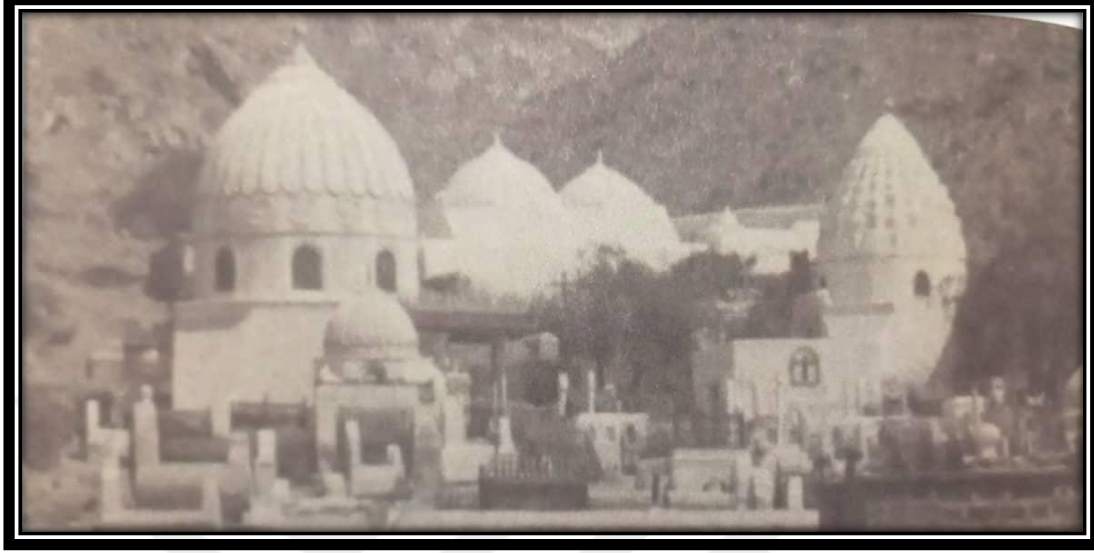
Kulları: Tefvik

Bd-i-memlûkları: Tahsîn

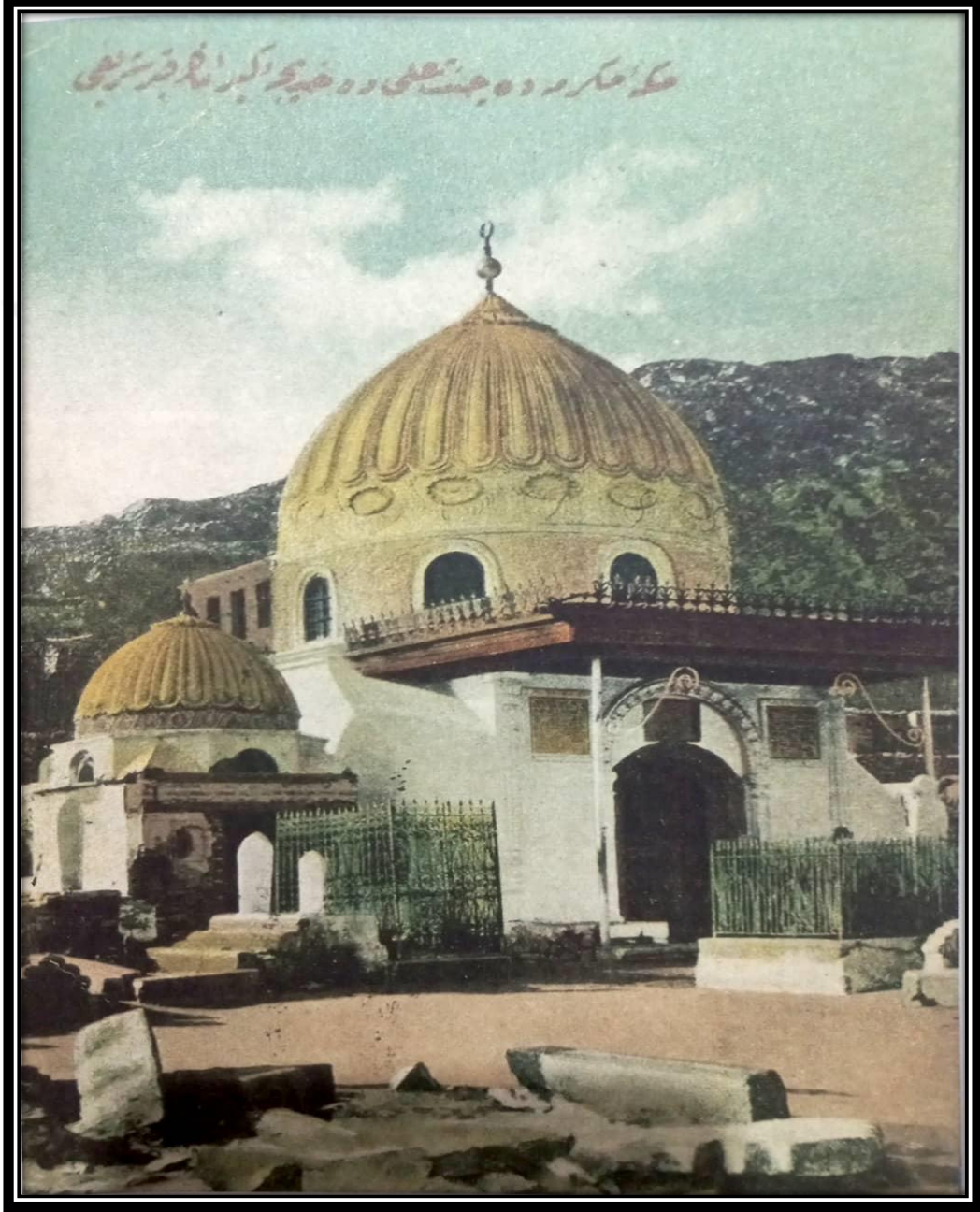
Ek-6: Ahmed Fevzi Efendi ve Sivas Kongresi Delegeleri

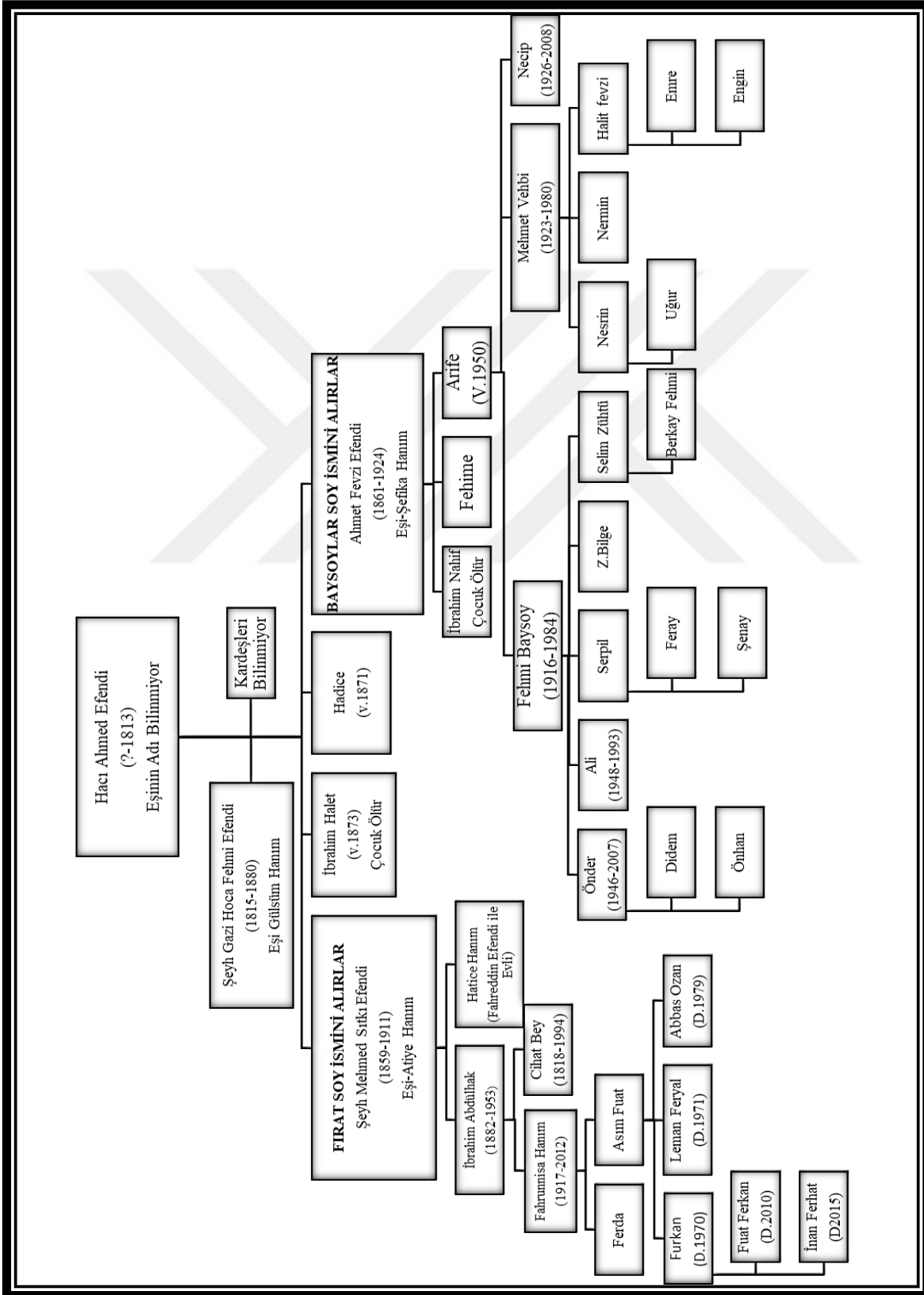
Ek-7: Mustafa Fehmî Efendi'nin Mekke'de bulunan kabrinin olduğu bölge ilk ve son görüntüsü.

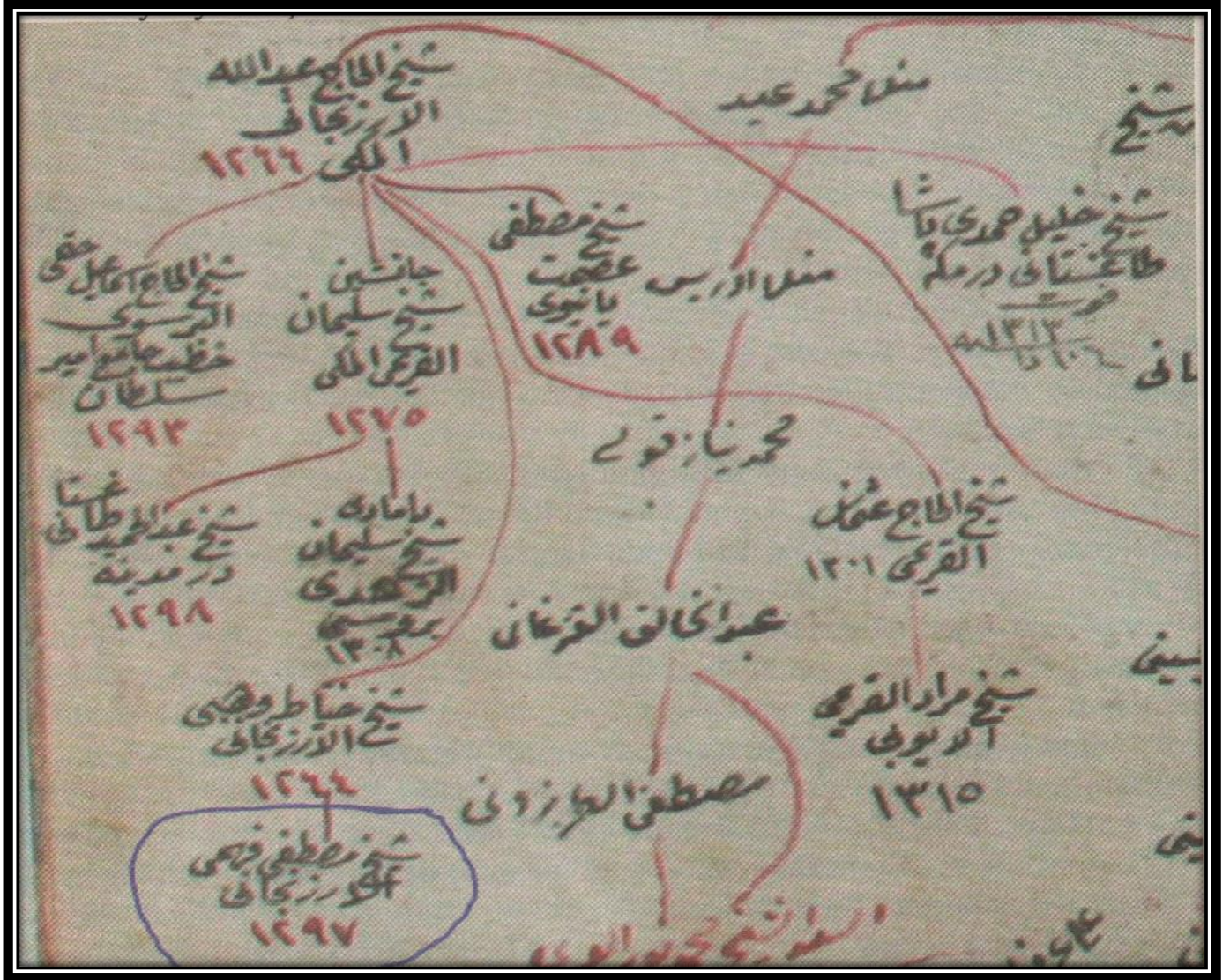
Ek-8: 1925 Suûd Kralı Abdulâziz'in emriyle türbelerin yıktırılmasından önce Hz. Hatice annemizin türbesi ve ayak ucunda yer alan Mustafa Fehmî Efendi'nin kabri.

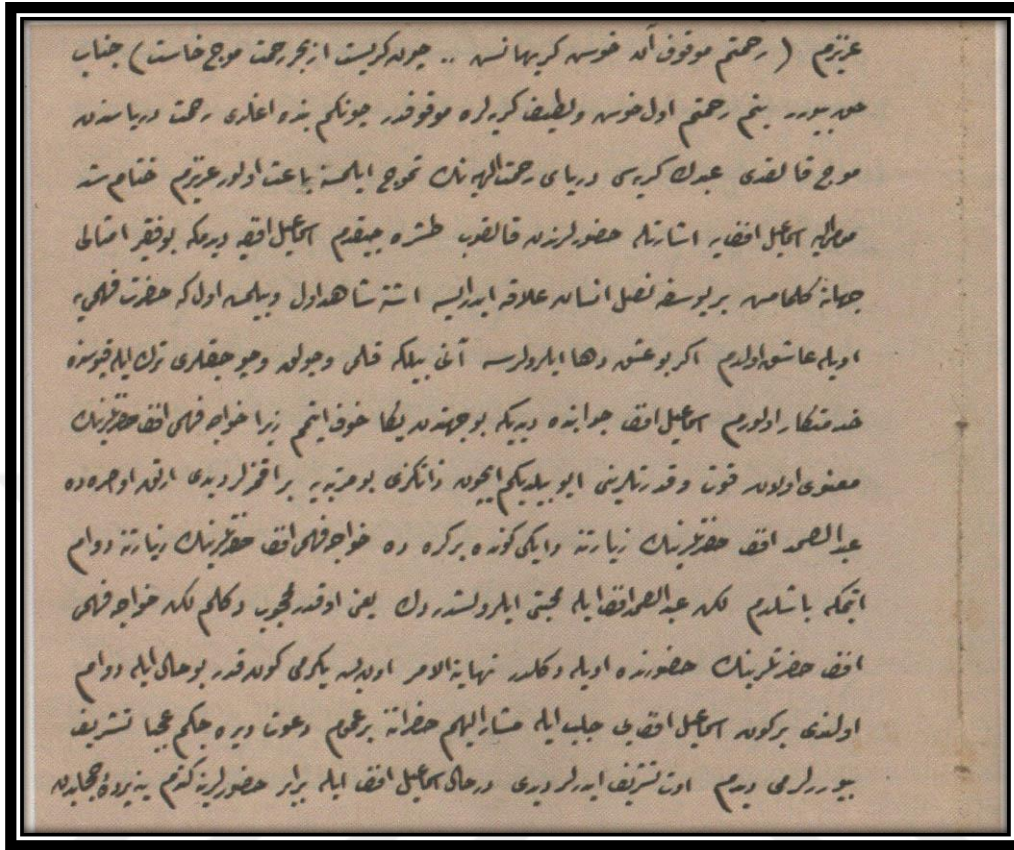
Ek-9: Mustafa Fehmî Efendi'nin soyağacı.

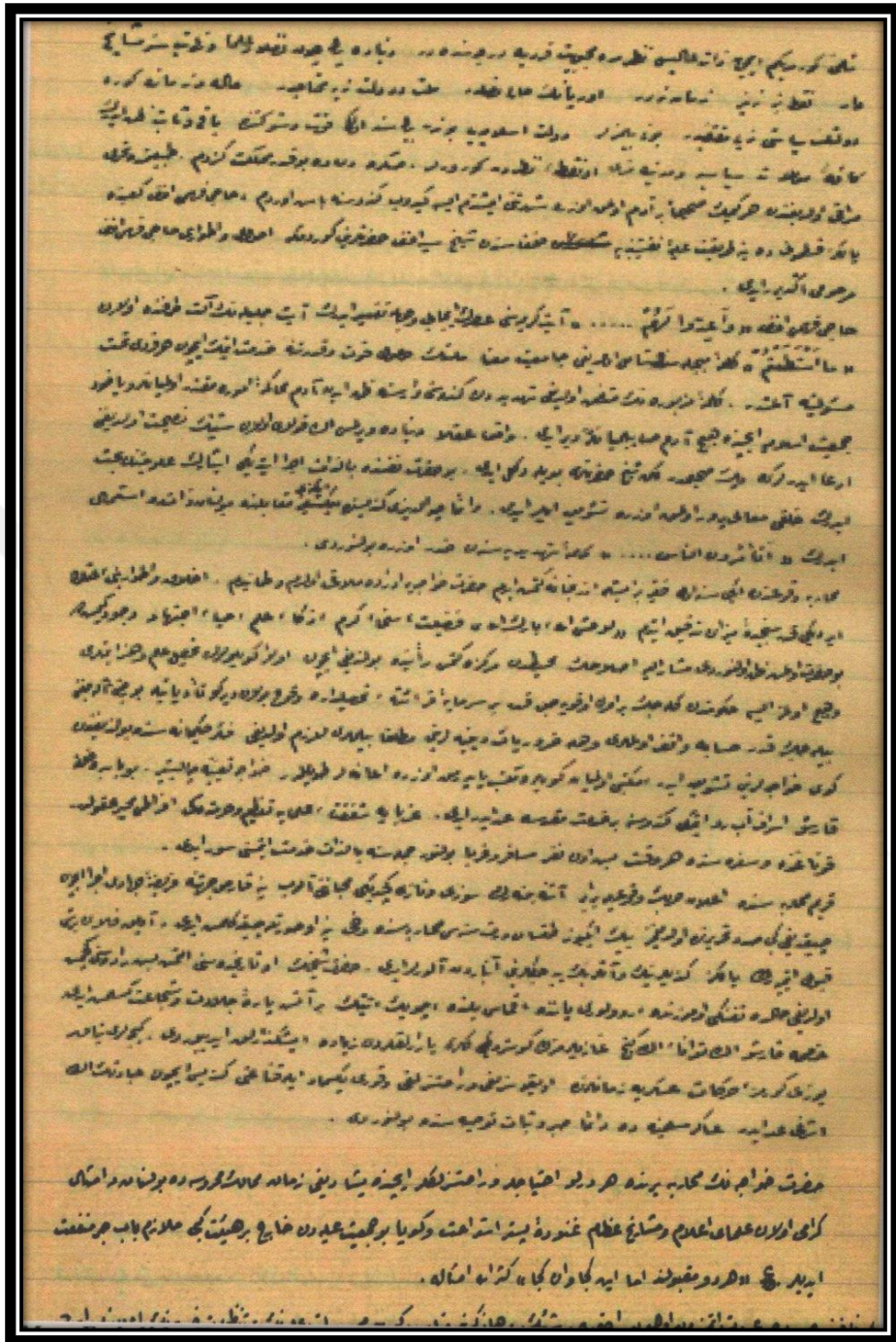

Ek-10: Silsilenâme-i Aliyye-i Sûfiyye kitabındaki Fehmî Efendi'nin tarikat silsilesi.

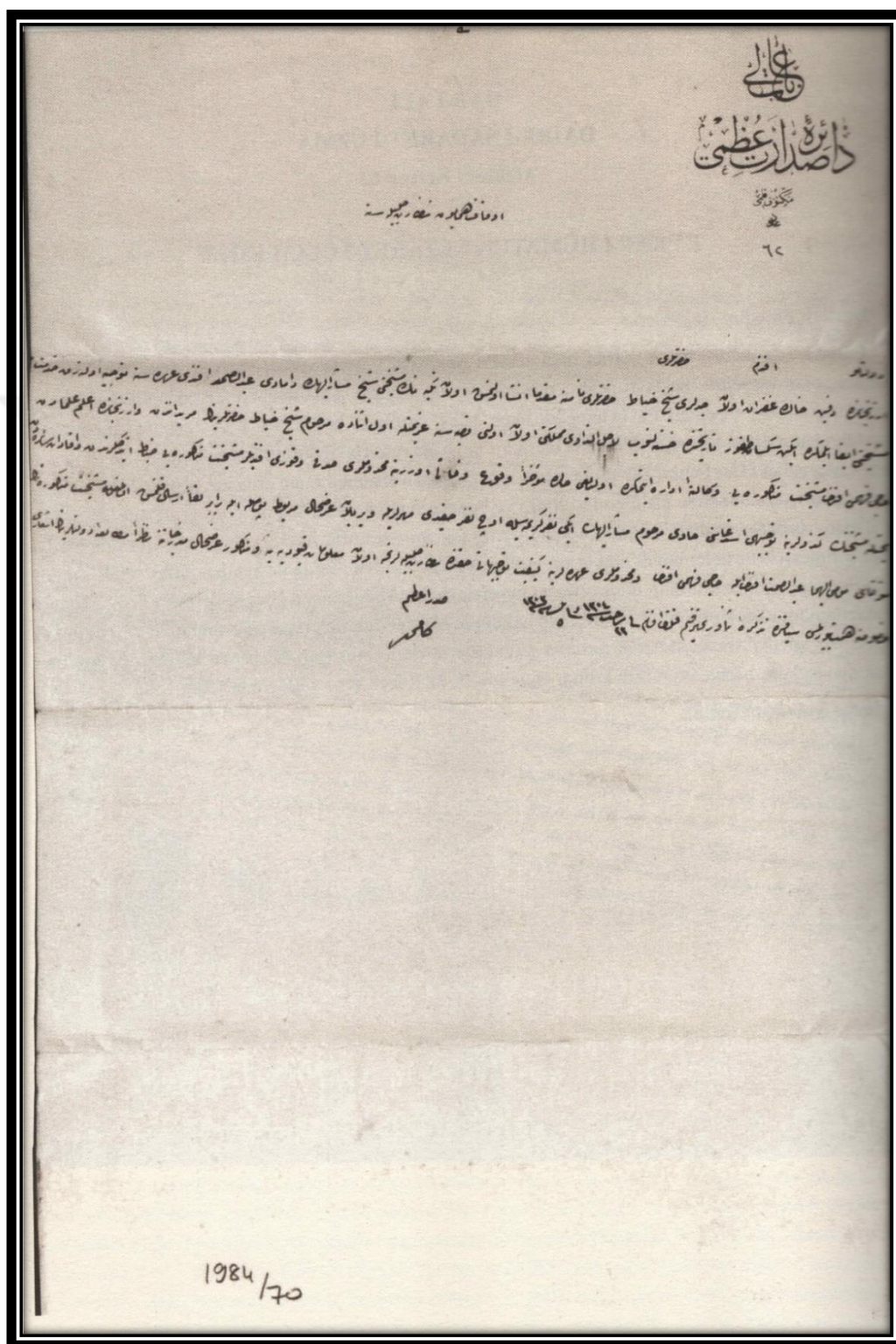

Ek-11: Aşçı İbrahim Dede Hâtıraları'nın Orjinal Metni ve Aşçı İbrahim Dede'nin Mevlevî Tâcî'nın Görseli

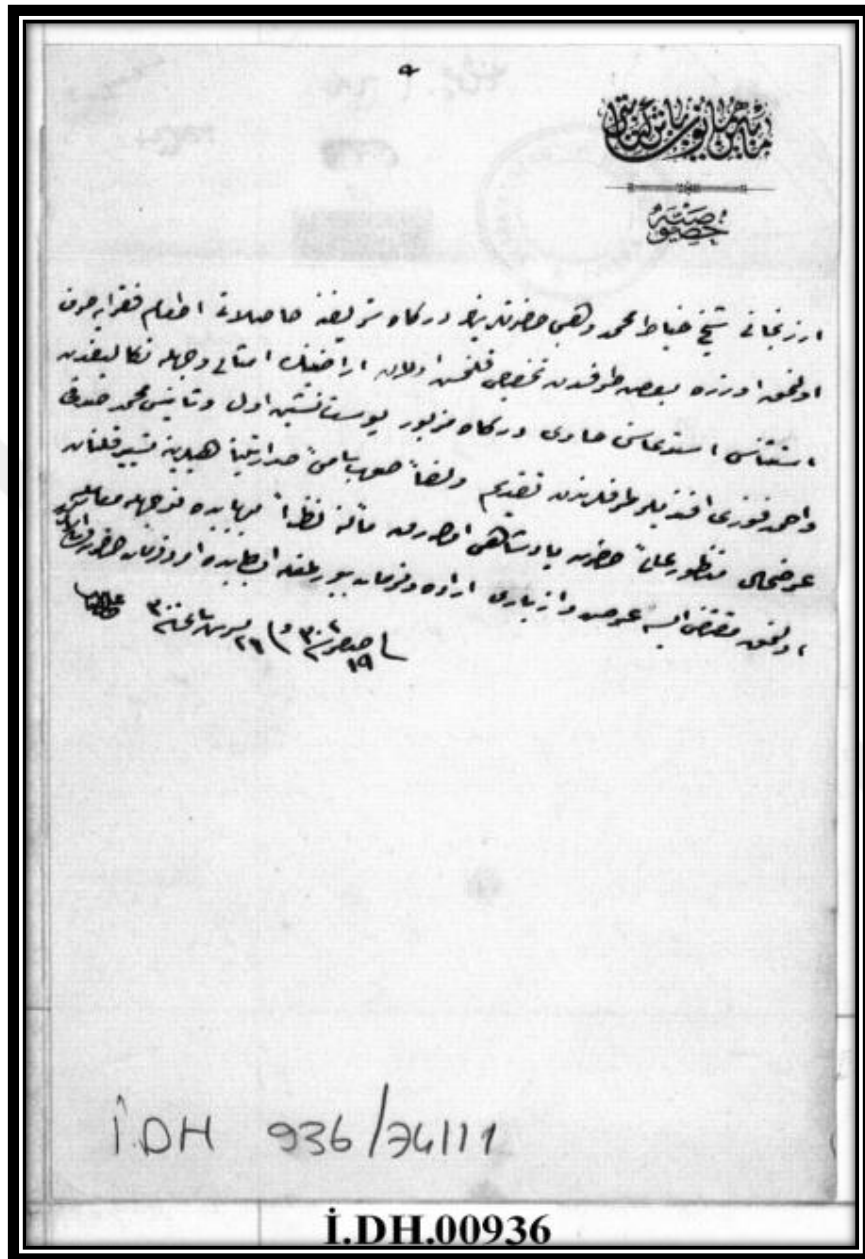

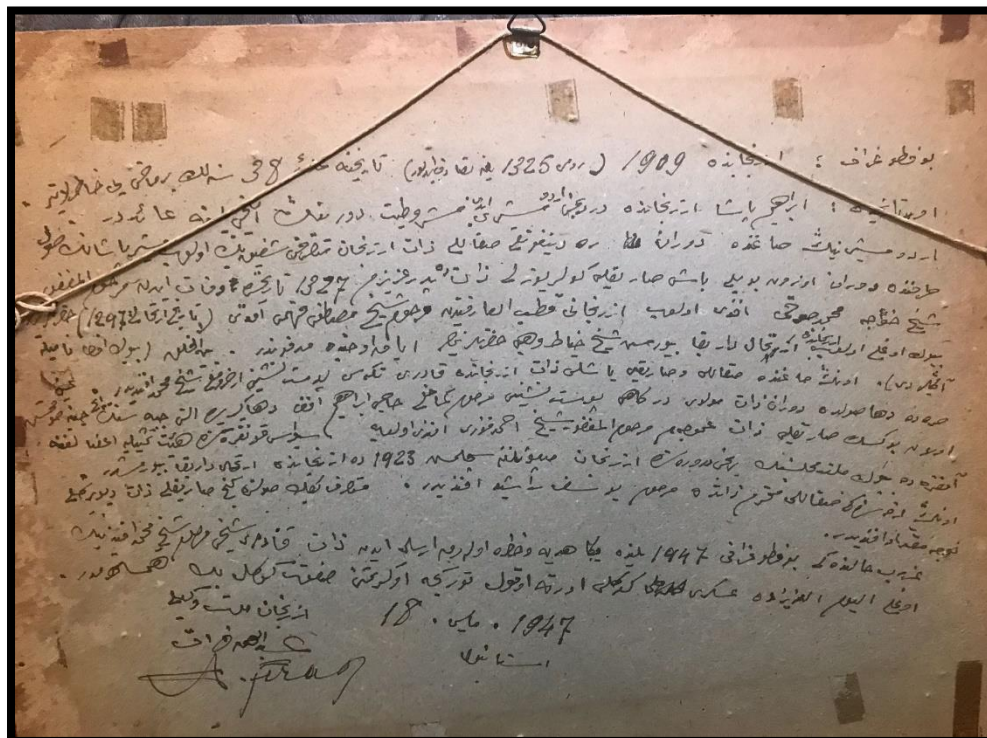
Ek-13: Şeyh Hayyât Meşihati

Ek-14: Terzi Baba Dergâhına vakfedilen arsa ile ilgili belge.

Ek-15: Erzincan’ da askerî, dinî ve sivil erkânın toplu fotoğrafı ve Abdülhak Fırat’ın fotoğrafın arkasına düştüğü not.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad:	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Erciyes Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölümü	İlahiyat
Yüksek Lisans	
Üniversite	
Enstitü Adı	
Ana Bilim Dalı	
Programı	
Makale ve Bildiriler (Varsa)	
1.	
2.	